

Марк Твен

ПРИНЦ І ЗЛИДАР

ВІД АВТОРА

Я перекажу вам одну повість точнісінько так, як мені оповідав чоловік, що чув її від свого батька, а батько знав її із слів діда і так далі. Більше як триста років батьки розповідали цю історію своїм дітям, і так вона дійшла до нас. Може це правда, а може тільки легенда, казка. Може все це справді трапилось, а може й ні. Але насправді таке могло бути. Хто знає, можливо, в ті далекі часи цьому вірили і мудрі, вчені люди, а може лише неuki та простаки.

НАРОДЖЕННЯ ПРИНЦА І ЗЛИДАРЯ

Це було в першій половині шістнадцятого століття. Одного осіннього дня в стародавньому Лондоні в убогій сім'ї Кенті народився хлопчик, якому ніхто не зрадів. Того ж самого дня в королівській сім'ї Тюдорів теж народився хлопчик, дорогий і бажаний. Вся Англія жадала його народження. Англія так довго чекала його, так надіялась на нього, що коли він, нарешті, з'явився на світ, народ не тямив себе з радощів. Майже незнайомі люди кидалися одне одному в обійми, цілувалися й плакали. Цю подію святкували всі: вельможне панство й простолюддя, і багаті, і бідняки,— всі співали, танцювали й пили доп'яну. Кілька днів гуляли від зорі до зорі.

Удень на Лондон було любо подивитися: на всіх балконах та дахах маяли яскраві прапори, по вулицях ішли пишні процесії. Уночі Лондон був ще прекрасніший: на кожному розі палали святкові вогнища. По всій Англії тільки й розмови було, що про новонародженого хлопчика, Едуарда Тюдора, принца Уельського.¹ А він лежав собі, повитий у шовки, байдужий до всього, не відаючи, якої метушні наробив він своєю появою

на світ, не знаючи, що поважні лорди й леді піклуються про нього. А про народження другого хлопчика, Тома Кенті, загорнутого в нужденне лахміття, ніхто й не знав, крім його вбогих батьків, для яких з його появою прийшли ще нові турботи.

ДИТИНСТВО ТОМА

Минуло кілька років.

Лондон існував уже п'ятнадцять віків і як на ті часи був великим містом. У ньому жило сто тисяч мешканців, деякі вважають, що вдвоє більше. Вулиці були вузькі, криві й брудні, особливо там, де жив Том Кенті, поблизу Лондонського мосту. Будинки були дерев'яні, і в кожному з них другий поверх виступав над першим, а третій — над другим; чим вище здіймався будинок, тим ширший був він угорі. Будували їх з товстих нахрест складених колод, а проміжки замазували й штукатурили. Колоди фарбували в червоний, синій або чорний колір — як кому більше подобалося — і будинки мали дуже мальовничий вигляд. Вікна були маленькі, з багатьма крихтними шибками і відчинялися надвір, як двері.

Батько Тома жив за Тельбуховим провулком у смердючому закутку, що звався Смітний двір. Це був невеличкий старий покривлений будинок, повнісінько напханий нещасною біднотою. Сім'я Кенті жила в одній кімнаті на третьому поверсі. Батько з матір'ю мали в кутку щось ніби ліжко, а Том, його баба й сестри, Бет і Нен, могли спати де завгодно — до їхніх послуг була геть уся підлога. Були в них іще якісь залишки ковдр і кілька оберемків старої брудної соломи, та хіба ж можна назвати це постелями? На день усе це складалося в одну купу, а на ніч кожен брав звідти що трапиться.

Бет і Нен були близнята. Їм минув уже п'ятнадцятий рік. Це були добрі дівчатка, але неохайні, одягнені в якесь дрантя, темні й неграмотні. Така сама була і їхня мати. Але батько й баба були справжні дияволи. Вони напивалися при кожній нагоді й билися; а як хто випадком

навертався їм тоді під руки, то і йому перепало. Джон Кенті був злодій, а мати його — жебрачка. Вони й дітей привчили просити милостиню, але зробити з них злодіїв їм не вдалося. Серед злиденних мешканців того будинку жив старий пастор, вигнаний королем із служби з мізерною пенсією. Часто, потай від батьків, він забирав хлопчиків до себе і навчав їх. Він навчив Тома читати й писати та трохи розбирати латинську мову. Пастор хотів навчати і деяких дівчаток, але ті боялись, що будуть сміятись з їх недоречної вченості.

У Смітному дворі людей кишіло, як комашні. Щовечора й майже до самого ранку там пиячили, сварилися й билися. Розбиті голови були там такою ж звичайною річчю, як і голодні шлунки. Проте маленький Том не почував себе нещасним. Жилося йому кепсько, та він не розумів цього. Всім дітям у Смітному дворі жилося однаково і Том гадав, що так воно й повинно бути. Том знав, що коли він увечері повернеться додому з порожніми руками, батько лятиме й битиме його, а після батька страшна баба каратиме його знову і ще жорстокіше. А вночі до нього крадькома підійде голодна мати й тихенько підсуне йому скоринку хліба, яку, сама не ївши, вона заховала для свого сина, дарма що часто діставалось їй за це, коли чоловік ловив її на гарячому.

Ні, Томові жилося не так уже й погано, особливо влітку. Милостині він збирав лише стільки, скільки було треба, щоб врятуватися від батькових стусанів, бо закони проти жебраків були тоді суворі. Отже, маючи багато вільного часу, він цілими годинами просиджував у старого пастора і слухав чудесні казки й легенди про фей та велетнів, про карликів і добрих духів, про зачаровані замки, про пишних королів та принців. У голові в нього снувалися всі ці дива і, лежачи в півночі на гидкій брудній соломі, виснажений голодом і побитий, Том давав волю фантазії й швидко забував і горе і біль, уявляючи собі розкішне життя зніженого принца в королівському палаці. І вдень і вночі його мучило одне бажання — побачити на власні очі справжнього принца. Він якось розповів про це своїм товаришам, але ті почали так насміхатися з нього, що Том вирішив надалі ні з ким не ділитися своїми мріями.

Том частенько захоплювався книжками пастора, а коли чого не розумів, просив старого пояснити. Прочитані книжки дедалі глибше впливали на уяву хлопця. Люди в його мріях були такі прекрасні, що йому ставало гірко за своє лахміття й бруд, хотілося бути охайним і чепурним. Він так само, як і раніш, охоче бавився в грязі, але тепер, купаючись у Темзі, не тільки весело хлюпався, а заодно любив уже і як слід помитися.

Том завжди міг знайти собі розвагу, гуляючи в Чіпсайді² та на ярмарках. Іноді йому, як і іншим жителям Лондона, щастило бачити військовий парад, коли якого-небудь знатного злочинця везли на човні або в кареті до Тауера.³ А одного разу влітку він бачив, як спалили на вогнищі бідолашну Анну Еск'ю і трьох чоловіків, і чув, як якийсь колишній єпископ читав їм нудну проповідь. Загалом життя в Тома справді-таки було досить різноманітне й цікаве.

Том так багато читав та мріяв про життя принців, що, кінець кінцем, сам несвідомо почав удавати з себе принца на потіху й глум своїм товаришам. Манера й мова в нього зробилися такі поважні й чемні, що хлопці помирали зо сміху. Але день у день Том здобував усе більшу пошану серед товаришів, і кінець кінцем вони почали дивитися на нього з якимсь побожним здивуванням, як на вищу істоту. Він стільки знав! Умів розповідати про такі надзвичайні речі! І взагалі, він був такий розумний і вчений! Про кожне зауваження Тома, про кожний його вчинок діти розповідали батькам, і незабаром ті теж почали говорити про Тома Кенті, як про здібного й надзвичайного хлопця. Дорослі стали у скрутних випадках звертатися до Тома за порадою, і він не раз дивував їх дотепною й мудрою відповіддю. Він зробився героєм в очах усіх, хто знав його, крім його близьких, які не бачили в ньому нічого особливого.

Згодом Том завів собі справжній королівський двір. Сам він був принцом, а його найближчі друзі — охоронцями, камергерами, шталмейстерами, статс-дамами, флігель-ад'ютантами і членами королівської родини. Щодня самозваного принца зустрічали за врочистим церемоніалом, вчитаним Томом із романтичних книжок; щодня державні справи вигаданого королівства обговорювалися в

королівській раді; щодня його уявна високість видавав укази своїй уявній армії, флотові і помічникам.

А потім він ішов у лахмітті просити милостиню, а повернувшись додому, їв скоринку хліба, діставав звичайну порцію лайки й стусанів і, згорнувшись на оберемку брудної соломи, відновляв свою уявлювану велич у химерних снах.

Але бажання побачити хоч раз справжнього, живого принца зростало в ньому з кожним днем, з кожним тижнем, поглинуло всі інші прагнення і стало його єдиною мрією.

Одного січневого дня Том понуро блукав по вулицях, як завжди просячи милостині. Босий, голодний, блукав він уже кілька годин недалеко від Мінсінг Лейн, зазираючи у вікна харчевень і мліючи при вигляді пирогів із свининою та інших виставлених там страв. Йому вони здавалися делікатесами, наготовленими для якихось неземних істот: судив він, правда, тільки з запаху, бо йому ні разу не доводилося їх покуштувати. Сівав дрібний холодний дощ. День був похмурий і холодний. Надвечір Том прийшов додому такий мокрий, стомлений і голодний, що навіть батько й баба були трохи зворушені нещасним виглядом хлопця і по-своєму пожаліли його — сьак-так нашвидку побили й послали спати. Від голоду й болю та від грубої лайки, що лунала по всьому дому, він довго не міг заснути. Але, нарешті, думки його полинули в далекі казкові країни, і він, задрімавши, опинився в товаристві обсипаних самоцвітами принців. Ці принци жили в просторих палацах, оточені запобігливими слугами, що низько схилялися перед ними й на перший знак летіли виконувати їхні накази. Потім, як завжди, йому снилося, що й сам він принц.

Цілу ніч заливало його саяво королівської пишноти. Він бачив себе серед знатних дам і кавалерів у промінні яскравого світла, вдихав тонкий аромат пахощів, упивався солодкою музикою, відповідаючи то посмішкою, то легким величним поклоном на шанобливі привітання блискучої юрби придворних, що розступалися перед ним.

А вранці, коли він розплющив очі й озирнувся навколо, злидні, серед яких він жив, здалися йому після золотого сну в тисячу разів гидкішими. Гірка туга стисла йому серце, і він залився слізьми.

ЗУСТРІЧ ТОМА З ПРИНЦОМ

Том прокинувся голодний і не ївши пішов з дому, але всі думки його були повиті примарною пишнотою нічних видінь. Він блукав по місту, не відаючи, куди йде і що робиться навколо нього. Люди штовхали його і часом лаялися, але замріяний хлопець нічого не помічав. Нарешті він опинився біля Темпл Бар.⁴ Ніколи ще не заходив він так далеко. Він став і подумав з хвилину, потім знов поринув у мрії і вийшов за місто. Стренд у ті часи вже не був степовою дорогою, а вулицею, тільки дещо чудною на вигляд. По один бік майже без прогалин стояв ряд домів, а по другий лише де-не-де височіли палаци вельмож з розкішними садами, що тяглися аж до ріки. Тепер на місці тих садів тісняться потворні кам'яні й цегляні будівлі.

Том дійшов до селища Черінг і трохи відпочив коло хреста, поставленого там у давні часи якимось овдовілим королем. Потім він побрів тихою чарівною вулицею повз величний палац кардинала до ще кращого й пишнішого Вестмінстерського палацу. Том у щасливому маренні дивився на величезну муровану будівлю з широко розкинутими флігелями, на грізні бастіони та вежі, на високу кам'яну браму з позолоченими ґратами й велетенськими гранітними левами, на всі знаки й символи королівської влади. Невже, нарешті, здійсниться його завітна мрія? Це ж, безперечно, палац короля. Може, він зараз побачить принца — справжнього, живого принца?

По боках позолоченої брами стояли дві живі статуї — стрункі, непорушні й неприступні вартові, закуті з голови до п'ят у блискучі сталеві панцирі. Віддалік стояла ціла юрба селян і городян, чекаючи нагоди побачити хоч краєчком ока когось із королівської сім'ї. То в одні, то в другі ворота в'їжджали розкішні екіпажі з пишно вбраними придворними й блискучими слугами на приступках.

Бідний маленький Том у жалюгідному лахмітті пробрався вперед і боязко рушив повз вартових. Серце з нього шалено билось, але в душі займалася надія. Раптом, глянувши крізь позолочені ґрати, він мало не скрикнув од радості. Там стояв гарненький хлопчик, загорілий від здорових ігор та вправ на свіжому повітрі. Вбрання на ньому було з чудового шовку й атласу, оздоблене самоцвітами. Збоку висіла невеличка, обсипана брильєнтами шпага, за поясом стримів кинджал. На ногах були гарненькі черевички з червоними підборами, на голові гожа малинова шапочка з перами, пришпиленими великою блискучою шпилькою. Хлопчика оточували блискучі кавалери — певно, його слуги. О, це був принц, справжній, живий принц — тут не могло бути й тіні сумніву! Нарешті жагуча мрія хлопчика-жебрака здійснилася!

Широко розкривши повні захвату й подиву очі, Том ледве зводив дух від хвилювання. Забувши все на світі, він у ту мить жадав тільки одного — близьенько підійти до принца і досхочу на нього надивитися. Не тямлячи, що робить, він жадібно припав обличчям до ґрат. У ту ж хвилину один з солдатів грубо схопив його і відкинув у юрбу сільських роззяв та лондонських гуляк.

— Знай своє місце, старчення! — крикнув він.

Юрба глузливо зареготала, але в ту мить до брами підбіг юний принц. Обличчя в нього палало, в очах горів величний гнів.

— Як смієш ти так кривдити бідного хлопця? — гукнув він. — Як смієш ти поводитися так, хоч би з найбіднішим підданим мого батька-короля? Відчини браму і впусти його!

Солдати віддали честь алебардами, відчинили браму і знов віддали честь, коли маленький син злиднів у розмаяному лахмітті і син безмежних розкошів потиснули один одному руку.

Едуард Тюдор сказав:

— Ти, здається, голодний і стомлений. Тебе скривдили, ходім зі мною.

Душ шість придворних слуг кинулись до Тома, мабуть, щоб не пустити його в палац. Але принц владним рухом руки відсторонив їх, і вони закам'яніли на місці, наче статуї. Едуард привів Тома в багато прибрану світлицю, яку назвав своїм кабінетом. З його наказу Томові подали чудові страви, про які той знав тільки з книжок. Принц відіслав слуг, а сам підсів до Тома і, поки той їв, повів з ним розмову.

— Як тебе звуть? — спитав він.

— Том Кенті, сер.

— Чудне ім'я. А де ти живеш?

— У місті, сер. У Смітному дворі, за Тельбуховим провулком.

— Смітний двір! Теж дивна назва. А в тебе є батьки?

— Є, сер. Батько й мати та ще бабуса, тільки б краще її не було — прости мене господи — і близнята-сестри, Нен і Бет.

— Мабуть, твоя бабуса не дуже ласкава до тебе?

— Вона ні до кого не ласкава, наслідую доповідати вашій милості. У неї люте серце, і вона робить всім тільки зло.

— Вона кривдить тебе?

— Коли спить або — даруйте на слові — переп'ється, то не займає. А як в голові у неї трохи проясниться, то дуже б'є.

Очі маленького принца блиснули гнівом.

— Як! Вона б'є тебе?

— Б'є, сер, пробачте.

— Б'є! Такого маленького та кволого! Слухай: перш ніж настане ніч, вона сидітиме в Тауері. Король, мій батько...

— Ви забуваєте, сер, що вона простого роду. Адже ж Тауер тільки для знатних.

— Твоя правда. Я й не подумав про це. Ну, нічого, яюсь знайду на неї кару. А батько добрий до тебе?

— Не більше, як бабуса, сер.

— Батьки, мабуть, усі однакові. У мого теж не ангельський характер. Рука в нього важка, але мене він жалує. Зате на лайку він, сказати правду, не скупиться. А як поводитьься з тобою мати?

— Вона добра, сер, і ніколи не кривдить і не б'є. Нен і Бет теж хороші.

— А скільки їм років?

— П'ятнадцять, сер.

— Леді Елізабет, моїй сестрі, чотирнадцять років, а кузині, леді Джен Грей, стільки ж, як мені. Вони ласкаві та гарненькі. А от друга сестра моя, леді Мері, та завжди похмура... Слухай, твої сестри забороняють своїм прислужницям усміхатися, щоб не вводили вони в гріх свою душу?

— Мої сестри, сер? Та хіба ви думаєте, що в них є прислужниці?

Юний принц з хвилину дивився серйозно на маленького злидаря, а потім сказав:

— А чому б ні? Хто ж помагає їм роздягатися ввечері? Хто одягає їх вранці?

— Ніхто, сер. Ви хочете, щоб вони знімали на ніч свої плаття і спали голі, як звірі?

— Та хіба в них тільки по одному платтю?

— А навіщо їм більше, ваша милість? У них же не по два тіла.

— Яка чудна й цікава думка! Вибач, я й не думав насміхатися. У твоїх милих сестер буде вдосталь і нарядів і слуг. Мій скарбник за це подбає. Ні, не дякуй мені, це пусте. А ти добре говориш: гарно й складно. Ти вчився?

— Я й сам не знаю, сер. Один добрий пастор трохи навчав мене по своїх книжках.

— А по-латині знаєш?

— Поганенько, сер.

— Ти вчи латинь. Це важко тільки спочатку. Грецька куди трудніша. Але, здається, жодна мова неважка для леді Елізабет і для моєї кузини. От якби ти їх послухав! Але розкажи мені що-небудь про Смітний двір. Тобі там весело живеться?

— Та нічого, сер, тільки коли я не голодний. У нас там по дворах показують Панча й Джуді⁵ та ще мавп — такі смішні звірята! А як чудово вбрані! Бувають ще вистави, де артисти кричать і б'ються, аж поки не

повбивають одне одного на смерть. От де цікаво! І коштує якийсь фартінг,б тільки роздобути фартінг не так уже легко, ваша милість.

— Розкажуй далі.

— Іноді хлопці з Смітного двору б'ються на палицях.

У принца блиснули очі.

— Слово честі, це й мені б сподобалося,— сказав він.— Ну, а ще?

— Потім ми бігаємо наввипередки.

— Це й мені до душі. Розкажуй далі.

— Улітку, сер, ми бродимо й плаваємо в канавах та в річці, жартома занурюємо одне одного у воду, бризкаємося, пірнаємо, перекидаємося.

— Ах, я віддав би королівство свого батька, щоб хоч раз так повеселитися. Ну, розкажи ще що-небудь.

— Ми танцюємо й співаємо на гулянках у Чіпсайді, граємося в піску і обсипаємо одне одного. А то ще ліпимо пиріжки з грязі — краще від грязі нема нічого в світі! Ми просто качаємось у грязі, вибачте, ваша милість.

— Мовчи, мовчи. Це ж чиста розкіш! Якби я тільки міг так одягнутися, як ти, і босоніж хоч раз погратися в грязі, та щоб ніхто мені не заважав і не вичитував. Я ради цього відмовився б і від корони.

— А якби мені хоч раз випало щастя надіти таке вбрання, як у вас, ваша милість...

— Тобі хочеться цього? Ну, то скидай своє дрантя і одягай на себе мій блискучий одяг. Хоч і недовге буде наше щастя, та все ж відрадне. Ми так побавимось, поки можна, і знову переодягнемось, перш ніж хтось нас потурбує.

Через кілька хвилин принц Уельський натягав на себе Томове рам'я, а маленький принц із царства злиднів — пишні королівські шати. Обидва стали поруч перед великим дзеркалом і — о диво! — здавалося, вони й не думали мінятися одежею. Хлопці вражено поглянули один на одного, потім у дзеркало і знов один на одного. Нарешті збентежений принц промовив:

— Ну, що ти скажеш?

— Ах, ваша милість, дозвольте мені не відповідати. Такі, як я, не сміють про це говорити.

— Тоді я сам скажу. У тебе волосся, очі, голос і манери, постать, зріст і обличчя такі самі, як і в мене. Якби ми зовсім роздяглися, ніхто б не зміг пізнати, хто з нас злидар, а хто принц Уельський. Тепер, коли я надів на себе твій одяг, я ще більше розумію, що почував ти, коли негідний вартовий... Стривай, то не синець у тебе на руці?

— Так, ваша милість, але це дрібниця. Ви ж знаєте, що бідний вартовий...

— Мовчи! То було підло й жорстоко! — крикнув маленький принц, тупнувши босою ногою.— Якби король... Стій-но, не рухайся, поки я не вернуся! Я наказую тобі!

Він умить схопив зі столу якусь маленьку річ, сховав її і, вибігши з кабінету, стрімголов помчав по палацовому парку. Лахміття на ньому маяло на вітрі, обличчя палало, очі виблискували. Добігши до брами, він схопився за ґрати і крикнув:

— Відчиніть! Відчиніть браму!

Солдат, який так брутально обійшовся з Томом, зараз же послухався. Але тільки-но принц, задихаючись від гніву, вибіг за ворота, солдат так ударив його по вуху, що хлопець покотився на дорогу.

— От тобі, жебрачий виродок, за те, що через тебе мені дісталось від його високості! — крикнув вартовий.

Юрба зареготала. Принц підвівся з землі й обурено кинувся на солдата.

— Я принц Уельський, моя особа священна,— вигукнув він.— За те, що ти насмілювався зняти на мене руку, тебе повісять.

Солдат віддав йому честь алебардою:

— Вітаю вас, ваша милість! — глузливо вигукнув він і злісно додав: — Геть звідси, скажений паскудо!

Юрба з гиканням і свистом оточила маленького принца і погнала його по дорозі, глузливо гукаючи!

— Дорогу його королівській високості! Дорогу принцові Уельському!

ЛИХІ ПРИГОДИ ПРИНЦА ПОЧИНАЮТЬСЯ

Кілька годин невгамовні переслідувачі гналися за принцом, але нарешті дали йому спокій. Поки він лютував і з царською величчю загрожував юрбі та віддавав накази, він здавався їй кумедним і смішним. Та коли бідолаха вибився із сил і змовк, мучителям його одразу стало нудно, і вони подалися шукати собі іншої розваги. Лишившись на самоті, він озирнувся навколо, але не впізнав місцевості. Побачив тільки, що він у

Лондоні і пішов навмання. Незабаром будинки порідшали і прохожих ставало все менше. Принц обмив свої закривавлені ноги в струмку, що протікав по вулиці, яка тепер зветься Фаррінгдонською, трохи відпочив і рушив далі. Так він дійшов до великої безлюдної площі, де було розкидано лише кілька будинків та височіла величезна церква. Він пізнав цю церкву. Вона була в рихтованні, а навколо метушилися робітники. Там ішов великий ремонт. Принц одразу повеселішав — його мукам настав кінець. "Це ж старовинна церква францісканців,— подумав він.— Король, мій батько, забрав її в монахів і перетворив на притулок для бідних сиріт. Вони радо зроблять послугу синові свого благодійника, тим більше, що я зараз так само бідний і безпорадний, як ті, що тут знайшли собі притулок".

Незабаром він опинився серед галасливого гурту хлопчаків, які бігали, стрибали, грали в м'яча, в чехарду — одним словом, бавилися. Усі вони були однаково одягнені, так, як тоді ходили слуги й підмайстри. У кожного на маківці сиділа плоска чорна шапочка, завбільшки з блюдечко, яка не захищала голови від холоду, бо була занадто маленька, і ніяк її не прикрашала. Зпід шапочки на лоб спадало волосся, рівненько підстрижене кружальцем. На шиї була пов'язка з двома кільцями, як у духовних осіб. Синя куртка, пошита по талії, доходила аж до колін. Пишні рукава і широкий пояс, яскравожовті панчохи й черевики з великими металевими пряжками доповнювали цей досить непоказний костюм.

Діти припинили гру і обступили принца.

— Скажіть вашому наставникові,— промовив він з природженою гідністю,— що Едуард, принц Уельський, бажає говорити з ним.

Хлопці зняли страшенний галас, а котрийсь з них грубо вигукнув.

— Що ж ти, нещасне старченя, посланець його високості?

Принц спалахнув од гніву і мимохіть схопився за пояс, але шпаги там не було. Хлопці зареготали, а хтось крикнув:

— Диви! Він хапається за шпагу, неначе й справді принц!

Дітвора знов зареготала. Сердешний Едуард гордо випростався і сказав:

— Так, я принц, і вам, годованцям мого милостивого батька-короля, сором так поводитися зі мною!

Це так розвеселило хлопців, що вони просто помирали від сміху. Той, що перший заговорив з принцом, гукнув своїм товаришам:

— Гей, ви, раби, нахлібники отця його високості! Схаменіться! Мерщій падайте ниць і кланяйтесь його королівській милості й величному лахміттю!

З криками і сміхом хлопці поставали навколішки і почали глузливо віддавати шану своїй жертві.

Принц відштовхнув одного з них ногою і гнівно вигукнув:

— Ось тобі до завтра, а вранці я звелю тебе повісити!

А це вже не жарт. Тут уже зовсім не до сміху. Умить урвався регіт, і хлопців охопила лютя,

— Хапайте його! — кричали вони.— У ставок його, у ставок! Де собаки? Левчук, кусі його! Сюди, Зубач!

Тут сталося щось небувале. Священну особу наступника англійського престолу грубо зневажали прості хлопчак: його били, на нього цькували собак.

Надворі вже смеркало, коли принц опинився в густо заселеній частині міста. Тіло в нього було геть побите, руки закривавлені, лахміття в грязі. Він ішов усе далі й далі, сам не знаючи куди, і нарешті так стомився й ослаб, що ледве волік ноги. Він перестав уже звертатися до прохожих, бо замість поради, вони тільки лаяли його. Він бурмотів про себе: "Це місце зветься Смітний двір. Якщо в мене вистачить сил розшукати його, я врятований. Батьки Тома одведуть мене до палацу, скажуть, що я не з їхньої сім'ї, а справжній принц, і я знову буду серед своїх". Він ніяк не міг забути, як жорстоко обійшлися з ним хлопці з притулку. "Коли я буду королем,— думав він,— я накажу, щоб їм давали не тільки хліб та захист, а й освіту. Треба, щоб вони були не тільки ситі, а мали ще й поживу для душі. Я ніколи не забуду сьогоднішнього дня й подбаю, щоб мій народ не втопав у нещасті, бо вчення пом'якшує серце й будить доброту".

Замиготіли ліхтарі, став накрапати дощ і знявся вітер. Настала холодна, бурхлива ніч. Бездомний принц, безпритульний наступник англійського трону, все ще йшов уперед, дедалі більше заглиблюючись у лабіринт брудних завулків, де кишіли людом притулки злиднів і убозтва.

Раптом його схопив за комір якийсь здоровенний п'яний чоловік.

— Ти знов десь тинявся до пізньої ночі? — гукнув він. — І, мабуть, не приніс додому й пенні? От я тобі зараз усі ребра переламаю.

— То ви його батько? Яке щастя! Ви одведете мене додому, а його заберете.

— Його батько? Що ти верзеш? От я зараз покажу тобі, хто твій батько...

— Облиште жарти і не гайте ні хвилини! Я змучений, побитий, я вибився із сил. Відведіть мене до мого батька, короля, і в нагороду він дасть вам таке багатство, яке вам і не снилося. Повірте мені, повірте! Я кажу щиру правду! Врятуйте мене! Я справді принц Уельський!

П'яниця остовпіло глянув на хлопця, похитав головою.

— Він таки зовсім з глузду з'їхав,— промимрив, але знов схопив принца за комір і, вилаявшись, зареготав:

— Дарма, з'їхав ти з глузду чи ні. Ми з бабунею перемнемо тобі кості.

Принц пручався й виривався в нього з рук, але негідник потяг його за собою і зник в одному з дворів під сміх і гомін темного, тупого люду.

ТОМ — ПРИНЦ

Лишившись на самоті в кабінеті принца, Том Кенті швиденько скористався з щасливої нагоди. Він довго крутився перед дзеркалом, милуючись своїм розкішним убранням; потім пройшовся по кімнаті, удаючи величну поставу принца і поглядаючи на себе в трюмо. Далі він витяг із піхов чудову шпагу, і, вклонившись, поцілував лезо й притулив його до грудей. Кілька тижнів тому у нього на очах якийсь благородний рицар так привітав коменданта Тауера, здаючи йому для ув'язнення знатних лордів Норфолька й Серрі. Том погрався обсипаним самоцвітами кинджалом, що висів у нього за поясом; оглянув дороге, вишукане оздоблення світлиці, посидів на кожному м'якому кріслі і подумав, який би він був гордий, коли б його компанія з Смітного двору могла хоч краєчком ока побачити його в усій пишноті. І тут же він спитав себе: чи повірять хлопці його оповіданням про чудесні пригоди, коли він повернеться додому, чи тільки сумно похитають головою і скажуть, що через буйну свою уяву він таки звихнувся з розуму.

Через півгодини йому раптом спало на думку, що принц щось довго не вертається. І зразу він почув себе самотнім. Він почав жадібно прислухатись і перестав бавитися гарненькими речами, що були навколо нього. Він почув себе якось неспокійно, потім почав турбуватися не на жарт і, нарешті, впав у розпач. Що як хто-небудь увійде, застукає його в убранні принца, а самого принца не буде, щоб пояснити, як це трапилося? А що як його зразу повісять, а тоді вже розбиратимуть справу? Кажуть, вельможні пани не дуже-то морочаться з усякою голотою. Йому ставало все страшніше. Тремтячи від хвилювання, він тихенько відхилив двері до передпокою, вирішивши втекти й шукати принца, щоб той захистив його і порятував. Шестеро блискучих слуг і двоє знатних, пишно вбраних, як метелики, пажів, умить посхоплювалися на ноги і низько вклонилися йому. Він зразу ж відсахнувся й причинив двері.

— Вони сміються з мене,— шепотів він.— Вони зараз підуть і все розкажуть. Чого прийшов я сюди на свою погибель?

Він заходив по світлиці, охоплений неслуханним жахом, прислухаючись, здригаючись від найменшого шелесту. Раптом двері відчинилися, і обтягнутий шовками паж доповів:

— Леді Джен Грей.

Двері зачинилися, і до Тома підбігла гарненька, багато вбрана дівчинка. Але вона враз спинилась і стурбовано спитала:

— Що з тобою, мілорд?

Томові захопило дух, але він переміг себе й пробурмотів:

— Ах, змилюйтеся надо мною! Я не лорд, я бідний хлопець Том Кенті з Смітного двору. Будь ласка, відведіть мене до принца, він віддасть мені моє лахміття й випустить на волю. Згляньтесь, врятуйте мене!

Том кинувся навколішки, з мольбою дивлячись на дівчинку й простягаючи до неї руки. Дівчинка злякано скрикнула:

— О мілорд, ти на колінах? Передо мною!

Вона вибігла з кімнати, а Том у розпачі впав на підлогу, шепочучи:

— Нема ніякої надії, я пропав. Зараз прийдуть і заберуть мене.

Поки він лежав, завмираючи з жаху, по палацу рознеслася страшна вість. Її передавали пошепки, бо в палаці завжди шепочуться, і вона переходила від слуги до служниці, від лорда до леді, вздовж усіх коридорів, з поверху на поверх, із залу в зал: "Принц збожеволів, принц збожеволів". Незабаром у кожному салоні, в кожній мармуровій галереї почали збиратись гуртки блискучих дам і кавалерів та невеличкі купки дрібніших царедворців. Усі вони стурбовано шепталися, всі були вкрай збентежені. І раптом до цих груп почав підходити королівський камергер, урочисто проголошуючи:

— Ім'ям короля! Під загрозою смертної кари забороняється слухати ці неправдиві, безглузді чутки, обговорювати їх і поширювати. Ім'ям короля!

І вмить шепотіння урвалося, неначе всі одразу поніміли.

Згодом по коридорах пронеслося гудіння: "Дивіться, принц іде! Принц іде!"

Бідолашний Том поволі йшов повз придворних, що низько схилялися перед ним, і намагався відповідати на їх поклони. Він боязко озирався навколо, і в очах його світилася розгубленість та безпорадність. З обох боків його піддержували двоє знатних лордів, а ззаду йшли королівські лікарі та кілька слуг.

Раптом Том опинився в розкішному покої і почув, як за ним зачинили двері. Люди, що привели його сюди, стали навколо нього. Перед ним лежав здоровенний і дуже гладкий чоловік з широким одутлим обличчям і суворим поглядом. Велика голова його вже зовсім посивіла, та й баки, що облямовували його обличчя, теж були сиві. Вбрання на ньому було багате, але старе і де-не-де трохи потерте. Одна з його опухлих ніг була забинтована й лежала на подушці. У покої панувало мовчання. Всі, крім цього чоловіка, похитово схилили голови. Ця похмура хвора людина і був грізний Генріх VIII. Він почав говорити, і очі в нього стали ласкавими:

— Що це ти вигдавав, мілорд Едуард, мій принце? Що це ти здумав так жорстоко жартувати з свого батька, доброго короля, який любить тебе й жаліє?

Нещасний Том, напружуючи запаморочений, розум прислухався до слів старого, але, почувши "доброго короля", враз пополотнів і, як підстрелений, упав на коліна. Простягаючи з благанням руки, він скрикнув:

— Ти — король? Ну, я пропав!

Король був вражений. Погляд його безцільно блукав по обличчях придворних і з подивом спинився на хлопчику, що лежав у нього в ногах. Він сумно промовив:

— Я думав, що чутки перебільшені. Але боюся, що помилився.

Він тяжко зітхнув і лагідно додав:

— Підійди до свого батька, сину мій. Ти щось занедужав.

Томові допомогли підвестися, і він покірно, тремтячи від страху, наблизився до монарха Англії. Король узяв у долоні перелякане дитяче личко і якусь хвилину з любов'ю вдивлявся в нього, немов шукаючи там

проблиску розуму, потім пригорнув до грудей кучеряву голівку й ніжно погладив її.

— Невже ти не пізнаєш свого батька, сину мій? Не розбивай мого старого серця, скажи, що знаєш мене. Ти знаєш, хто я, правда ж?

— Так, ти наш могутній король.

— Так, так. Ну, от і добре. Та заспокойся ж, не тремти. Тут ніхто тебе не скривдить: усі ми любимо тебе. Ну от, тобі вже краще. Лихий твій сон минув, правда ж? І ти вже знаєш, хто ти. Тепер ти більше вже не називатимеш себе чужим ім'ям?

— Благаю тебе, найясніший повелителю, повір мені! — скрикнув Том.
— Я кажу щиру правду. Я наймізерніший з твоїх підданців, я народився злидарем, і тільки злочасний випадок привів мене сюди. Я ні в чім не винен. Я ще такий молодий, я не хочу вмирати. Одне твоє слово, і я буду врятований. Скажи ж це слово.

— Умирати? Не говори так, мій любий принце. Хай заспокоїться твоя засмучена душа. Ти не вмирати!

Том упав на коліна з радісним криком:

— Дякую тобі, милостивий королю! Хай дні твої будуть довгі й ясні на благо країни!

Потім він схопився на ноги, і, повернувшись до лордів, що привели його до короля, захоплено вигукнув:

— Ви чули? Я не вмиру. Сам король сказав це!

Усі шанобливо схилюлися перед ним, але ніхто не ворухнувся, ніхто не вимовив й слова.

Том зніяковів і, помовчавши з хвилину, несміливо спитав короля:

— Мені вже можна йти?

— Йти? Звичайно, можна. Але чому б тобі не побути ще трохи зі мною? Куди ти хочеш іти?

Том опустил очі й смиренно відповів.

— Мабуть, я не так зрозумів тебе. Я думав, що я вільний, і хотів знов повернутися в убогу хатину, де народився. Я там виріс у злиднях, але то моя рідна домівка, там моя мати й сестри, а до цієї пишноти й розкошів я не звик. Благаю, відпусти мене!

Король мовчав у глибокій задумі. На обличчя йому хмарою лягла гірка скорбота. Раптом він заговорив, і в голосі його забриніла тінь надії:

— Може, розум його помутився тільки на одній цій думці, а взагалі здоровий і ясний. Дай-то боже! Ми зараз це перевіримо.

Він щось спитав у Тома по-латині, і хлопець так-сяк відповів йому тією ж мовою. Король просвітлів. Лорди й лікарі теж виявили задоволення. Король сказав:

— Звичайно, з його знаннями й здібностями він мусив би дати далеко кращу відповідь, але й така показує, що розум його лише потьмарений, але не вражений. Що ви скажете, сер?

Лікар, до якого звернувся король, низько вклонився й відказав:

— Я тієї ж думки, що й ваша величність.

Король дуже здивувався, що його здогад підтвердила така компетентна особа, і сказав уже трохи веселіше:

— Ну, слухайте! Ми зробимо ще одну спробу.

Він задав Томові питання по-французькому. Том з хвилину мовчав, зніяковілий під пильним поглядом усіх присутніх, потім промовив соромливо:

— Даруйте, ваша величність, я не знаю цієї мови.

Король безсило впав на подушки. Придворні кинулись йому на допомогу, але він відсторонив їх і сказав:

— Нічого, мені просто стало трохи мляво. Підніміть мене. Отак, досить. Йди сюди, сину мій. Поклади на груди батькові свою бідну зажурену голівку й заспокойся. Ти скоро видужаєш. Ця лиха омана швидко минеться. Не бійся, ти знов будеш здоровий.

Потім він повернувся до присутніх. Лагідність зникла з його очей, і в них блиснули вогники.

— Слухайте ви всі! Мій син збожеволів, але це минеться. Це трапилось тому, що він перевтомив себе наукою і занадто мало гуляв. Геть книжки та вчителів! Розважайте його іграми на свіжому повітрі та здоровими забавами, щоб він якнайшвидше видужав.— Король випростався і палко говорив далі: — Так, він божевільний, але він мій син, наступник англійського престолу. Чи сповна розуму, чи ні, він буде королем. Слухайте і об'явіть усім: кожен, хто хоч слово вимовить про недугу мого сина, піде на шибеницю як ворог ладу і спокою в державі!.. Дайте води... пече вогнем... горе підточує останні мої сили... заберіть кубок... піддержте мене. Так, добре. Він божевільний? Ну, що ж! Хай

божеволіє він тисячу разів, а все ж він Уельський, і я, король, стверджую його права. Завтра ж привселюдно за стародавнім звичаєм ми піднесемо його до королівської гідності. Негайно віддайте наказ, лорд Гертфорд.

Один з вельмож став на коліна перед королем і мовив:

— Вашій королівській величності відомо, що спадковий великий маршал Англії у Тауері. Не годиться ж в'язневі...

— Мовчи! Не ображай мій слух ненависним ім'ям. Невже цей чоловік довіку житиме? Хіба щось може стати на заваді моїй волі? Хіба в державі не знайдеться маршала, не заплямованого зрадою, який би міг покласти на принца Уельського ознаки його сану? Попередь парламент, щоб до сходу сонця Норфолькові був ухвалений смертний присуд. За непослух вони гірко поплатяться.

Лорд Гертфорд сказав:

— Воля короля — закон.

І, підвівшись, він став на своє місце. Поступово гнів згас на обличчі старого короля, і він промовив:

— Поцілуй мене, мій сину. Отак... Чого це ти боїшся свого батька? Хіба я не люблю тебе?

— Ти ласкавий до мене, недостойного, мій найясніший повелителю,— відповів Том.— Але... але... мене гнітить думка про того, хто мусить умерти...

— Пізнаю тебе, сину мій, пізнаю. Бачу, що серце з тебе лишилось незаймане, дарма, що розум уражений. Ти завжди був великодушний. Але цей герцог заважає нам віддати тобі належну шану. На його місце я

призначу іншого, який не запламує зрадою свого високого звання.
Заспокойся, мій принце, не завдавай клопоту своїй бідній голівці.

— Але це ж я прискорюю його смерть. Може б він ще довго жив, якби не я.

— Не думай про нього, мій сину, він цього не вартий. Поцілуй мене ще раз і йди погуляй та розважся. Неміч моя замучила мене. Стомився я і хочу відпочити. Йди з дядьком Гертфордом і знов приходь, коли мені полегшає.

З важким серцем вийшов Том з королівського покою, бо останні слова старого розвіяли його надію на визволення. І знов почув він шепіт тихих голосів: "Принц! Принц іде!"

Коли він проходив між блискучими рядами застиглих у шанобливому поклоні царедворців, його все більше огортала туга. Він знав, що потрапив у неволю і назавжди може лишитися у цій золотій клітці нещасним, самотнім принцом.

І куди б він не глянув, скрізь йому ввижалася відтята голова герцога Норфолькського з очима, повними німого докору.

Які чудові були його недавні мрії! І як жахливо вони збулися!

ТОМ СКОРЯЄТЬСЯ ВЕЛІННЮ КОРОЛЯ

Тома привели до головної зали в апартаментах принца і запросили сісти. Йому страшенно незручно було сидіти при літніх та ще знатних людях. Він попросив їх теж сісти, але вони тільки вклонилися йому на знак подяки. Том почав був умовляти їх, але його "дядько", граф Гертфорд шепнув йому на вухо:

— Будь ласка, мілорд, не просіть їх, вони не мають права при вас сидіти.

Доповіли про прихід лорда Сент-Джона. Він увійшов і, вклонившись Томові, промовив:

— Я прийшов з дорученням короля в одній важливій, секретній справі. Прошу вашу високість відіслати всіх присутніх, крім мілорда графа Гертфорда.

Побачивши, що Том не знає, як це зробити, лорд Гертфорд шепнув йому, що треба лише подати знак рукою. Коли почет вийшов, лорд Сент-Джон сказав:

— Його величність наказує, щоб ради державних інтересів його світлість, принц, по змозі таїв від людей свою хворобу, аж поки вона зовсім не минеться, його світлість не повинен заперечувати, що він справжній принц і наступник англійського престолу. Він мусить оберегати свою королівську гідність і без ніякого протесту приймати від придворних шану, яка належить йому по праву й звичаю. Він не повинен говорити про своє нібито низьке походження й злиденне життя, бо це є хворобливий витвір перевтомленої уяви. Він мусить докладати всіх зусиль, щоб поновити в пам'яті знайомі обличчя, а, не впізнавши когось, лишатися спокійним і нічим не виявляти своєї забутихості. Коли ж під час церемоніалів ваша світлість не знатиме, що треба робити й говорити, то, не виказуючи своєї розгубленості перед цікавими, він повинен порадитися з лордом Гертфордом або з вашим покірним слугою. Його величність доручає мені виконувати цей обов'язок аж до скасування цього наказу. Така воля його величності. Його величність передає вашій милості своє ласкаве привітання і молить господа бога, щоб він якнайшвидше послав вам зцілення й охороняв вас віднині й довіку.

Лорд Сент-Джон вклонився і відійшов убік. Том смиренно відповів:

— Така воля короля, і ніхто не сміє її переступити. Веління короля буде виконано.

Лорд Гертфорд промовив:

— Зважаючи на те, що його величність не дозволив обтяжувати вас книжками та наукою, може б ви, ваша високість, розважилися трохи якою-небудь легкою забавою, щоб не втомитися перед бенкетом та не пошкодити своєму здоров'ю.

У Тома на обличчі відбилася щире здивування. Він почервонів, відчувши на собі сумний погляд лорда Сент-Джона. Той сказав:

— Пам'ять усе ще зраджує тебе, та не турбуйся, бо все це минеться разом з твоєю недугою. Мілорд Гертфорд каже про бенкет у місті. Два місяці тому його величність обіцяли, що ваша милість теж візьме участь у цім святі. Тепер пригадуєте?

— Соромно признатися, але я справді-таки забув про це,— запинаючись, промовив Том і знов зашарівся.

В ту хвилину доповіли про леді Елізабет та леді Джен Грей. Обидва лорди значуще переглянулися, і лорд Гертфорд швидко рушив до дверей. Коли дівчата проходили повз нього, він тихенько сказав їм:

— Прошу, міледі, удавайте, що не помічаєте в ньому нічого чудного і не виказуйте здивування, коли він щось забуде. Ви з сумом побачите, що це з ним трапляється раз у раз.

Тимчасом лорд Сент-Джон шептав на вухо Томові:

— Будьте ласкаві, сер, пам'ятайте бажання його величності. Пригадуйте все, що можете, або принаймні удавайте, що нічого не забули. Не показуйте їм, як ви з радістю на це погодився, і тільки по

личку леді Джен майнула тінь розчарування, коли вона почула, що блискучому кавалерові відмовлено в прийомі.

Запанувала мовчанка. Не розуміючи, чого це всі чекають, Том запитливо глянув на лорда Гертфорда. Той подав якийсь знак, але Том і тут не догадався, що то значить. Тоді на виручку поспішила догадлива принцеса Елізабет. Вона зробила реверанс і промовила:

— Може, його світлість принц, дозволить нам покинути його?

І Том відповів:

— Звичайно, міледі, для мене святе кожне ваше бажання. Але мені легше було б віддати вам усе, що тільки в моїй власті, ніж позбутися щастя й радості бачити вас. Прощайте і хай благословить вас бог!

Він посміхнувся про себе й подумав: "А я таки непогано зачитувався книжками про принців, навіть навчився трохи їхньої пишної мови".

Коли вельможні панни вийшли, Том стомлено сказав своїм опікунам:

— Дозвольте мені, мілорди, сісти десь у куточку й трохи відпочити.

Лорд Гертфорд відповів:

— Як бажано вашій високості. Ви нам наказуєте, а ми вас слухаємо. Вам справді треба добре відпочити, бо незабаром доведеться їхати до міста.

Він подзвонив. Увійшов паж, і лорд Гертфорд велів йому запросити сера Вільяма Герберта. Той умить з'явився і повів Тома у внутрішні покої. Том простяг був руку, щоб напитися води, але вдягнений у бархат і

шовки слуга схопив кубок і, схиливши одне коліно, підніс його Томові на золотому блюді.

Далі, зморившись, полонений сів і хотів був зняти з себе черевики, боязким поглядом прохаючи дозволу, але тут ще один розфранчений мучитель став перед ним навколішки й роззув його. Том почав був роздягатися далі, але слуги попереджали кожен його намір і, кінець кінцем, зітхнувши, він їм скорився. "Дивно, як вони ще не беруться дихати за мене!" пробурмотів він.

Закутаний у дорогий халат, він міг, нарешті, відпочити. Але заснути не міг, бо в голові роїлися думки, а в кімнаті було повно людей. Думок своїх спекатися він не мав сили, а відіслати слуг не зважився, не знаючи, як це зробити. Тож вони zostалися біля нього на превеликий жаль Тома і їх самих.

Коли Том вийшов, його вельможні опікуни лишилися самі. З хвилину вони мовчали, в задумі похитували головами, ходячи по кімнаті, потім лорд Сент-Джон промовив:

— Скажи одверто, що ти про все це думаєш?

— Одверто? От що. Король незабаром помре, а мій племінник збожеволів, божевільним зійде на престол і божевільним лишиться назавжди. Хай бог захистить Англію, бо їй незабаром потрібна буде поміч.

— Та, може, воно й так... але у тебе немає ніякого сумніву щодо...

Лорд Сент-Джон запнувся й змовк. Видно йому ніяково було висловити свою думку. Лорд Гертфорд підійшов до нього, глянув йому у вічі ясним, щирим поглядом і сказав:

— Кажи. Тут ніхто не почує, крім мене. Сумніву в чому?

— Мені й так дуже тяжко говорити про те, що спало мені на думку, а ти ще такий близький йому родич. Будь ласка, вибач, коли це образа, але чи не здається тобі дивним, що божевілля так змінило його поставу й манери? Вони й тепер величні й достойні принца, але в кожній дрібниці відчувається щось нове, не схоже на колишнє. А хіба не дивно, що божевілля стерло з його пам'яті обличчя рідного батька? Що він забув усі знайомі звичаї й ознаки шани, які повинні віддавати йому придворні? Що, пам'ятаючи латинську мову, він не згадав ні слова з грецької й французької? Не гнівайся, мілорд, але розвій мою тривогу. Мені спокою не дають його слова, що він не принц і...

— Мовчи! Те, що ти кажеш — зрада! Хіба ти забув наказ короля? Пам'ятай, що, слухаючи тебе, я теж беру участь у злочині.

Лорд Сент-Джон пополотнів і поспішно сказав:

— Я винен, каюсь. Зглянься надо мною, не виказуй королеві, а я віднині й думати про це не буду. Пожалій мене, сер, не губи.

— Я задоволений, мілорд. Якщо ти ніколи ні мені, ні іншим не говоритимеш про свої сумніви, я все прощу, наче ти нічого й не казав. Але твої підозріння безглузді. Адже ж він син моєї рідної сестри. Я ще з колиски знаю його голос, обличчя, кожну рису. А божевільні часом гнуть і не такі химери, як його світлість принц. Хіба ти вже забув, як старий барон Марлі, збожеволівши, забув своє обличчя, яке він знав шістдесят років, і воно здавалося йому чужим? Він навіть називав себе сином Марії Магдаліни і запевняв, що голова його зроблена з іспанського скла. Бідолаха нікому не давав торкатися її, усе боявся, що вона от-от розіб'ється. Покинь свої підозріння, мілорд. Це справжній принц — я добре його знаю — і незабаром він буде твоїм королем. Тобі б не завадило як слід подумати про це.

Лорд Сент-Джон докладав усіх зусиль, щоб як-небудь загладити свою вину, і без кінця повторював, що сумніви його тепер уже розвіялися

назавжди. Далі лорд Гертфорд відпустив його, а сам лишився оберегати спокій принца. Він глибоко замислився і чим довше думав, тим більше хвилювався. Нарешті він почав ходити по кімнаті, бурмочучи про себе:

— Він мусить бути принцом! В усій країні не знайдеться смільчака, який узявся б запевняти, що між двома хлопцями різної крові й роду може бути така дивна схожість. Ну, а припустимо, що це так... то як би могли вони помінятися місцями? Ні, це безглуздя, безглуздя, безглуздя!

А згодом він додав:

— Якби це був самозванець і величав себе принцом Уельським, це було б природно й зрозуміло. Але хіба це самозванець, коли його визнає принцом сам король і всі придворні, а він зрікається свого сану й відмовляється від почестей. Ні, клянуся, це справді принц, тільки божевільний.

ПЕРШИЙ КОРОЛІВСЬКИЙ ОБІД ПРИНЦА

Десь о першій годині Том без ремства скорився церемонії переодягання до обіду. Його одягли так само пишно як і раніш, але вже по-новому. Кожна дрібниця туалету — від жабо до панчіх — була інша. Потім його врочисто провели у простору багату світлицю, де стояв стіл, накритий на одну особу. Увесь посуд був з кованого золота з коштовними візерунками роботи Бенвенуто. У світлиці було повно почесних слуг. Капелан проказав молитву, і Том хотів був уже взятися до їжі, бо його давно мучив голод, але його спинив граф Берклі, який почав підв'язувати йому серветку. Почесний обов'язок підв'язувати серветку принцові Уельському переходив з покоління в покоління в роду цього вельможі. Поблизу був і чашник, що попереджав усяку спробу Тома налити собі вина. Тут же стояв і спробник, який повинен був на першу вимогу його високості принца Уельського куштувати всяку підозрілу страву, ризикуючи отруїтися. Правда, за тих часів він стояв коло столу лише для декорації, але ще кілька поколінь тому ця висока посада була

не дуже безпечна, і мало хто бажав такої честі. Дивно, що для цього не використовували собаку чи іншу тварину,— а втім, у королівських звичаях усе якесь чудне. Невідомо, чого тут був лорд д'Арсі, перший камердинер. Був тут і перший придворний виночерпій: він стояв за стільцем у Тома і спостерігав усю обідню церемонію, яка відбувалася під наглядом лорда-сенешаля й лорда головного кухмістера. Крім них, у Тома було триста вісімдесят чотири слуги. Звичайно, в їдальні не було й четвертої частини їх, і, взагалі, Том не знав про їхнє існування.

Усі присутні були добре вимуштровані. Їм наказано було не забувати, що принц тимчасово не сповна розуму, і не виказувати й тіні здивування з приводу його химер. Ці "химери" одразу ж усім впали в око, але викликали в кожного не сміх, а тільки сум і жалість. Усім було тяжко бачити улюбленого принца в такому стані.

Бідний Том їв руками; але ніхто не посміхався, усі вдавали, що нічого не помічають. Том з цікавістю поглядав на свою серветку бо вона була дуже тоненька і з гарним візерунком, а потім простодушно заявив:

— Будь ласка, краще заберіть її, а то ще, чого доброго, я її замажу.

І граф Берклі, що підв'язав йому серветку, не мовивши ні слова, шанобливо зняв її.

Том довго розглядав салат і ріпу, а потім спитав, що воно за страви і чи можна їх їсти. Бо в Англії тоді тільки що почали вирощувати ці овочі, а до того їх привозили з Голландії як дорогі делікатеси. На запитання Тома відповіли почасти й серйозно, без ніякого подиву. Упоравшись з десертом, Том напхав собі кишені горіхами; і знов-таки ніхто, здавалось, не звернув на це уваги й нітрохи не збентежився. Але Том сам одразу ж схаменувся й зніяковів. Це єдиний раз під час обіду йому дозволили самому, власними руками взяти щось зі столу, і він відчув, що вчинок його дуже непристойний і негідний принца. І в ту ж хвилину у нього засвербіло перенісся, а кінчик носа весь наморщився й болісно засмикався. Том впав

у розпач. Він з благанням поглядав то на одного царедворця, то на другого, і на очах у нього виступили сльози. Усі кинулись до нього із зляканими обличчями, питаючи, що з ним таке. І Том вимовив з щирим жалем:

— Благаю, вибачте. Але в мене страшенно свербить ніс. Що слід робити в таких випадках? Будь ласка, скажіть швидше, а то я не втерплю.

Ніхто й не думав сміятися. Всі розпачливо позирали один на одного, немов шукаючи поради. Перед ними виросла глуха стіна, і в усій історії Англії не знайшлося б вказівок, як перейти цю стіну. Головного церемоніймейстра поблизу не було, і ніхто не зважувався пуститися в невідоме море, щоб на свій страх і ризик розв'язати це важливе державне питання. Леле! При королівському дворі не було посади спадкового чухача. А тим часом у Тома сльози вийшли з берегів і полилися по щоках, його нещасний ніс корчився в пекельних муках, благаючи рятунку. Нарешті природа зламала всі перепони етикету, і Том, в думці прохаючи пробачення, якщо він робить негаразд, полегшив засмучені серця придворних і власноручно почухав собі ніс.

Коли обід скінчився, Томові піднесли широку золоту чашу з ароматною рожевою водою, щоб він виполоскав собі рот і обмив руки. Поруч став граф Берклі, держачи наготові чисту серветку. Том з хвилину спантеличено дивився на чашу, потім підніс її до губ і з серйозним виглядом сьорбнув запашної рідини.

— Ні,— сказав він,— відсуваючи від себе чашу,— цей напій мені не до вподоби. Пахне він добре, але зовсім не міцний.

Навіть ця чудернацька вихватка хворого принца нікого не розвеселила, а викликала лише глибокий жаль до нього.

Далі Том несвідомо знов зробив помилку. Він вийшов із-за столу саме в ту хвилину, коли капелан став за його стільцем і, звівши вгору руки та закотивши під лоб очі, приготувався читати молитву. Але ніхто наче й не помітив, що принц порушив звичай.

Наш маленький друг попросив, щоб його провели до кабінету й залишили на самоті. На гачках, вбитих у дубову панель, була розвішана сталева блискуча зброя, майстерно вицяткувана золотом. Це був повний воєнний обладунок, недавно подарований королевою справжньому принцові. Тоді надів ножний панцир, наручники, шолом з пером. Решту зброї надіти самому було не під силу, і він хотів кого-небудь покликати на допомогу, та враз згадав про горіхи, що лежали в нього в кишенях. Яке щастя поласувати на самоті, коли ніхто не дивиться на тебе й не докучає непроханими послугами! Том повісив на місце чудові іграшки і заходився лущити горіхи, уперше почувачи себе щасливим, відколи доля за гріхи зробила його принцом. Упоравшись з горіхами, він відчинив шафу з цікавими книжками, і раптом йому впала в око назва — "Етикет при англійському дворі". Оце був скарб! Том уместився на розкішній канапі й ретельно взявся до науки. Тут ми його й покинемо на деякий час.

ПИТАННЯ ПРО ПЕЧАТКУ

О п'ятій годині ранку Генріх VIII прокинувся від тяжкої дрімоти й пробурмотів про себе:

— Лихі сні! Лихі сні! От-от прийде вже мій останній час. Привиддя віщують смерть, та й серце б'ється все слабкіше.

Раптом в очах короля блиснув зловісний вогник, і він промовив:

— Але я не вмеру, поки він не буде на тім світі.

Його прибічники помітили, що він прокинувся, і один з них доповів, що лорд-канцлер чекає в сусідній кімнаті.

— Хай увійде, хай увійде! — вигукнув король.

Увійшов лорд-канцлер і, ставши на коліна перед ложем короля, промовив:

— Я віддав наказ і, згідно з волею вашої величності, пери Англії в мантиях стоять у залі засідань. Вони вже ухвалили вирок герцогу Норфолькському і смиренно чекають дальших розпоряджень вашої величності.

Обличчя короля спалахнуло жорстокою радістю.

— Підведіть мене! — вигукнув він.— Я сам піду в парламент і власноручно скріплю печаткою присуд, який звільняє мене...

Голос його урвався. Смертельна блідість розлилася по його обличчю. Прибічники знов поклали його на подушки і поспішили підкріпити його ліками.

Він сумно промовив:

— Який жаль! Як довго прагнув я цієї солодкої хвилини! Але вона настала занадто пізно, і доля вкрала в мене вимріяне щастя. Але поспішайте, поспішайте! Хай інші виконають радісний обов'язок, який не довелось виконати мені. Я передаю свою печатку комісії. Ти, як канцлер, сам повинен обрати в неї лордів, і починайте. Ну, поспішайте! Перше ніж зайде сонце, принеси мені його голову.

— Все буде виконано, як наказує ваша величність,— одказав канцлер.— Чи не бажано буде вашій величності вручити мені печатку, щоб я міг прискорити цю справу?

— Печатку? Та в кого ж вона може бути, як не в тебе?

— Пробачте, ваша величність, але ви взяли її у мене два дні тому, сказавши, щоб нею не користувалися, аж поки ви самі не зволите скріпити своєю власною рукою присуд герцогові Норфолькському.

— Ах, так, пригадую... Де ж я подів її?... Який я став слабий. Останніми днями пам'ять щось дуже часто зраджує мене... Дивно, дивно.

Король щось невиразно бубонів, похитуючи сивою головою, і марно силкувався пригадати, де він поклав печатку. Аж от лорд Гертфорд став перед ним на коліна й промовив:

— Насмілюся доповісти вашій величності: я і ще, мабуть, багато хто з присутніх пригадуємо, що ви зволили вручити велику печатку його високості принцові Уельському, щоб він беріг її до того дня, коли...

— Правда, правда,— перебив його король.— Негайно принеси її. Мерщій, бо час летить!

Лорд Гертфорд поспішив до Тома, але скоро повернувся вкрай стурбований і з порожніми руками.

— Ваша величність,— сказав він,— на превеликий жаль, я мушу засмутити вас тяжкою звісткою. З волі божої його світлість принц все ще нездужає і не в силі пригадати, що ваша величність дали йому печатку. Я одразу ж поспішив повідомити вас про це, бо ми б тільки прогаяли дорогоцінний час, коли б здумали обшукувати нескінченну анфіладу покоїв його королівської висо...

Стогін короля урвав мову лорда Гертфорда. Трохи згодом король промовив з глибоким сумом:

— Не турбуйте більше нещасну дитину. Десниця господня тяжко лягла на бідолашного, і в мене серце розривається від любові й жалості

до нього. Як мені боляче, що я не можу взяти його тягар на свої старі, похилені від горя плечі й принести йому спокій.

Король заплющив очі, з хвилину щось про себе бурмотів і раптом зовсім замовк. Незабаром він знов відкрив очі і, повівши навколо безтямним поглядом, угледів перед собою лорда-канцлера, заляклого навколішках. Умить обличчя його спалахнуло гнівом:

— Як, ти ще тут? Клянуся богом, якщо ти негайно не покінчиш із зрадником, завтра в тебе вже не буде голови.

Лорд-канцлер затремтів з жаху й ледве вимовив:

— Змилюйтеся, ваша величність! Я ждав печатки.

— Ти з глузду з'їхав! Маленька печатка, яку я звичайно брав з собою в чужі краї, лежить у моїй скарбниці. Раз велика десь зникла, хіба недосить буде й малої? Ти зовсім з розуму схибнув. Геть звідси! І не смій вертатися, аж поки не принесеш його голови.

Бідний канцлер не забарився зникнути з очей свого грізного володаря. Комісія теж не гаяла часу й одразу ж закріпила королівською згодою вирок догідливого парламенту. На ранок була призначена страта першого пера Англії, безталанного герцога Норфолькського.

СВЯТО НА РІЧЦІ

О дев'ятій годині ввечері весь широкий фасад палацу, що виходив на берег Темзи, сяяв огнями. А сама ріка, скільки оком сягнути, рясніла човнами і яхтами, що, виблискуючи різнобарвними ліхтариками, легенько гойдалися на хвилях. Здавалось, це розцвів якийсь безкрай сад полум'янистих квітів, які тихенько коливалися від подиху вітерця. Величезна кам'яна тераса, що спускалася до самої води, теж мала мальовничий вигляд. Вона була така велика, що там змогло б

розташуватися ціле військо якого-небудь німецького герцогства. На її сходах стрункими лавами стояли королівські алебардники в блискучих панцирах і метушились юрми розкішно вбраних слуг, гарячково готуючись до свята.

Аж от пролунала команда, і вмить з тераси зникли всі живі істоти. Навіть у повітрі нависло якесь напружене чекання. А на воді в човнах заворушились тисячі людей; вони посхоплювались на ноги і, прикриваючи руками очі від світла ліхтарів та факелів, дивились на палац.

До широких сходів підпливала ціла флотилія королівських човнів. Усі вони були позолочені, а носи та корми були вкриті багатою тонкою різьбою. Одні були прикрашені прапорами й корогвами, інші гаптованою парчею й оксамитом, а на деяких маяли шовкові знамена з безліччю маленьких срібних дзвоників, які на кожен подих вітру відповідали радісним дзеленьканням. По боках особливо багатих човнів, що належали знатним вельможам із почту принца, красувалися горді щити з розкішно вимальованими гербами. Кожен човен тягло буксирне судно, де, крім гребців, їхали музиканти і воїни в блискучих шоломах та панцирах.

Із головної брами палацу вирушили алебардники, відкривши довгождану процесію. На них були довгі панчохи в червону й чорну смужку, бархатні шапочки з сріблястими трояндами і камзоли з синього й темно-вишневого сукна. На камзолах спереду і ззаду були вишиті золотом пера — герб принца. Держаки їхніх алебард були обгорнуті пурпуровим оксамитом, оббиті позолоченими цвяшками й оздоблені золотими китицями. Вони вишикувались праворуч і ліворуч двома довгими рядами, що тяглися від брами палацу аж геть до ріки. А в проході слуги принца в червоних з золотом лівреях розстелили пухнастий строкатий килим. За ґратами палацу загриміли фанфари. Музиканти на воді теж заграли веселий марш, і з головного входу повільним і величним кроком вийшли два церемоніймейстри з білими палицями. За ними показався урядовець з жезлом міста у руках, за ним ще один з мечем Лондона і кілька сержантів міської гвардії у повній парадній формі з

значками на рукавах. Далі йшов герольдмейстер ордену Підв'язки в мантиї поверх панцира і кілька кавалерів ордену Бані з білими нашивками на рукавах; за ними зброєносці, потім судді в малинових мантиях і шапочках, далі лорд-канцлер Англії у відкритій спереду пурпуровій мантиї, облямованій білячим хутром; депутація з міської управи в червоних плащах і, нарешті, голови різних громадських товариств у парадних костюмах. Потім вийшли дванадцять пишно вбраних французьких вельмож у білих, розшитих золотом камзолах, коротеньких мантиях з малинового оксамиту, підбитих ліловою тафтою, у червоних штанах. Вони почали спускатися по сходах, бо належали до почту французького посланника. А слідом за ними рушили двадцять кавалерів з почту іспанського посла в чорних оксамитових костюмах без ніяких прикрас. Позаду поважно виступали знатні англійські лорди з своїми прибічниками.

Знов заграли сурми, і на терасі з'явився дядько принца, майбутній великий герцог Соммерсетський. На ньому був чорний парчевий камзол і гаптований золотом плащ з червоного атласу, вкритий срібною сіткою. Він повернувся обличчям до палацу, зняв прикрашений перами капелюх, схилювся в глибокому поклоні і, не обертаючись назад, став спускатися з тераси, низько вклоняючись на кожному східці. Знов засурмили сурми і пролунав вигук: "Дорогу великому й могутньому лорду Едуардові, принцу Уельському!" Високо на палацових стінах з громовим гуркотом звилася довга низка вогняних язиків, незчисленні маси глядачів, що хвилювалися на ріці, вибухнули оглушливим вітанням, і Том Кенті, герой цього бучного свята, з'явився перед народом, злегка киваючи гордою головою.

На ньому був білий атласний камзол з обсипаним брильєнтами нагрудником із пурпурової, облямованої горностаєм парчі. А на плечах була накинута розшита перлами та самоцвітами біла парчева мантия на голубій підбивці, прикрашена гербом з трьох пер. Мантия була скріплена брильєнтовою застібкою, а на шиї висіло кілька орденів. При світлі нічних вогнів усе на ньому аж іскрилося і грало барвами.

О, Том Кенті, народжений в брудній хаті, вихований серед покидьків Лондона, виростий в лахмітті, нечисті й злиднях,— який ти був величний у ту хвилину!

ПРИНЦ У ТЕНЕТАХ

Ми залишили Джона Кенті тоді, коли він під свист і регіт цікавої юрби стягнув законного принца в Смітний двір. Якась добра душа наважилася заступитися за нещасну жертву, але серед гамору ніхто на неї не звернув уваги. Принц пручався і так завзято обурювався проти грубого насильства, що в роздратованого Джона Кенті урвався терпець, і він люто замахнувся на хлопця палюгою. Але в ту ж хвилину до нього підскочив невідомий оборонець принца й прийняв удар на себе.

— Ти чого лізеш? — загорлав Джон Кенті.— От я провчу тебе!

І він важко вдарив смільчака по голові. Той поточився і з стогоном упав під ноги глядачам. Нещасний так і лишився лежати на землі в нічній темряві. Юрба побігла далі. Цей випадок ні трохи не порушив її веселого настрою.

Нарешті принц опинився за наглухо зачиненими дверима в хаті Джона Кенті. При тьмяному світлі встромленої в пляшку лойової свічки він ледве розгледів цю гидку нору і її мешканців. В одному кутку з виглядом зацькованих тварин тулилися до стінки дві розпатлані дівчини й немолода жінка. А з другого кутка, люто виблискуючи очима, виповзла суха, як тріска, відьма з розкуйовдженим сивим волоссям. Джон Кенті сказав їй:

— Слухай, тут у нас завівся неабиякий комедіант. Хай він тебе трохи розважить, а тоді вже відчухрай його як слід. Ану, дурню, йди сюди. Покажи нам ще раз свої фіглі, якщо не забув їх. Як тебе звуть і хто ти такий?

Принц спалахнув від образи, але, пильно глянувши в обличчя Кенті, презирливо промовив:

— Ти грубіян! Як смієш ти мені наказувати? Знов повторюю тобі — я Едуард, принц Уельський.

Відьма так і прикипіла на місці, наче їй хто ноги прибив цвяхами, у неї аж дух захопило. Вона так спантеличено й безглуздо втупилась очима в принца, що її злобливий син раптом звеселився й зайшовся реготом. Але матері й сестрам Тома Кенті було зовсім не до сміху. Вражені несподіваним лихом, вони забули свій страх перед побоями й підбігли до хлопчика, жалісно промовляючи: "Бідний Том! Бідне хлоп'я!"

Мати Тома стала навколішки перед принцом, обняла його за плечі і стурбовано заглянула йому в обличчя повними сліз очима.

— Бідне моє хлоп'ятко! — мовила вона.— Твої дурні книжки таки наробили лиха — звели тебе з розуму. Нащо ти так захоплювався ними? Чому не слухав матері? У мене з горя серце кров'ю обкипає.

Принц подивився на неї й лагідно відповів:

— Заспокойтеся, ваш син здоровий і не втратив розуму. Одведіть мене до палацу, і король, мій батько, одразу ж віддасть його вам.

— Король — твій батько? Бідний мій сину! Не кажи таких слів. За це тебе можуть покарати на смерть, та й ми через тебе загинемо. Викинь з голови страшні примари. Прийди до пам'яті. Поглянь на мене. Невже ти не пізнаєш рідної своєї матері, яка так любить тебе?

Принц похитав головою і сказав винувато:

— Мені боляче засмучувати вас, пані, але, слово честі, я вперше вас бачу.

Жінка безсило впала на підлогу й, затуливши руками обличчя, розпачливо заридала.

— Ну, приставляйте далі! — гаркнув Кенті.— Гей, Нен, Бет, неотесані дівки! Як ви смієте стояти в присутності принца? На коліна, злидарське кодрло! Падайте ниць!

І він знов голосно зареготав. Дівчатка почали боязко просити за брата.

— Пусти його спати, тату,— сказала Нен.— Він відпочине, виспитья і знов прийде до розуму. Будь ласка, дозвољ.

— Дозволь, тату,— підтримала сестру Бет.— Том сьогодні занадто стомився. А завтра він опам'ятається, буде старанно просити милостиню і вже вернеться додому не з порожніми руками.

У Джона Кенті враз пропала вся охота жартувати. Повернувшись до принца, він сердито сказав:

— Завтра ми повинні заплатити хазяїнові два пенні за цю діру. Чуєш? Два пенні за півроку. Інакше він нас вижене на вулицю. Ану, ледащо, що ти назбирав.

— Не ображай мій слух ганебними своїми справами,— відповів принц. — Знов кажу тобі, що я син короля.

Змахнувши здоровенною рукою, Джон Кенті з такою силою ляснув принца по плечу, що бідолаха захитався і впав в обійми Томової матері. Нещасна жінка пригорнула хлопця до грудей і, захищаючи його всім тілом, прийняла на себе рясний град ударів. Перелякані дівчата забилися в куток, а їхня жахлива баба рушила на допомогу синові

Принц вирвався з обіймів місіс Кенті і сказав:

— Я не можу допустити, пані, щоб вас за мене били. Хай уже я сам терпітиму від цих звірюк.

Від тих слів звірюки до того розлютилися, що, не гаючи й хвилини, взялись до катування. Коли на принці вже не лишилося й живого місця, вони як слід побили й дівчат і місіс Кенті за співчуття до їхньої жертви.

— Ну, а тепер усі спати! — гукнув Джон Кенті.— Мені набридла ця комедія.

Свічку погасили, і всі полягали спати. Коли голова родини та його мати голосним хropінням сповістили, що вони вже бачать сни, Нен і Бет нечутно прокралися в куток, де лежав принц, і ніжно вкрили його від холоду соломою й лахміттям. Пробралася до нього й місіс Кенті. Вона тихенько гладила волосся хлопчика й гірко плакала, шепочучи йому на вухо втішні, приголубливі слова. Вона приберегла для нього й шматочок хліба, але хлопець так змучився за цілий день, що не міг їсти, принаймні черству несмачну скоринку. Він був зворушений самовідданістю своєї мужньої заступниці й з рицарською благородністю висловив їй подяку, побажавши їй душевного спокою і ясного сну. Він додав, що король, його батько, не обмине її своєю ласкою за її доброту. Тут вона з новою силою відчула своє лихо і міцно пригорнула до серця "божевільного" хлопчика. Нарешті вона з ним попрощалася і, заливаючись слізьми, лягла на своє ліжко.

Вражена горем, вона довго лежала, не змикаючи очей, і поступово в душу їй закралося чудне підозріння. Адже ж у цьому хлопчику було щось таке, чого бракувало Томові,— однаково здоровому чи божевільному. Вона не могла б пояснити цього, не могла б сказати, в чому була різниця, але тонким материнським інстинктом відчувала її й розуміла. А що, як цей хлопчик справді не її син? Яка дурниця! Хоч як їй було тяжко в ту хвилину, та все-таки вона мимоволі усміхнулася крізь сльози. І все ж ця думка не виходила у неї з голови. Вона ні на хвилину не покидала її, бентежила, мучила, і не було від неї порятунку. Нарешті бідній жінці стало ясно, що вона не матиме спокою, аж поки не переконається, що це

справді її син, і не розвіє докучливих і болісних сумнівів. Так, безперечно, це був єдиний вихід, і вона почала добирати способу, як це перевірити. Але це було не так-то легко. На думку їй спадав то один план, то другий, проте всі вони були непевні, ненадійні. Даремно сушила вона собі голову — тут нічого не можна було вдіяти. І коли в неї промайнула ця сумна гадка, до слуху її досягло рівне дихання хлопчика, і вона зрозуміла, що він спить. Раптом він тихенько скрикнув, наче злякався чогось у сні. І тут їй враз набіг на думку новий блискучий план. Нечутно, з гарячковим поспіхом вона засвітила свічку, бурмочучи про себе: "Коли б я тільки бачила його в ту мить, я б уже знала, мій це хлопчик, чи чужий". Томові, коли він був маленьким, якось обпалило порохом обличчя, і з тої пори, злякавшись чогось спросоння, він неодмінно затуляв рукою очі, тільки не вниз долонею, а наверх. "Він завжди так робить. Я бачила це тисячу разів,— шепотіла місіс Кенті.— Так, так, я зараз про це дізнаюсь".

Прикриваючи рукою свічку, вона тихенько підкралася до хлопчика й обережно нахилилася до нього, ледве дихаючи від хвилювання. Потім враз піднесла огонь йому до обличчя й постукала об підлогу. Хлопець широко розплющив очі і сполохано озирнувся навколо, але рукою навіть і не ворухнув.

Бідна жінка розгубилася від подиву й горя, але, вгамувавши свій відчай, заспокоїла хлопця, і він знов заснув. Потім вона відійшла від нього, вражена сумним наслідком своєї спроби. Вона намагалася себе запевнити, що Том, збожеволівши, забув свою звичку, але сама собі не вірила. "Ні,— казала вона,— хай він слабкий душею, але руки ж у нього здорові. Як могли вони так швидко розучитися робити те, до чого звикли здавна? Ох, який важкий у мене сьогодні день!"

Але тепер надія стала такою ж невідступною, як раніше сумнів. Нещасна мати не могла примиритися з своїм страшним відкриттям. Вона мусила спробувати ще раз,— може, то вийшло якось випадково. Вона вдруге і втретє будила хлопця, але він ні разу не зробив знайомого їй руху. Вона доплелась до свого ліжка і забулась у тривожній дрімоті, бурмочучи: "Ні, ні, я не віддам його. Він мусить бути моїм сином".

Коли бідна жінка перестала турбувати принца і всі його болі втратили над ним свою владу, страшна втома зімкнула йому очі глибоким, мирним сном. Час минав, а він усе спав, як убитий. Так минуло п'ять годин. Нарешті він потроху став виходити з свого заціпеніння і пробурмотів спросоння:

— Сер Вільям!

А за хвилину знов:

— Сер Вільям Герберт! Ідіть послухайте, який чудний сон я бачив... Сер Вільям! Чуєте? Мені снилося, що я став злидарем... Ей, хто там є? Сторожа! Сер Вільям! Та що таке? Немає навіть жодного камердинера? Ну, й дістанеться ж...

— Що з тобою? — хтось пошепки спитав принца.— Кого це ти кличеш?

— Сера Вільяма Герберта. А ти хто?

— Та хто ж, як не твоя сестра Нен? Ой, Том, я й забула, ти збожеволів, бідолашний. Значить, ти й сьогодні не прийшов до розуму? Краще б я й не прокидалася! Тільки ти мовчи, а то всіх нас повбивають на смерть.

Принц злякано схопився, але гострий біль побитого тіла привів його до свідомості, і він із стогоном упав на брудну соломку.

— Так це не сон! — вигукнув він.

І вмить вся туга й мука, що їх розвіяв сон, опанували його знов, йому стало ясно, що він уже не зніжений принц, який живе в розкішному палаці, а жебрак, одягнений в рам'я, покидько, ув'язнений в норі, що годиться тільки для звірів, спільник злодіїв та жебраків.

Раптом з вулиці долинув страшенний галас, а ще через хвилину хтось заграюкотів у двері. Джон Кенті враз перестав хропти й гукнув:

— Гей, хто там? Чого треба?

Чийсь голос відповів:

— Знаєш, кого ти пристукнув своєю палюгою?

— Не знаю і не хочу знати.

— Он як?! Ну, зараз заспіваєш іншої. Коли хочеш врятувати шкуру, тікай мерщій. Цей чоловік уже віддав богу душу. Це наш піп, отець Ендрю.

— Ой, боже ж мій,— вигукнув Кенті. Він розбудив усю родину і хрипко скомандував: — Хутчій тікайте, а то ви всі загинете.

Через кілька хвилин усі вискочили на вулицю й кинулися бігти. Джон Кенті, міцно схопивши принца за руку, тягнув його по темному провулку й стиха наставляв:

— Ти, безмозкий дурню, держи язик за зубами. Нікому не кажи, як твоє прізвище. Я вигадую собі якесь інше, щоб збити із сліду поліцаїв. Гляди ж не проговорись.

А решті він сказав:

— Якщо випадком доведеться розминутися, хай кожен з вас біжить до Лондонського мосту і дожидає інших коло останньої крамниці. А звідти всі ми подамось до Саутверка.

В ту хвилину втікачі раптом виринули з темряви на світло і опинилися серед величезної юрби, що з піснями й танцями товпилася на березі Темзи. Вздовж ріки, скільки оком сягнути, палали яскраві багаття. Лондонський міст і Саутверкський теж були залиті світлом. Уся ріка мінілася й сяяла різнобарвними вогнями. До неба безнастанно звивалися химерні фейєрверки і на землю сипався густий дощ яскравих іскор, обертаючи ніч на день. Скрізь метушився радісний веселий народ. Здавалося, весь Лондон вийшов на гуляння.

Джон Кенті люто вилаявся й скомандував: "Назад!" Та було вже пізно. Усю його родину вмить поглинуло бурхливе море люду і понесло в різні боки. Хоч принца Джон Кенті все ще міцно держав за руку, проте у хлопчика з'явилась надія на визволення і швидше забилося серце.

Пробираючись крізь натовп, Кенті штовхнув якогось здоровенного човняра, досить уже розпаленого горілкою. Той ляснув Кенті по плечу й сказав:

— Куди це тобі, друже, так приспичило? Сором займатися нікчемними дільцями, коли всі чесні й вірні громадяни святкують.

— А тобі яке діло? — огризнувся Кенті.— Пустити!

— Ні, вибач, не пущу, аж поки ти не вип'єш за здоров'я принца Уельського,— сказав човняр, заступаючи Кенті дорогу.

— Ну, давай чарку, тільки швидше.

Навколо товпилася юрба цікавих, і хтось із них гукнув:

— Чашу любові, чашу любові! Хай паскуда вихилить чашу любові, а то ми враз жбурнем його до риб у гості!

І вмить звідкись принесли величезну чашу любові.

Човняр узяв її за одно вушко і, вдаючи, наче б то другою рукою він держить серветку, врочисто подав напій Джонові Кенті. А той за старовинним звичаєм повинен був одною рукою взятися за вільне вушко чаші, а другою зняти з неї кришку. Отже, йому довелося на хвилину випустити руку принца. А хлопець, не гаючи часу, гулькнув у хащу людських ніг і зник. Через секунду його так само важко було б розшукати серед цього бурхливого живого моря, як монету в хвилях океану.

Він зміркував це й не турбувався, що Джон Кенті знов знайде його. Він розумів і те, що цієї ночі місто шанувало замість нього самозваного принца Уельського і що маленький жебрак зловмисно скористався з надзвичайної нагоди й захопив права, належні королівському синові.

Отже в нього був єдиний вихід — пробратися до ратуші, сказати, хто він, і вивести на чисту воду обманщика. Він вирішив дати Томові змогу підготуватися до смерті, а потім, за законами того часу, повісити й четвертувати його як великого державного злочинця.

У РАТУШІ

Королівське судно в супроводі блискучої флотилії велично посувалося по Темзі, прокладаючи собі шлях серед ілюмінованих човнів. У повітрі лунала музика. Вздовж берегів маяло полум'я святкових факелів. А вдалині у м'якому сяйві тонуло місто в безлічі великих багать. Над ним стриміли залиті іскристими вогнями шпилі, і з відстані здавалося, що це летять до неба обсипані самоцвітами стріли. Флотилія плила поволі далі, а з берегів вітали її неугавними криками й безупинним гуркотом гармат.

Том Кенті, утопаючи в шовкових-подушках, упивався нечуваними досі звуками й величним, надзвичайним для його очей видовищем. А його маленькі друзі — принцеса Елізабет і леді Джен Грей, що сиділи поруч, не бачили навколо себе нічого особливого.

Прибувши до Даугейта, флотилія попливла по прозорому Уолбруку⁷ до Баклерзбері повз будинки і під яскраво освітленими мостами, де гульма гуляв народ. Нарешті човни спинилися в басейні, який зветься тепер Бордж-Ярд, у центрі старовинного Лондона. Том вийшов на берег і, минувши з своїм пишним почтом Чіпсайд, рушив найближчим шляхом до ратуші.

Лорд-мер і отці міста, у пурпурових мантиях і з золотими ланцюгами на шії, врочисто привітали Тома та його маленьких дам і повели їх у велику залу на королівські місця під розкішним балдахіном.

Попереду несли жезл і меч Лондона, а також йшли герольди, сповіщаючи про наближення принца Уельського. Лорди й леді, які мали прислужувати Томові та його подругам, стали за їхніми кріслами.

Коло другого столу сіли придворні вельможі та інші сановники поруч міських магнатів. Члени палати громад розмістилися коло маленьких столиків, розставлених в іншій частині залу. Мармурові велетні Гог і Магог,⁸ стародавні охоронці міста, байдуже дивилися з висоти своїх п'єдесталів на церемонію, знайому їм ще з незапам'ятних часів. Засурмили сурми, герольд сповістив, що бенкет починається, і в високій арці лівої стіни з'явився товстий дворецький в супроводі слуг, які урочисто несли королівський димучий ростбіф, що так і просився під ніж.

Після молитви Том підвівся (його вже навчили), а за ним і всі інші. З рук принцеси Елізабет, він випив з великої чаші любові, тоді чаша перейшла до леді Джен і потім обійшла весь зал. Так почався бенкет.

Опівночі, коли бенкет був у повному розпалі, почалася одна з тих пишних вистав, якими так захоплювалися в ті часи. Це видовище майстерно описує літописець, який сам був на святі.

"Звільнили місце, і на середину вийшли два царедворці, барон та граф, убрані по-турецькому. На них були довгі, обсипані позолотою

халати, червоні бархатні чалми, повиті золотим шнуром, а коло пояса на золотих перев'язях висіли криві шаблі. Потім з'явилась друга пара,— знов барон та граф, одягнені за російським звичаєм у довгополі каптани з жовтого атласу з поперечними білими та червоними смугами. На головах у них були сірі хутряні шапки, в руках невеличкі сокири, а на ногах чоботи з загнутими на цілий фут носками. За ними вийшов лорд-адмірал і з ним п'ятеро вельмож у малинових оксамитових камзолах з глибокими вирізами спереду та ззаду, зашнурованих на грудях срібними ланцюжками. Поверх камзолів були накинуті короткі плащі з малинового атласу, а на головах красувалися капелюхи з фазанячими перами, немов у танцюристів. Ці були вбрані по-прусському. За ними сунуло душ сто факелоносців з чорними обличчями, одягнених, як маври, у червоний та зелений атлас. А далі ринула ціла юрма ряджених. На самому кінці з'явилися по-маскарадному убрані менестрелі, і почалися танці. Лорди й леді теж пішли в танець, такий шалений, що на них любо було дивитися".

Поки Том з висоти королівського крісла захоплювався "шаленими" танцями й милувався блискучим калейдоскопом нарядних постатей, що, граючи багатством барв, вихором проносилися перед його очима, обірваний, але справжній принц Уельський проголошував свої права і кривди, виказував самозванця і вимагав, щоб його впустили у ворота ратуші. Юрба втішалася цікавою подією, тіснилася вперед і люди прямо вивертали собі в'язи, щоб тільки поглянути на маленького бунтаря. Потім вони почали дражнити хлопця, знущатися з нього, навмисне, собі на сміх, роз'яtringючи його гнів. Сльози смертельної образи навернулися на очі принцові, але він стояв на своєму і з гордою зневагою дивився на бездушний натовп. Нарешті, вражений цілим градом злих, глузливих слів, він вигукнув:

— Гей, ви, темна згряя псів! Знов кажу вам, що я принц Уельський! Дарма, що зараз я самотній і нема у мене друзів, які б пожаліли мене або допомогли мені в біді, однаково я добиватимусь свого.

— Принц ти чи не принц, але хлопчина з тебе бравий і друзі в тебе є, — пролунав чийсь голос коло принца.— Ось один уже стоїть біля тебе. Та

кращого друга, як Майлз Гендон, ти, певно, й не знайдеш, даремно тільки ноги битимеш. Не надривай собі горло, друже. Я зараз побалакаю з цими тварюками по-їхньому.

Незнайомець був високий на зріст, гарно збудований і мускулястий. Камзол і штани на ньому були з дорогої матерії, але вже вицвіли й потерлися, а золоті галуни на них геть почорніли. Жабо було пом'яте й обтріпане, перо на крилатому капелюсі поламане й брудне. Збоку в нього висіла довга шпага в залізних заржавілих піхвах. Весь його войовничий вигляд свідчив, що це бувалий забіяка.

Слова цієї фантастичної особи викликали вибух реготу й насмішок: "Диви! Ще один ряджений принц!" — "Ану, друже, прикуси язика! Бач, який він грізний!" — "А й справді — глянь, як люто дивиться!" — "Відтягніть від нього хлопця... у ставок щеня!"

Під впливом цієї щасливої думки хтось учепився принцові за плечі, але незнайомець миттю вихопив свою шпагу і збив напасника на землю. Навколо закричали: "Вбийте собаку! Бий його! Бий!" Юрба кинулась на воїна, а він, притулившись до стіни, шалено вимахував своєю довжелезною зброєю, його жертви так і падали направо й наліво, але хвиля натовпу бігла по їх розпростертих тілах і з неослабною люттю кидалася на бійця. Здавалося, він от-от загине, як раптом засурмила сурма, пролунав гучний вигук: "Дорогу королівському гінцеві!", і в натовп врізався загін вершників. Усі щодуху кинулися врозтіч, а відважний незнайомець схопив принца на руки і за хвилину опинився у захистку, далеко від юрби.

Тепер вернімося до ратуші. Раптом, покриваючи веселий гамір бенкету, пролунали ясні звуки сурми. І вмить запанувала мертва тиша. Потім почувся чийсь голос. Це вісник з палацу почав читати оповіщення закам'янілій юрбі. Останні слова він вимовив повільно й урочисто:

— Король помер!

Усі, мов по команді, схилили голови на груди і застигли так в глибокому мовчанні. Потім стали на коліна і, простягаючи до Тома руки, гукнули хором так, що здригнулись стіни:

— Хай живе король!

Бідолашний Том розгублено дивився на заляклу перед ним юрбу, потім, як крізь сон, побачив принцес, що стояли коло нього на колінах, глянув на лорда Гертфорда. І раптом в очах його блиснула якась думка. Він шепнув на вухо Гертфордові:

— Скажи мені по честі й совісті! Коли я зараз віддам наказ, який лише король може віддати, чи буде він виконаний і чи ніхто мені не заперечить?

— Ні, володарю мій, ніхто в усьому королівстві. Твоїми вустами повеліває його величність король Англії. Ти — король, твоє слово — закон.

Тоді Том твердим рішучим голосом урочисто промовив:

— Хай віднині закон короля буде законом милосердним, а не кривавим! Вставай, мілорде, і поспішай до Тауера. Оголоси, що волею короля герцогу Норфолькському дарується життя.

Ці слова, переходячи з уст в уста, вмить облетіли весь зал, і, коли лорд Гертфорд вийшов, розлігся новий оглушливий крик:

— Кінець кривавій владі! Хай живе Едуард, король Англії!

ПРИНЦ І ЙОГО ВИЗВОЛИТЕЛЬ

Тільки-но Майлз Гендон і маленький принц вибралися з натовпу, вони звернули вбік і глухими провулками подались до ріки. Вони спокійно дійшли до Лондонського мосту, а там знов змішалися з юрбою. Гендон міцно держав за руку принца, чи то пак, короля.

Несподівана звістка вже рознеслася по всій столиці і зривалася з тисячі вуст: "Король помер!". Серце маленького заблудлого хлопчика болісно стислося, і він затремтів усім тілом. Він гостро відчув усю безнадійність своєї втрати й пройнявся глибоким смутком, бо жорстокий тиран, що наводив жах на всю країну, до нього завжди був ніжний і ласкавий. Сльози затуманили йому очі й затьмарили світ. На мить він почув себе страшенно самотнім, покинутим, забутим долею. Але раптом, розтинаючи нічну пітьму, наче громовий гуркіт, долинув до нього радісний поклик: "Хай живе король Едуард VI!". Очі в хлопчика спалахнули, і гаряча хвиля гордості залила його з голови до ніг. "Ах,— подумав він,— як це велично й дивно — я король!"

Наші друзі поволі прокладали собі дорогу крізь юрбу, що загатила міст. Цей міст стояв тут уже шість віків і давним-давно перетворився на гомінку, багатолюдну вулицю. По його боках, від одного берега до другого, тяглися склади й крамниці з квартирами у верхніх поверхах. Це було, власне, ціле місто. Тут був свій заїздний двір, свої пивні, пекарні, свої дрібні крамнички, свої базари, майстерні і навіть своя церква. На своїх сусідів — Лондон і Саутверк, жителі мосту дивилися згорда, як на свої околиці. Мешканці Лондонського мосту становили, так би мовити, тісну громаду. Місто їх було вузьке, з єдиною вулицею, що тяглась не більше, як на одну п'яту милі. Жили вони, як на селі, і добре знали кожного із своїх земляків, знали раніш їхніх батьків і матерів, знали, як свої п'ять пальців, усі їхні дрібні сімейні справи. Була в них, звісно, і своя аристократія — старовинні роди м'ясників та пекарів, які по п'ятсот років торгували в тих самих крамничках і вміли розповісти з початку до кінця всю славу історію мосту і всі його химерні легенди. Ці аристократи вже й говорили відмінною "мостовою" мовою, і думали на особливий "мостовий" лад і брехали широко, не запинаючися, виразно й доладно, як тільки вміли брехати на мосту. Взагалі, населення мосту було темне,

вузькоlobe й самовдоволене. Люди, що народжувалися на мосту, там і виростали, доживали до старості і, нарешті, вмирали, ні разу не побувавши в іншій частині земної кулі, крім Лондонського мосту.

Звичайно, такі люди були певні, що величний, нескінченний похід, який сунув удень і вночі їхньою вулицею, невгамовний шум і галас, іржання, рев, мекання і безупинний тупіт ніг, немов далекий гуркіт грому,— це єдині розкоші світу, і вони самі їхні володарі. Та так воно й було.

Принаймні, коли який-небудь король або герой з тріумфом повертався на батьківщину, вони з своїх вікон могли за певну плату показувати цікавим це пишне видовище, бо ні в якому іншому місці урочиста процесія не розгорталася перед очима глядачів такою довгою, прямою, безперервною колоною.

Людам, що народилися й вирости на мосту, життя десь в іншому місці здавалося нестерпно нудним і пустим. Історія розповідає про одного жителя мосту, який на сімдесят першому році покинув своє гніздо і виїхав на село. Але там він цілі ночі кидався й перевертався в ліжку без сну — так гнітила його глибока сільська тиша. Нарешті, вибившись із сил, він повернувся в старе своє кубло, худий, страшний, наче мара, і засинав спокійно з чарівними снами під колискову пісню плескотливих хвиль, під стукіт і гуркіт Лондонського мосту.

За тих часів, про які ми оповідаємо, міст давав дітям "предметні уроки" з історії Англії, показуючи їм свіжі й гнилі голови славнозвісних злочинців настромлені на залізні прuti над його воротами.

Але ми зовсім забули про наших друзів. Гендон жив у невеличкому заїзді на мосту. Коли він з маленьким приятелем підійшов до дверей, хтось поруч грубо крикнув:

— А, ти таки з'явився! Ну, голубе, тепер ти вже від мене не втечеш! От як я зараз потрощу тобі кістки, так удруге вже не будеш десь ганяти, коли тебе чекають.

І Джон Кенті простяг руку, щоб ухопити хлопця. Майлз Гендон заступив йому дорогу.

— Стривай, друже,— сказав він.— Чого це ти розлютувався? Хто тобі цей хлопець?

— Якщо тобі так закортіло сунути носа в чужі справи, то знай, що це мій син.

— Це неправда! — палко вигукнув маленький король.

— Сміло сказано, хлопче, і я тобі вірю, дарма що з розумом у тебе, може, і не все гаразд. Батько він тобі чи ні, я однаково не дам цьому негідникові бити тебе й мучити, раз ти хочеш лишитися зі мною.

— Хочу, хочу, я не знаю його, я ненавиджу його! Краще вмерти, ніж піти з ним.

— Ну, значить, нічого про це й говорити.

— Це ми ще побачимо! — крикнув Джон Кенті й кинувся до хлопця.— Я його силою...

— Геть, паскудо! Якщо ти посмієш доторкнутися до нього, я проштрикну тебе, як гусака,— вигукнув Гендон, хапаючись за шпагу.— Зарубай собі на носі, що я взяв цього хлопця під захист, коли на нього насила ціла юрма таких негідників, як ти, і мало не вбила його. То невже я покину його тепер, коли йому загрожує ще гірше? Бо батько ти йому чи ні,— а я гадаю, що ти брешеш,— цьому хлопцеві краще було б умерти раптовою смертю, ніж жити з такою звірюкою, як ти. Тож забирайся геть, та швидше, бо я не люблю кидати слова на вітер та й терпінням не можу похвалитися.

Джон Кенті відійшов, бурмочучи загрози та прокльони, і зник у натовпі. А Гендон, розпорядившись унизу, щоб йому подали вечерю, піднявся із своїм опікуванцем до себе на третій поверх. Це була вбога комірчина з благоденним ліжком та рештками старих меблів, тьмяно освітлена двома тоненькими свічками. Маленький король ледве доплівся до ліжка і впав без сил, знемагаючи від голоду і втоми. Він майже цілий день і добру половину ночі (бо була вже третя година ранку) пробув на ногах і нічого не їв. Пробурмотівши: "Будь ласка, розбуди мене, коли накриють на стіл", він поринув у глибокий сон.

В очах Гендона промайнула усмішка, і він промовив сам до себе:

— Маленьке старчення влаштовується в чужій хаті й на чужому ліжку так невимушено й просто, наче в себе вдома. Хоч би сказало "вибачте" або "дозвольте". Під впливом хворобливої уяви він називає себе принцом Уельським і справді чудово грає свою роль. Бідне, безпорадне мишеня! Безперечно, воно збожеволіло від батьківської жорстокості. Ну, нічого, я буду йому другом. Я врятував його, і він відразу став мені дорогий. Я вже встиг полюбити маленького язикатого шибеника. Як безстрашно воював він з зухвалою юрбою, як гордо кидав їй виклик. А тепер, коли сон розвіяв його болі й тривоги, яке в нього гарненьке, миле й лагідне личко. Я його навчатиму й вилікую. Я буду йому старшим братом, буду доглядати його й берегти. І хто посміє скривдити його або образити, хай задалегідь готує собі саван, бо я, в разі потреби, піду за хлопця у вогонь і воду.

Він схилився над хлопцем і довго дивився на нього жалісно й ласкаво, погладжуючи йому великою загорілою рукою щоки й скуйовджене волосся. Раптом по тілу хлопця пробігла дрож.

— Ну ось, який з мене рицар? — пробурмотів Гендон.— Не догадався чимсь укрити маля, а воно ще, чого доброго, на смерть застудиться. А й справді, що ж його робити? Якщо взяти його на руки й покласти в постіль, він прокинеться, а йому ж треба спочити.

Він подивився навколо, шукаючи, чим замінити укривало, але нічого не знайшов. Тоді він зняв з себе камзол і закутав принца.

— Мені вже не звикати ні до холоду ні до вбогої одежі! Зі мною нічого не станеться,— сказав він сам до себе і почав ходити по кімнаті, щоб хоч трохи зігрітися.

— В його ушкодженому мозку засіла думка, що він принц Уельський, — казав він сам собі далі.— Дивно було б, якби в нас і досі лишився принц Уельський, коли той, хто справді був принцом, нині вже король. Своїм бідним розумом сердяга не в силі зміркувати, що мусить величати себе вже не принцом, а королем. От уже сім років, як я був вигнаний на чужину, і за цей час нічого не чув про своїх. Але якщо мій батько ще живий, він ради мене охоче дасть захисток у себе в домі бідолашному хлопчикові. Так само мій старший брат Артур. І в Артура добре серце. Та ось другий брат, Г'ю,— у того серце, як у лиса. Та хай він тільки сунеться не в своє діло, я розтrophу голову цій лютій гадині.

Увійшов слуга, поставив на маленький столик гарячу страву, присунув стільці й вийшов, не завдавши собі клопоту прислужувати таким злиденним постояльцям. Скрип дверей розбудив хлопця. Він схопився й сів на ліжку, радісно озираючись навколо. Але враз обличчя в нього засмутилося, і, глибоко зітхнувши, він прошепотів:

— На жаль, це був тільки сон! Який я нещасний! Тут він побачив на собі камзол Майлза Гендона, поглянув на свого захисника і, зрозумівши, що той заради нього мерз, лагідно сказав:

— Ти дуже добрий до мене, дуже добрий. На, одягни, мені він більше не потрібний.

Він підвівся, підійшов до умивальника і став, чекаючи. Гендон весело сказав:

— Ми зараз добре підкріпимось м'ясом і супом. Усе так смачно пахне й парує. Ти вже трохи відпочив, а ще як підкріпишся, то зразу як на світ народишся.

Хлопець нічого не відповів. Він тільки пильно дивився на високого рицаря з деяким подивом, чи навіть нетерпінням. Спантичений Гендон спитав:

— Чого ти хочеш?

— Я хочу вмитися, сер.

— Оце й усе? Роби, що здумаєш, не питаючи дозволу в Майлза Гендона. Можеш поводитися, як у себе вдома. Тут усе до твоїх послуг.

Але хлопець не рухався з місця. Він навіть нетерпляче тупнув ногою. Гендон остаточно розгубився.

— Та що з тобою?

— Будь ласка, налий води і не балакай так багато.

Гендон ледве втримався від сміху. "Клянуся, це чудово!" промимрив він і поспішив виконати вимогу свого безпардонного гостя. Потім він став поблизу, наче заціпенівши, поки не пролунав новий наказ:

— Рушник!

Гендон узяв рушник, що висів під самим носом у хлопця, і мовчки подав йому. Далі він сам почав умиватися, а його приймак тим часом сів до столу й приготувався їсти. Гендон швидко закінчив свій туалет і вже присунув і собі стільця, як раптом хлопець гнівно вигукнув:

— Схаменися! Ти збираєшся сидіти в присутності короля?

Гендон був вражений до глибини душі. "Біднятко! — пробурмотів він. — Його божевілля росте. Після того як у державі сталася велика переміна, він уявляє себе королем. Ну, що ж, доведеться потурати його примхам, а то ще, чого доброго, він посадить мене в Тауер".

Задоволений своїм жартом, Гендон став позаду короля і почав прислужувати йому якнайпочтивіше.

У хлопчика під час вечері суворість його королівської гідності трохи пом'якшала і, коли він наївся, з'явилося бажання побалакати.

— Якщо не помиляюсь, ти, здається, назвав себе Майлзом Гендоном? — сказав він.

— Так, ваша величність,— відповів Майлз і про себе додав: "Коли вже я взявся догоджати божевільному хлопчикові, то мушу величати його і найяснішим королем і вашою величністю. Не слід спинятися напівдорозі. Я повинен якнайкраще грати свою роль, бо, як помилюся, можу попсувати добре діло".

Після другої чарки вина на серці в короля стало веселіше, і він промовив:

— Я хотів би познайомитися з тобою ближче. Розкажи мені про своє життя. Поводишся ти відважно й благородно,— ти знатного роду?

— Ні, рід наш не дуже знатний, ваша величність. Мій батько баронет — один з молодших лордів на королівській службі — сер Річард Гендон з Гендонського замка в Кенті.

— Щось не пригадую такого імені. Ну, гаразд, розкажуй про себе.

— Про себе нічого багато розказувати, ваша величність, але, можливо, це розважить вас на якісь півгодини, все рівно немає нічого цікавішого. Мій батько, сер Річард, людина дуже багата й великодушна. Мати моя вмерла, коли я був ще хлопчиком. У мене є два брати. Старший, Артур, в усьому схожий на батька, а молодший, Г'ю, підлий, зажерливий, зрадливий, злий, підступний — справжня гадина. Такий він був змалку, і такий він був і десять років тому, коли я його бачив востаннє. У дев'ятнадцять років це був цілком готовий мерзотник. Мені тоді минуло двадцять, а Артурові — двадцять два. У нас жила ще леді Едіт, моя кузина, — їй було тоді шістнадцять років — красива, лагідна, добра, дочка графа, остання в роді, спадкоємиця великого багатства й графського титулу, якого нікому було передати. Мій батько був її опікуном. Я кохав її, вона мене теж кохала. Але вона з дитинства була заручена з Артуром, і сер Річард нізащо не дозволив би порушити цей договір. Артур любив іншу дівчину і умовляв нас не журитися і не втрачати надії, що час і щаслива нагода допоможуть усім нам добитися свого. Г'ю ж любив багатство леді Едіт, хоч запевняв, що любить її саму, — але він завжди так: казав одне, а думав інше. Тільки даремно намагався він сподобатися леді Едіт. Він міг дурити тільки батька. Батько любив його найбільше з усіх нас і вірив йому. Г'ю був наймолодший, і всі ненавиділи його, а цього завжди буває досить, щоб скорити батьківське серце. До того ж, у Г'ю був солоденький, вкрадливий язик і надзвичайна здібність брехати, — що теж обплутує сліпу любов. У мене нороз шалений, але від мого шаленства нікому, крім мене самого, шкоди не було. Я нікого не зганьбив, не заплямив себе ні злочином, ні підлотою, нічим не збезчестив свого доброго імені.

Проте Г'ю зумів скористатися з моєї вдачі. Він бачив, що в Артура слабе здоров'я, і сподівався, що смерть старшого брата піде йому на користь, коли тільки прибрати мене з дороги... А втім, це довга історія, ясний мій королю, і не варто її розповідати. Коротко кажучи, Г'ю так хитро перебільшував усі мої провини, що вони здавалися злочинами, і, кінець кінцем, знайшовши в моїй кімнаті шовкову мотузяну драбину, яку він сам підкинув, негідник з допомогою підкуплених слуг та інших

брехливих свідків переконав батька, що я збирався викрасти леді Едіт і одружитися з нею наперекір його волі.

Батько вирішив, що вигнання на три роки з дому й батьківщини зробить з мене справжнього чоловіка й воїна і навчить мене розуму. За довгі роки тяжких поневірянь я брав участь у війнах на континенті, зазнав жорстоких ударів долі, чимало лиха і всіляких пригод. Але в останньому бою я потрапив у полон і сім років томився у в'язниці на чужій стороні. Завдяки мужності і хитрощам я, нарешті, вирвався на волю і одразу ж подався до Англії. І ось я приїхав. Немає в мене ні грошей, ні пристойної одежі, і я нічого не знаю, що сталося за ці сім років в рідному замку з моїми близькими. От і вся моя сумна історія, ваша величність.

— Тебе підло скривдили! — вигукнув маленький король, блиснувши очима.— Але я відновлю твої права — клянуся! Це слово короля!

Зворушений оповіданням Майлза, молодий король одверто вилив своє горе перед здивованим другом і розказав про всі свої лихі пригоди. Коли він скінчив, Майлз подумав про себе:

"Ач яка в нього буйна уява! І розум неабиякий, бо так з нічого ні хворий, ні здоровий не сплете таку чудову й правдоподібну казку. Бідна, пропаща голівонька! Ну, нічого, поки я живий, у нього буде і друг і захисник. Я не пускатиму його від себе ні на крок. Він буде моїм улюбленцем, моїм маленьким товаришем. І я його неодмінно вилікую! Він цілком видужає, прославиться, і тоді я з гордістю казатиму: "Він мій, я підібрав його, коли він був маленьким безпритульним обірванцем, але зразу помітив, які в нього здібності, і був певний, що колись ім'я його прогримить на весь світ. Дивіться на нього — хіба я не був правий?"

А король казав замислено і повільно:

— Ти визволив мене від образи й ганьби, можливо, врятував мені життя, а отже й корону. За таку послугу годиться віддячити щедрою

нагородою. Скажи, чого ти бажаєш, і я зроблю все, що тільки в моїй королівській власті.

Ця фантастична промова вивела Гендона з задуми. Він хотів був уже подякувати королеві й сказати, що він лише виконав свій обов'язок і не бажає ніякої нагороди, як раптом у нього майнула щаслива думка. Тоді він попросив дозволу кілька хвилин поміркувати над милостивою пропозицією. Король погодився, зауваживши, що в таких важливих справах краще не поспішати.

Майлз подумав трохи і сказав про себе:

"Отак я й зроблю. Ніяким іншим способом цього б я не добився, а остання година показала, що коли б так тяглося й далі, мені було б дуже незручно й важко. Так, я висловлю йому своє прохання. Яке щастя, що я не пропустив цієї слушної нагоди".

Він став на одно коліно й промовив:

— Моя скромна послуга — звичайний обов'язок кожного підданця і тому не має ніякої ваги. Але коли ваша величність гадає, що моя послуга варта нагороди, то я наслідуюся звернутися до вас з проханням. Років чотириста тому, як відомо вашій величності, під час кривавої ворожнечі між Джоном, королем Англії, і французьким королем було вирішено виставити від кожної країни по бійцю і розв'язати суперечку поєдинком. Обидва королі та ще король іспанський прибули на місце змагання. Але коли на арену вийшов французький боєць, то всі англійські рицарі були до того вражені його грізним поглядом, що жоден з них не зважився помірятися з ним зброєю. Отже англійський монарх мав програти важливу справу, бо нікому було виходити на герць. А в Тауері тоді сидів лорд де-Курсі, наймогутніший воїн Англії, позбавлений звання й володінь, засуджений на довге ув'язнення. Звернулися до нього. Він погодився і в повному озброєнні прибув на поєдинок. Та тільки-но французький боєць побачив його величезну постать і почув його славетне ім'я, як враз утік, і

справа французького короля була програна. Король Джон повернув лордові де-Курсі всі його титули й володіння з такими словами: "Проси в мене, чого хочеш, і твоє бажання буде виконане, хоча б коштувало мені півкоролівства". Тоді де-Курсі, ставши перед королем навколішки, як оце зараз ваш покірний слуга, відповів: "Я прошу вашу величність надати мені й моїм нащадкам права лишатися з покритою головою в присутності монархів Англії, аж поки в ній існуватиме королівський престол". Як відомо вашій величності, бажання лорда де-Курсі було вволене, і за ці чотириста років рід його не припинився. Отже й досі голова цієї старовинної фамілії безборонно лишається в присутності його величності короля в капелюсі або шоломі, не питаючи на це дозволу.⁹ Посилаючись на цей приклад, я прошу у вашої величності лише одної милості, одного права, яке буде для мене цілком достатньою нагородою: дозвольте мені й моїм нащадкам завжди сидіти в присутності короля Англії.

— Встань, сер Майлз Гендон, рицар! — врочисто мовив король, легенько вдаривши Гендона по плечу його ж шпагою.— Встань і сідай. Твоє прохання вволене. Поки існує Англія і королівська влада, це право лишиться за тобою.

Його величність відійшов у задумі, а Гендон з полегшенням опустився на стілець.

"Ця чудова вигадка визволила мене з біди,— сказав він сам собі,— ноги в мене страшенно болять. А якби я не придумав цього, мені довелося б стояти ще багато тижнів, аж поки мій бідний хлопець не прийшов би до розуму. До того ж, я віднині став рицарем з королівства Мрій і Тіней. Досить чудне звання для такої прозаїчної особи, як я. Я не сміюся — боронь боже! — бо те, що для мене химера, для нього дійсність. Але з одного погляду це й для мене дещо важить, бо показує, яка в нього благородна душа... А що, як він здумає так пишно величати мене й при людях? Ото буде сміху! Рицар і в такому дранті! Ну, дарма! Хай називає мене, як хоче. Я не скажу ні слова".

Після їди обох друзів опанувала важка дрімота.

— Зніми з мене оце лахміття! — сказав король.

Гендон без заперечень роздягнув хлопця й поклав його в постіль. Потім, озирнувшись по кімнаті, сумно прошепотів:

— Він знов спатиме на моєму ліжку, а де ж я примощуся?

Маленький король помітив його збентеження й пробубонів спросоння:

— А ти лягай на порозі й охороняй мене.

І за хвилину він уже забув усі свої турботи, поринувши в глибокий сон.

— Сердега! Йому й справді треба було б родитися королем! — у захваті пробурмотів Гендон.— Він напрочуд гарно грає свою роль.

Потім він ліг на голій підлозі коло дверей і з задоволенням промовив:

— За ці сім років мені доводилося терпіти більші невігоди. А це пусте, і на долю нарікати нічого.

Він заснув на світанку, а опівдні встав, обережно відгорнув укривало з свого опікування і обривком шворки зняв з нього мірку. Король прокинувся, пожалівся на холод і спитав Гендона, що той робить.

— Уже готово, ваша величність,— відповів Гендон.— Я зараз збігаю до міста в невеличкій справі і швидко повернуся. А ти спи. Тобі треба як слід відпочити. Дай, я укрию тебе з головою. Так буде тепліше.

Не встиг він договорити, як король уже знов полинув у царство сну. Майлз тихенько вислизнув з кімнати і хвилини через сорок так само нечутно вернувся — з костюмом для хлопця. Костюм був з дешевої матерії, приношений, але чистенький і теплий. Майлз сів і почав розглядати покупку, бурмочучи собі під ніс:

— Якби в мене гаманець був товщий, можна було б дістати щось краще. А коли в кишені гуде, то треба бути задоволеним і тим, що маєш...

Красуня жила в містечку у нас,

В містечку у нас жила...

— Здається, він ворухнувся... треба співати тихше. Хай виспитья як слід. Адже ж нам треба збиратися в дорогу, а бідолаха такий зморений... Камзол ще досить добрий, де-не-де доведеться вкоротити, і буде якраз. Штани ще кращі, хоч не завадить і їх трохи вшити. Черевики хоч куди, бідним ноженяткам буде сухо й тепло. Це для нього буде новина. Мабуть, і влітку і взимку бігав босоніж. От якби хліб дістався так дешево, як нитки! За якийсь фартінг я запасся ними на цілий рік. Та ще яку здорову голку дали даром, за прекрасні очі. От тільки як засилити в неї нитку. Це достобіса важко.

І справді, це було йому дуже важко. Майлз робив це, як роблять усі чоловіки і, мабуть, робитимуть довіку. Він непорушно тримав перед собою голку і силкувався з розмаху встромити у вушко нитку. Нитка то сковзала повз голку праворуч і ліворуч, то складалася вдвоє, але рицар був досить терплячий. Він набрався досвіду в такій роботі, ще як був солдатом. Нарешті йому пощастило вцілити. Він узяв костюм, що лежав на колінах, і заходився шити.

— За нічліг заплачено, навіть за сніданок, який нам незабаром подадуть. І в мене ще вистачить на те, щоб купити пару ослів та

прохарчуватися вдвох днів три. А там уже розкошуватимемо в Гендонському замку.

Любила вона свого...

— Ой! Загнав-таки голку під ніготь. Ну, нічого, це мені не первина, хоч воно й не дуже приємно... Ах, серденько, там ми заживемо на всю губу. Там забудуться твої турботи і журба минеться...

Любила вона свого чоловіка,

А її любив...

— Які чудові широкі стібки! — захоплено вигукнув він, милуючись своєю роботою.— В них відчувається щось горде й величне. Якими жалюгідними здаються проти них крихітні, несміливі стібки кравця...

— Ну, от і готово! Чудово зроблено, а головне, швидко. Ну, тепер я збуджу його, одягну, дам умитися, нагодую, а тоді ми подамося до Саутверка на базар... Вибачте, ваша величність, пора вставати! Мовчить. Гей, ваша величність!.. Слово честі, мені доведеться образити його священну особу дотиком, раз він у сні глухий до людської мови. Що таке?

Він відкинув укривало — ліжко було порожнє. На хвилину Майлз заціпенів у безмовному здивуванні, потім озирнувся навколо і тут тільки помітив, що лахміття хлопця теж зникло. Він враз скипів, розлютувався, почав гукати хазяїна заїзду. В ту хвилину ввійшов слуга з сніданком.

— Кажи всю правду, бісів сину, а то вмиль розпрощаєшся з життям! — гримнув вояка і з таким грізним виглядом підскочив до слуги, що той від подиву і страху не міг вимовити й слова.— Де хлопець?

Плутано і нескладно слуга став пояснювати:

— Тільки-но ви пішли звідси, ваша милість, як прибіг якийсь парубок і сказав, що ви кличете хлопця, що він мусить іти негайно на кінець Саутверкського мосту. Я провів його сюди. Він збудив хлопця й передав йому ваше доручення. Хлопець побурчав трохи, що його так рано потурбували, але одразу вдягся в своє лахміття й пішов за парубком. Він тільки сказав, що з боку вашої милості було б ввічливіше, якби ви самі прийшли по нього, а не посилали якогось незнайомця, а то виходить...

— А то виходить, що ти йолоп і обдурити тебе може всякий, кому не ліньки. Я б перевішав усе твоє кодрло! А може, ще нічого поганого не трапилось? Може, хлопцеві не заподіяно ніякої шкоди. Я зараз приведу його. Накрий на стіл. Стривай! Укривало на ліжку розстелене так, ніби під ним хтось лежить. Це випадково?

— Не знаю, ваша милість. Я тільки бачив, що парубок, який приходив по хлопця, чогось порався коло ліжка...

— Стонадцять чортів!!! Це ж було зроблено, щоб обманути мене, щоб виграти час! Парубок приходив сам?

— Сам один, ваша милість.

— Знаєш напевне?

— Напевне, ваша милість.

— Ану, подумай краще, не поспішай.

Помовчавши з хвилину, слуга сказав:

— Приходив-то він сам, але тепер я пригадую, що коли вони вдвох з хлопцем змішалися з юрбою на мосту, звідкись вискочив якийсь страшний, наче розбійник, чоловік. І тільки він підбіг до них...

— Ну, ну? Кажи! — нетерпляче крикнув Гендон.

— Вони зникли в натовпі, і я їх більше не бачив, бо тут якраз мене покликав хазяїн. Він розгнівався за те, що судді не подали замовлену ним печеню, хоч, присягаюся всіма святими, я тут ні при чому. Це все одно, що винуватити ненароджену дитину в її гріхах...

— Геть з очей моїх, безмозкий дурню! Твоє верзіння зведе мене з розуму. Стривай! Куди тікаєш? Не можеш і хвилини постояти спокійно? Що ж вони справді пішли до Саутверка?

— Так точно, ваша милость. А щодо тої клятої печені, то я тут так само винен, як ненароджена дитина в...

— А, ти ще тут? І все верзеш казна-що? Щезни, поки я не придушив тебе!

Слуга зник. Гендон кинувся слідом за ним, випередив його, перестрибуючи через дві східці за раз, і вибіг на вулицю.

— Це той самий негідник, що називав його своїм сином,— бурмотів він.— Я втратив тебе, мій маленький дурненький повелителю. Гірко й подумати, я так тебе полюбив. Ні, клянусь життям, я не втратив тебе! Не втратив, бо я переверну все королівство, а таки знайду тебе! Бідне хлоп'ятко! Там лишився його сніданок і мій, але мені не до сніданку, хай їдять його щури. Швидше, швидше! Треба поспішати!

Пробираючись крізь галасливу юрбу на мосту, він кілька разів, неначе це було йому якось особливо приємно, повторював:

— Він бурмотів, але пішов, бо думав, що це Майлз Гендон кличе його. Сердешне хлоп'я! Він ні для кого іншого не зробив би цього, я знаю.

КОРОЛЬ УМЕР — ХАЙ ЖИВЕ КОРОЛЬ!

Того самого ранку ще вдосвіта Том Кенті прокинувся від важкого сну й розплющив у темряві очі. Кілька хвилин він мовчки лежав, силкуючись розібратися в невиразних думках і враженнях і раптом тихо вигукнув у захваті:

— Тепер я розумію, все розумію! Нарешті, я справді проснувся! Привіт тобі, радість! Зникни, журба! Гей, Нен, Бет! Вилізьте з соломи і йдіть до мене. Я розкажу вам такий дивний, такий неймовірний сон, яким, мабуть, ще ніколи нічні духи не зачаровували людину. Нен, Бет, сюди!

Коло ліжка виросла якась неясна постать, і чийсь голос промовив:

— Що зволиш повеліти?

— Повеліти?.. Ой, горе мені, я пізнаю твій голос. Кажи, хто я такий?

— Вчора ввечері ти був ще принц Уельський, а нині ти мій найясніший повелитель, Едуард, король Англії.

Том зарився з головою в подушки і жалісно промовив:

— На жаль, це був не сон! Іди, спочивай, добрий сер. Залиш мене з моїм горем.

Том знову заснув і незабаром побачив приємний сон. Йому снилося, що надворі літо і він грається сам на чудовому лужку. Раптом до нього підходить крихітний горбатий карлик з довгою рудою бородою й каже:

— Копай коло цього пня.

Том починає копати і знаходить у землі двадцять новеньких блискучих пенні — казкове багатство! Але це ще не все, бо карлик каже далі:

— Я тебе знаю. Ти добрий, достойний хлопець. Всі твої злигодні кінчилися, настав день нагороди. Копай тут кожного сьомого дня і щоразу ти знаходитимеш такий самий скарб — дванадцять новеньких блискучих пенні. Тільки нікому не кажи — держи це в секреті.

Карлик десь зникає, а Том біжить із своєю нахідкою до Смітного двору й каже сам собі: "Щовечора я даватиму батькові по одному пенні. Він буде певний, що це я зібрав стільки милостині і з радощів не стане мене бити. Один пенні я даруватиму щотижня доброму пасторові, який учить мене, а останні чотири — матері й сестрам. Ми не будемо більше голодувати й ходити в лахмітті. Прощай, вічний страх і побої!"

От він уже в своїй убогій оселі. Він стомився і ледве зводить дух, але очі в нього горять від захвату. Він кидає на коліна матері чотири пенні й весело кричить:

— Це тобі! Всі тобі, всі до одного! Тобі, Нен і Бет. Я чесно їх здобув, не випрохав і не вкрав.

Здивована й щаслива мати пригортає його до серця й каже:

— Уже пізно. Чи не бажано вашій величності встати?

Ах! Він сподівався не такої відповіді. Сон урвався. Том прокинувся й розплющив очі.

Коло його ліжка на колінах стояв багато вбраний перший лорд королівської опочивальні. Радість, навіяна облудним сном, погасла. Бідний хлопець зрозумів, що він все ще в'язень-король. В опочивальні було повно царедворців у пурпурових, на знак трауру, мантиях і знатних прислужників монарха. Том сів на ліжку і крізь важкі шовкові завіси дивився на блискучу юрбу.

Почалася урочиста церемонія вдягання, під час якої придворні один по одному ставали на коліна і, вітаючи маленького короля, висловлювали йому глибоке співчуття з приводу його важкої втрати. Лорд обер-шталмейстер взяв сорочку, передав її лордові обер-єгермейстру, той — другому лордові опочивальні, цей — головному лісничому Віндзорських лісів, той — третьому обер-камергерові, а цей — королівському канцлерові Ланкастерського герцогства. Від нього сорочка перейшла до гардеробмейстра, який передав її герольдмейстрові, потім вона дісталася комендантові Тауера, далі лорду-сенешалеві, тоді спадковому пов'язачеві серветки, а потім лорд-адміралові Англії, який передав її архієпископу Кентерберійському, і нарешті вона опинилася в руках першого лорда опочивальні. Цей уже надів сорочку на Тома. Бідне хлоп'я! Здивовано стежачи за нудною процедурою, він мимохіть згадав, як під час пожежі передають з рук у руки відра.

Кожна частина туалету мала пройти цей довгий шлях. Томові ця церемонія так набридла, що він дуже зрадів, коли побачив, що довгі шовкові панчохи теж пустились у подорож, віщуючи кінець. Але радість його була передчасна. Перший лорд опочивальні уже взяв у руки панчохи і вже збирався натягти їх Томові на ноги, як раптом густа краска залила йому обличчя, і він поспішно віддав їх назад архієпископові Кентерберійському і, показуючи на щось на панчохах, злякано прошепотів: "Дивіться, мілорд!" Архієпископ пополотнів, потім почервонів і, сунувши панчохи лорд-адміралові, ледве вимовив: "Дивіться, мілорд!" Лорд-адмірал передав панчохи спадковому пов'язачеві серветки, і в нього ледве вистачило сили пробурмотіти: "Дивіться, мілорд!" Панчохи помандрували назад через руки лорда-сенешалю, коменданта Тауера, герольдмейстра, гардеробмейстра, королівського канцлера Ланкастерського герцогства, третього обер-камергера, головного лісничого Віндзорських лісів, другого лорда опочивальні, першого лорда обер-єгермейстра, і все це під здивований, зляканий шепіт: "Дивіться! Дивіться!" Нарешті панчохи потрапили в руки обер-шталмейстра. Той з хвилину дивився на причину загального збентеження.

— Господи, помилуй! — прошепотів він,— від зав'язки відскочив наконечник! До Тауера, до головного охоронника королівських панчіх! — і безсило схилювся на плече першому обер-єгермейстрові.

Тим часом принесли інші панчохи, де на зав'язках не було ніяких дефектів.

Усе на світі має свій кінець, і Том Кенті дістав, нарешті, змогу вибратися з ліжка. Один сановник налив йому води, другий наглядав за вмиванням, третій держав наготові рушник. Щасливо відбувши й цю церемонію, Том приготувався прийняти послуги королівського перукаря. З рук майстра цирульного мистецтва він вийшов гарненький і граціозний, як дівчинка — в червоній атласній накидці і в капелюсі з пурпуровим пером. Він поважно рушив до їдальні між рядами придворних, які шанобливо розступалися перед ним і опускались на коліна.

Після сніданку його з пишнотою, достойною короля, повели в супроводі головних сановників держави і п'ятдесяти охоронців з позолоченими топірцями в руках до тронного залу, де він мав зайнятися державними справами. Коло трону став його "дядько", лорд Гертфорд, щоб допомагати королеві мудрими порадами.

Насамперед з'явилися знатні лорди, що їх покійний король обрав своїми душоприказниками. Вони прийшли спитати в Тома згоди на деякі свої розпорядження. Це була формальність, але не зовсім пуста, бо протектор ще не був призначений. Архієпископ Кентерберійський оголосив постанову ради душоприказників щодо похорону покійного монарха і наостанку прочитав їх підписи: архієпископ Кентерберійський, лорд-канцлер Англії Вільям, лорд Сент-Джон, Джон лорд Гассел, Едуард граф Гертфорд, Джон віконт Лілі, Кетберт єпископ Дюремський.

Том не слухав, його збентежив у документі один пункт. Він повернувся до лорда Гертфорда і пошепки спитав:

— На який день, він каже, призначено похорон?

— На шістнадцяте число наступного місяця, ваша величність.

— Та це ж безглуздя! Хіба він доти збережеться?

Бідний хлопець! Королівські звичаї все ще були для нього новиною. Він звик бачити, що в Смітному дворі покійників якнайшвидше спроваджували на кладовище. Але лорд Гертфорд двома-трьома словами заспокоїв його.

Далі статс-секретар доповів про розпорядження державної ради, яка призначила прийом чужоземних послів на другий день об одинадцятій годині ранку і просила згоди короля.

Том запитливо глянув на лорда Гертфорда, і той шепнув йому:

— Будьте ласкаві, ваша милість, висловити свою згоду! Посли з'являться для того, щоб засвідчити глибокий жаль своїх повелителів з приводу тяжкої втрати, що спіткала вашу величність та Англійське королівство.

Том послухався його поради. Після того другий статс-секретар почав читати звіт про витрати на штат покійного короля, що за останнє півріччя становили двадцять вісім тисяч фунтів стерлінгів. Ця сума так вразила Тома, що в нього захопило дух. Ще більше здивувався він, коли почув, що з цих грошей двадцять тисяч ще не виплачено, що державна скарбниця майже порожня і тисяча двісті слуг — у скрутному становищі, бо давно вже не одержують платні. Тут Том не витримав і палко вигукнув:

— Та так ми зовсім зубожіємо! Треба негайно взяти менший будинок і розпустити слуг. Однаково вони тут ні до чого, тільки заважають та дратують своїми послугами, які гидко й соромно приймати. Такі послуги потрібні хіба ляльці, яка ні руками, ні головою не може дати собі ради.

Добре було б купити маленький будинок якраз проти рибного базару коло Біллінгзгейта...

Лорд Гертфорд міцно стиснув Томові руку. Той враз урвав свою нерозумну мову й почервонів. Але на обличчях придворних не видно було й тіні здивування, неначе в словах короля ніхто не помітив нічого чудного.

Ще якийсь секретар доповів, що покійний король у своїй духівниці заповідав ушанувати лорда Гертфорда герцогським титулом, братові його, серові Томасу Сеймурові, надати звання пера, синові Гертфорда — графство, а інших почесних служителів корони теж піднести в званні. Рада ухвалила призначити засідання на шістнадцяте число місяця лютого для обговорення та виконання волі небіжчика.

Покійний король у духівниці нікому не віджалував маєтків, відповідних дарованим титулам, але рада, знаючи бажання покійного, вважала за потрібне наділити Сеймурові "земель на п'ятсот фунтів стерлінгів", а синові Гертфорда "на вісімсот фунтів стерлінгів", додавши ще ділянку на триста фунтів стерлінгів з яких-небудь єпископських земель, якщо на те буде згода його величності.

Том знов мало не випалив, що перш ніж розтринькувати гроші, слід було б сплатити борги покійного короля. Але обачний лорд Гертфорд власним дотиком руки врятував його від цієї необережності, і Том, хоч у душі був дуже невдоволений, дав свою королівську згоду. З хвилину він сидів і міркував, як легко й просто творити всякі дива, і раптом у голові в нього майнула думка: чому б йому не зробити свою матір герцогинею Смітного двору й не подарувати їй маєток? Але вмить його пройняло гірке розчарування: адже ж він тільки зветься королем, а справді він підвладний цим поважним ветеранам і вельможам. Для них його мати — лише витвір хворої уяви, вони недовіжливо вислухають його проект і пошлють по лікаря.

Нудні справи тяглися без кінця. Секретарі читали петиції, укази, грамоти і всякі багатослівні, одноманітні й набридливі папери. Нарешті Том важко зітхнув і пробурмотів про себе: "Що я такого зробив, що мене позбавили свіжого повітря й сонця, зачинили тут, зробили королем і мучать без кінця?" Раптом його запаморочена голова хитнулася і впала на плече. справи королівства припинилися, бо монарх, наділений владою перетворити все в закон, був відсутній. Навколо заснулої дитини запанувала тиша, і мудрі державні мужі увірвали нараду.

До полудня Томові пощастило, з дозволу його опікунів Гертфорда і Сент-Джона, провести приємну годину в товаристві леді Елізабет і маленької леді Джен Грей, хоч принцеси й були трохи зажурені тяжким лихом, що спіткало королівський дім. Наприкінці їхнього візиту його відвідала й "старша сестра", відома в історії під ім'ям "Марії Кривавої". Вона заморозила його своєю урочистою надутою промовою, яка сподобалася йому лише тим, що була коротка.

На кілька хвилин його залишили самого, а потім впустили до нього худенького хлопчика років дванадцяти, одягненого в усе чорне: тільки мережива навколо шиї й на рукавах були сніжнобілі. В його костюмі не було ніяких ознак трауру, крім пурпурового банта на плечі. Він ішов несміливо, з похиленою головою і, підійшовши до Тома, став на одне коліно. Том пильно подивився на нього й сказав:

— Встань, хлопче. Чого тобі треба? Хто ти?

Хлопець підвівся. Він стояв перед Томом у величній, спокійній позі, але обличчя в нього було зажурене.

— Ти, звичайно, пам'ятаєш мене, мілорд. Я твій паж для биття.

— Паж для биття?

— Авжеж, ваша величність. Я Гемфрі, Гемфрі Марлоу.

Том подумав, що його опікунам слід було розповісти йому про цього пажа. Становище було незручне. Що йому робити? Удавати, що він пізнав хлопця, а потім кожним словом прохоплюватися, що ніколи про нього й не чув? Ні, це не годиться. Але тут його заспокоїла одна несподівана думка: такі випадки, мабуть, ще не раз траплятимуться, бо Гертфорд і Сент-Джон як члени ради душоприказників повинні будуть частенько відлучатися в справах. Тим-то слід було б добрати способу, як самому виплутуватися із скрути. Так, він зараз спробує й побачить, що з цього вийде. Том заклопотано потер собі лоба й сказав:

— Тепер, здається, я пригадую тебе, але думки мої затьмарені недугою...

— Яка шкода, мій бідний повелителю! — співчутливо вигукнув "паж для биття" і додав про себе: "Значить, це правда, він не сповна розуму, сердешний! Але який же я забутливий! Мені ж веліли ніяк не помічати, що з ним щось негаразд".

— Дивно, як пам'ять зраджує мене останніми днями,— скаржився Том.— Та ти не звертай уваги, це швидко минає. Часто найменший натяк враз нагадує мені забуті події й імена. ("А часом такі, що я зроду не чув", додав він про себе). Ну, кажи, яка в тебе до мене справа.

— Справа ця пуста, ваша величність, але я все ж насмілюся вас потурбувати нею, з дозволу вашої милості. Два дні тому, коли ваша величність на уроці грецької мови зволили тричі помилитися, пригадуєте, вранці...

— Так, здається, пригадую... ("Це навіть не зовсім і брехня, бо коли б я задумав учити грецьку мову, напевне помилився б не тричі, а разів сорок"). Так, так, ну, далі.

— Учитель, розгнівавшись на вас за таку, як він сказав, неохайну й безглузду роботу, обіцяв мене добре висікти, але...

— Висікти? Тебе? — вигукнув Том, не тямлячись від здивування.— Та з якої речі він битиме тебе за мої помилки?

— Ах, ваша милість, знов забуваєте! Він же завжди січе мене, коли ви погано вчитесь.

— А, правда, я й забув. Ти допомагаєш мені готувати уроки, і, коли я роблю помилки, він гадає, що ти погано виконав свій обов'язок, і....

— О, мій повелителю, що ви кажете? Я, найгірший із слуг ваших, посмів би вас вчити?

— Та в чому ж тоді ти винен? Що це за загадка? Хто ж справді з'їхав з глузду — я чи ти? Поясни.

— Та тут нічого й пояснювати, ваша величність. Ніхто не сміє ображати побоями священну особу принца Уельського. Отже коли принц робить помилки, за нього б'ють мене. Та так воно й повинно бути, бо це моя служба і з цього я живу.¹⁰

Хлопець казав це цілком спокійно. Том здивовано дивився на нього й думав: "Ну й чудасія! От курйозна служба! Дивно, як вони не причісують й не, вдягають якого-небудь хлопця замість мене. Ото була б розкіш! Слово честі, я б охоче згодився, щоб сікли мене самого. Принаймні моє життя було б тоді не таке одноманітне". А вголос він сказав:

— І що ж, голубчику, тебе висікли, як обіцяли?

— Ні, ваша величність. Мене мали висікти сьогодні, але, можливо, зважаючи на траур, тепер зовсім звільнять мене від кари. Я ще не знаю і тому насмівся прийти сюди і нагадати вашій величності про вашу милостиву обіцянку заступитися за мене...

— Перед учителем?

— Ах, це ви пам'ятаєте?

— Як бачиш, моя пам'ять відновлюється. Заспокойся, тебе ніхто не скривдить, я не дозволю.

— О, дякую, мій добрий королю! — вигукнув хлопець і впав навколішки.— Може, я занадто багато прошу, але...

Побачивши, що Гемфрі вагається, Том, щоб підбадьорити хлопця, сказав, що він сьогодні в милостивому настрої.

— Тоді дозвольте розповісти все, що тяжить у мене на душі. Ви тепер уже не принц Уельський, а король. Ви можете робити все, що побажаєте, і ніхто не сміє вам перечити. Звичайно, ви тепер не схочете втомлювати себе нудними науками, звелите спалити книжки і знайдете собі цікавіші розваги. Тоді я пропав, а зі мною й мої сирітки-сестри.

— Пропав? Чому?

— Мене годує моя спина, мій добрий повелителю. Якщо її не будуть бити, я помру з голоду. Якщо ви кинете вчення, у мене не буде служби, бо вам же не потрібний буде паж для биття. Згляньтеся, не проганяйте мене!

Том був зворушений цим щирим горем і в пориві царської великодушності промовив:

— Заспокойся, друже. Віднині й довіку твоя служба стане спадковою в твоєму роді.

Потім він злегка ударив хлопця по плечу своєю шпагою і сказав:

— Встань, Гемфрі Марлоу, спадковий паж для биття при англійському королівському дворі. Не журись — я знов візьмуся до книжок і буду вчитися так погано, що твою платню, по всій справедливості, доведеться потроїти — стільки збільшиться в тебе роботи.

Сповнений гарячої вдячності, Гемфрі вигукнув:

— Дякую вам, мій благородний повелителю! Така безмірна щедрість перевершує найсміливіші мої мрії. Тепер я буду щасливий до кінця днів моїх, а зі мною й весь рід Марлоу.

Том зміркував, що хлопець може стати йому в пригоді. Він потроху розговорився з Гемфрі, і той був дуже задоволений. Хлопцеві було приємно думати, що він допомагає маленькому королеві зцілитися, бо як тільки він нагадував хворому королеві які-небудь випадки, що траплялися з ним у класній кімнаті або взагалі в палаці, той зразу все ясно відновлював у пам'яті. Не минуло й години, як Том дізнався про цікаві подробиці з життя королівського двору. Він вирішив щодня черпати відомості з цього джерела і тут же дав наказ завжди допускати Гемфрі до королівських покоїв, якщо тільки його величність не буде зайнятий розмовою з кимсь іншим. Тільки-но вийшов Гемфрі, як з'явився лорд Гертфорд і приніс Томові нові турботи.

Він сказав, що рада лордів, побоюючись, щоб перебільшені чутки про розладжене здоров'я короля не поширились серед народу, вирішили просити його величність днів через два почати обідати прилюдно. Його квітучий вигляд і впевнена постава разом із стриманими, спокійними рухами й благородним поведженням враз розвіють усі сумніви й піднесуть народний настрій.

Потім лорд Гертфорд почав обережно вчити Тома, як треба поводитися в таких урочистих випадках, роблячи досить прозорі натяки на речі, які той давно мусив знати. На превелику його радість, виявилось, що Томові тут майже непотрібна була чиясь допомога (він для цього уже

встиг використати Гемфрі, який, знаючи із швидкокрилих придворних балачок про майбутній обід, сказав про це королеві).

Побачивши, що пам'ять у короля покращала, лорд Гертфорд наважився непомітно перевірити її ще кількома спробами. Наслідки були гарні,— бо Том користувався знаннями, почерпнутими від Гемфрі,— і лорд був дуже задоволений. Він так зрадів, що насмілювався сказати повним надії голосом:

— Тепер я певний, що, якби ваша величність зволили трохи напружити пам'ять, це розв'язало б загадку щодо великої печатки, пропажа якої тепер уже, правда, не має великого значення, бо печатка мала силу тільки за життя покійного короля. Може, ваша величність спробують пригадати?

Це загнало Тома в безвихідь. Він не мав найменшого уявлення, що таке велика печатка. З хвилину він вагався, а потім, глянувши невинними очима на лорда Гертфорда, спитав:

— А яка вона на вигляд, мілорд?

Той аж здригнувся й прошепотів: "Його розум знов затьмарився. Не треба змушувати його так напружувати мозок". І він спритно перевів розмову на інше, щоб відвернути думки його величності від злочасної печатки.

ТОМ — КОРОЛЬ

Другого дня прибули чужоземні послы в супроводі блискучого почту, і Том, урочисто сидячи на троні, приймав їх. Спочатку пишнота цієї церемонії тішила його око й захоплювала уяву, але вона була занадто довга й нудна, так само, як і всі промови, і те, що спочатку було розвагою, помалу перейшло в утому й тугу за рідною домівкою. Том говорив слова, які час від часу підказував йому Гертфорд, і намагався

чесно виконувати свої обов'язки, але вони були такі незвичні для нього й неприємні, що він спромігся тільки задовільно грати свою роль. На вигляд він був досить схожий на короля, але почувати себе королем не міг. Тому він щиро зрадів, коли ця урочистість скінчилася.

Більша половина дня "змарнувалася", на думку Тома, у всяких заняттях, пов'язаних з його високим саном. Навіть дві години, присвячені королівським іграм та забавам, були для Тома мукою, бо й тоді він мусив додержувати всяких правил та звичаїв. Але він усе ж урвав часинку на розмову з Гемфрі, і це вже було й весело й корисно.

Настав третій день королювання Тома Кенті і проминув так само як і попередні, але на душі в нього трохи полегшало — він почував себе вже не так ніяково, як спочатку. Він уже трохи звик до незнайомого оточення й нових обставин. Пута неволі все ще обтяжували його, але він почав уже звикати. Присутність і шанобливе упадання коло нього знатних вельмож бентежили його дедалі менше.

Наближення четвертого дня Том чекав би вже без особливої тривоги, якби не страх перед привселюдним обідом. На це число були призначені й поважніші справи: він мусив того дня головувати в раді й висловити свої погляди та плани щодо політики з різними державами, розкиданими по всій земній кулі; Гертфорд мав бути формально обраний на почесний пост лорда-протектора, і ще багато деяких подій мало відбутися того ж таки дня. Але Томові все це здавалося дрібницями проти жахливої перспективи обідати самому під цікавим поглядом сили-силенної очей і під шепотіння безлічі губ, які сміятимуться з його манер і промахів, якщо він, на жаль, буде їх робити.

Але ніщо не могло відвернути цього дня, і він настав. Том зустрів його похмуро й сумно і ніяк не міг розвіяти свого поганого настрою. Звичайні ранішні заняття дратували його й стомлювали. Він знов почув тягар неволі.

Наближався полудень. Том сидів у великій приймальній залі й розмовляв з графом Гертфордом, тоскно чекаючи години, призначеної для прийому деяких поважних сановників і придворних.

Трохи згодом Том підійшов до вікна й зацікавився життям і рухом на великому шляху за палацовою брамою: він не просто зацікавився, йому всією душею захотілося взяти участь у цій веселій метушні. Раптом він побачив безладну обідрану юрбу чоловіків, жінок та дітей, що з галасом і криком бігли дорогою.

— Як би це дізнатись, що там трапилося? — вигукнув Том з одвертою хлоп'ячою цікавістю.

— Ви — король! — урочисто і з низьким поклоном відповів граф Гертфорд.— Дозвольте виконати бажання вашої величності.

— О, будь ласка! Прошу, прошу! — схвильовано скрикнув Том. "А бути королем не так уже й погано,— подумав він.— У цьому є й свої вигоди".

Граф покликав пажа й послав його до капітана королівської варти з наказом:

— Спинити юрбу й довідатися, що там сталося. Велінням короля!

Через кілька хвилин з воріт палацу вийшов великий загін воїнів у блискучих сталевих панцирах і вишикувався впоперек дороги навперейми юрбі. Незабаром вернувся посланець і сповістив, що юрба гналася за чоловіком, жінкою і дівчинкою, яких вели на страту за злочини проти спокою та честі королівства.

Смерть, люта смерть загрожувала цим нещасним! Від цієї думки в Тома стислося серце, його охопив глибокий жаль і заглушив усі інші почуття. Він не думав ні про порушення закону, ні про лихо, яке злочинці заподіяли своїм жертвам, він думав тільки про ешафот, про жахливу

кару, що чекала засуджених. Том навіть забув, що він не справжній король, а тільки тінь монарха, і, не тямлячи себе, віддав наказ:

— Привести їх сюди!

Він тут же зашарівся й мало не попросив пробачення у графа. Але, помітивши, що його наказ нікого не здивував, стримав слова, готові вже зірватися у нього з уст. Паж із звичайним виразом обличчя низенько вклонився й вийшов передати веління короля. Том почув прилив гордості і знов усвідомив усі вигоди свого становища. "Слово честі,— подумав він, — тепер я почуваю себе так само, як тоді, коли, начитавшись книжок, удавав із себе принца, диктував закони, наказував: "Зробіть це, зробіть те", й ніхто не смів мені перечити".

Двері розчинилися. Один за одним виголошувались високі титули, і почали входити вельможі, і зал швидко наповнився блискучою аристократією. Але Том майже не помітив присутності цих людей. Він був занадто схвилюваний у ту мить і глибоко захоплений цікавішою подією. Він сів на своє крісло і, втупивши очі в двері, застиг у нетерплячому чеканні. Вельможі не стали його турбувати й почали передавати одне одному державні новини й придворні плітки.

Через кілька хвилин почулися розмірені кроки військових, і в зал увійшли злочинці в супроводі молодшого шерифа й загону королівської гвардії. Шериф став перед Томом навколішки, потім підвівся й відійшов убік. Троє злочинців теж упали ниць і так завмерли. Гвардійці вишикувалися за кріслом Тома. Том з цікавістю дивився на засуджених. Постать і одяг чоловіка збудили в ньому якийсь невиразний спогад. "Здається, я його десь бачив, подумав він,— от тільки де й коли — не пам'ятаю". У ту мить злочинець підвів голову й одразу ж опустив її, немов засліплений грізною величчю монарха. Але для Тома досить було тільки глянути йому в обличчя. "Тепер мені все ясно,— сказав він сам собі.— Це той незнайомець, що в холодний вітряний день Нового року витяг Джайлза Уітта з Темзи і врятував йому життя. То був відважний, добрий вчинок. Який жаль, що він зробив якусь підлоту й потрапив у біду. А мені

добре врізався у пам'ять той ранок. Бо рівно через годину, об одинадцятій, баба Кенті так мене відлупцювала, що всі її попередні прочуханки здавалися мені ніжними".

Том велів вивести на деякий час із залу жінку та дівчинку й звернувся до шерифа:

— У чому завинив цей чоловік?

Шериф став на коліна й відповів:

— Смію доповісти вашій величності, він отруїв одного з ваших підданих.

Тома, який жалів засудженого й бачив у ньому смільчака, що врятував його товариша, слова шерифа боляче вразили.

— І це доведено? — спитав він.

— Цілком, ваша величність.

Том сумно зітхнув і мовив:

— Заберіть його, він заслужив на смертну кару. Жаль! Такий відважний... ні, ні, я хотів сказати, що він таким здається.

Нещасний з несподіваною силою заломив руки і почав розпачливо й жалісно благати короля:

— О милостивий повелителю! Зжалься надо мною. Я не винен, і злочин, у якому мене обвинувачують, не доведено. Та це дарма. Присуд мені вже виголошено, і його не можна скасувати, але я прошу в тебе останньої ласки, бо кара моя нестерпна. Змилуйся надо мною,

найясніший королю! В своєму милосерді зглянься на моє благання — вели мене повісити!

Том розгубився. Такого прохання він ніяк не сподівався.

— Клянуся, чудної просиш ти ласки! Хіба тобі призначили не таку кару?

— Ні, ваша величність, ні! Мене наказано зварити живцем.

Із жаху Том мало не схопився з крісла. Опам'ятавшись трохи, він вигукнув:

— Твоє прохання буде вволене, нещасний! Якби ти навіть отруїв сто чоловік, я не віддам тебе на таку ганебну смерть.

Засуджений вклонився до землі, складаючи палку подяку:

— Якщо, не доведи боже, тебе коли-небудь спіткає лихо,— закінчив він,— хай господь збереже тебе за твоє милосердя до мене.

Том повернувся до графа Гертфорда і спитав:

— Мілорд, невже цього чоловіка справді могли присудити до такої страшної кари?

— Так карає закон всіх отруйників, ваша величність. А в Німеччині фальшивомонетників варять в олії, і не зразу кидають, а поступово занурюють на мотузі: спочатку по кісточки, потім по коліна, потім...

— Прошу, мілорд, ні слова далі! — скрикнув Том, затуляючи руками очі, щоб не бачити жахливої картини.— Благаю вас віддати наказ про скасування цього закону. Хай не завдають таких мук нещасним людям.

На обличчі графа засвітилося глибоке задоволення. Він був чоловік добросердний і великодушний, а таких було дуже мало серед його класу в той жорстокий вік.

— Цей закон скасовано вже благородними словами вашої величності, — промовив він. — Історія збереже їх для майбутніх поколінь на честь вашому королівському домові.

Шериф хотів був вивести засудженого, але владним рухом руки Том спинив його.

— Сер, я хотів би пильніше розглянути цю справу, — сказав він. — Цей чоловік каже, що злочин його не доведено. Що ти знаєш про це?

— Насмілюся доповісти вашій величності, на суді виявилось, що цей чоловік заходив до одної хати в селі Айлінгтоні, де лежав хворий. Троє свідків кажуть, що це було о десятій годині ранку, а двоє — що на кілька хвилин пізніше. Хворий в той час був сам і спав. Цей чоловік незабаром вийшов і подався своєю дорогою, а хворий за годину вмер після блювання та корчів.

— Хто-небудь бачив, як хворому дали отруту? І саму отруту знайшли?

— Ні, ваша величність.

— Звідки ж тоді відомо, що хворого отруєно?

— Насмілюся доповісти вашій величності, лікарі запевняють, що така смерть буває тільки при отруєнні.

Поважний доказ, як на ті простодушні часи! Том розумів, як це було дико, і сказав:

— Лікарі знають своє діло — може й їхня правда. А для бідолахи справа обертається погано.

— І це ще не все, ваша величність. Є ще й більші докази. Люди кажуть, що чародійка, яка потім зникла кудись із села, пророчила, що той хворий помре від отрути і що отруту дасть йому невідомий прохожий з темним волоссям і в простій потертій одежі. А злочинець цілком відповідає цим прикметам. Прошу вашу величність звернути на цю обставину належну увагу, бо це ж було провіщено.

За тих забобонних часів такий аргумент мав непереможну силу. Том почував, що все пропало. Злочин обвинуваченого був доведений. Але Том хотів дати йому змогу оборонити себе.

— А що ти скажеш в своє виправдання? — спитав він.

— Нічого, що могло б мене врятувати, мій королю. Я не винен, але не можу цього довести. У мене немає друзів, а то б я міг засвідчити, що того дня я був не в Айлінгтоні, а за кілька миль від нього в Уоппінг-Олд-Стерзі; навіть більше, мій королю, я міг би доказати, що в ту годину, коли стався злочин, в якому мене обвинувачують, я не позбавив нікого життя, а врятував ближнього. Якийсь хлопець почав тонути...

— Досить! Шериф, якого дня стався злочин?

— О десятій годині ранку або на кілька хвилин пізніше, в перший день Нового року, найласкавіший...

— Звільніть обвинуваченого! Це воля короля!

І застидавшися своєї не гідної монарха, нездержливості, Том знов почервонів. Щоб як-небудь загладити свій непристойний вчинок, він сказав:

— Мене обурює до глибини душі, що на підставі таких нікчемних, безглузвих доказів людину посилають на шибеницю!

Схвальний гомін пішов по залу. Справив враження не визвольний присуд Тома, бо помилування засудженого отруйника мало кому могло здатися справедливим. Ні, всі були захоплені розумною й благородною поведінкою юного короля і стиха казали один одному:

— Це не божевільний король — він при повному розумі!

— Як мудро вчинив він допит! Як ця крута і владна рішучість нагадує його колишню вдачу!

— Дяка богів, він видужав! Це не який-небудь безсилий хлопчик, а справжній король. Він тримався точнісінько, як його батько.

Радісні вигуки лунали в повітрі й долітали до Тома, йому дуже приємно було все це чути, і на душі одразу стало спокійніше.

Але дитяча цікавість швидко взяла гору над утішними думками й почуттями. Томові захотілося скоріш дізнатись, що вчинила жінка й маленька дівчина. Отже з його наказу їх ввели до залу. Обидві, тремтячи від страху, гірко плакали.

— Що вони вчинили? — спитав Том шерифа.

— Насмілюся доповісти вашій величності, їх обвинувачено в страшному і точно доведеному злочині. Судді, за законом, присудили їх до шибениці. Вони продали свої душі дияволу — от яка їхня провина.

Том здригнувся, його привчили гидувати людьми, які робили такі жахливі речі. Але все ж йому кортіло задовольнити свою цікавість до кінця, і він спитав:

— Де це сталося й коли?

— У грудні опівночі, в зруйнованій церкві, ваша величність.

Том знов жахнувся.

— Хто при цьому був?

— Тільки вони самі, ваша величність, і "той".

— Що ж, вони призналися?

— Ні, ваша величність, відрікаються.

— А як же це стало відомо?

— Люди бачили, як вони ввійшли туди, ваша величність; це збудило підозру, яка підтвердилася страшними наслідками їхнього злочину. Встановлено, що з допомогою нечистої сили вони викликали бурю, яка спустошила цілу округу. Щось із сорок свідків посвідчили, що буря була, а можна було б набрати й тисячу, бо всім вона далася втямки, всім наробила лиха.

"Це таки серйозна справа", подумав Том. З хвилину він обмірковував це нечуване лиходійство, потім спитав:

— А сама жінка теж зазнала шкоди від цієї бурі?

Старі вельможі закивали головами, схвалюючи це мудре питання. Але шериф, не вбачаючи в словах Тома нічого підозрілого, простодушно відповів:

— Авжеж, ваша величність. Та так їй і треба. Хату її знесло, і вона з дитиною лишилась без кутка.

— Дорогенько ж заплатила вона за право накоїти собі такого лиха. Якби диявольська сила дісталась їй за один фартінг, то й то б вона прогадала. А вона ж віддала за це свою душу й душу рідної дочки! Безперечно, вона не сповна розуму, а божевільні не відають, що роблять, і жінка ця не винна.

Старі знов закивали головами, схвалюючи мудрість Тома, а один з них пробурмотів:

— Кажуть, що й сам король теж божевільний, але така душевна хворість пішла б на користь і багатьом здоровим, якби вони так щасливо занедужали.

— Скільки років дівчинці? — спитав Том.

— Дев'ять років, ваша величність.

— А хіба за англійськими законами дитина може складати угоди й продавати себе? — звернувся Том до вченого судді.

— Ні, ваша величність, закон забороняє дітям заходити в серйозні ділові стосунки з дорослими, зважаючи на те, що дитячий зелений розум не в силі протистояти дорослому й хитрому розумові старших. Диявол може купити дитину, якщо дитина згодна, та англієць ніяк не може цього зробити, бо такий контракт буде недійсний.

— Це вже не по-християнському! З якої речі англійський закон відмовляє англійцям у привілеях, наданих дияволу? — у щирому обуренні вигукнув Том.

Цей своєрідний погляд на справу викликав у багатьох веселу посмішку, і потім при дворі про це розповідали, як про новий доказ оригінальності юного короля і поліпшення його здоров'я.

Тимчасом жінка перестала плакати й жадібно, з надією в очах прислухалася до слів короля. Том це помітив, і йому стало дуже шкода її, таку нещасну й безпорадну.

— Що ж вони робили, щоб викликати бурю? — спитав він шерифа.

— Скидали з себе панчохи, ваша величність.

Це страшенно здивувало Тома й розпалило його цікавість. Згораючи від нетерпіння, він сказав:

— Дивна річ! І що ж, це завжди дає такий жахливий наслідок?

— Завжди, ваша величність, принаймні, коли жінка цього схоче й вимовить про себе або вголос відоме їй заклинання.

Том повернувся до жінки і владно наказав:

— Покажи свою силу — я хочу бачити бурю.

Забобонні вельможі аж пополотніли, і в кожного в очах світилося бажання утекти. Але Том нічого не помітив. Він нетерпляче чекав катастрофи. Глянувши в розгублене й збентежене обличчя жінки, він схвильовано додав:

— Не бійся, тобі нічого не буде. Тебе випустять на волю й ніхто тебе не скривдить. Покажи свою силу.

— О наймилостивіший королю! Я ж не маю такої сили. Я засуджена безвинно.

— Тобою володіє страх. Заспокойся, тебе за це не покарають. Зроби бурю, ну хоч маленьку — великої я й сам не хочу. Ну? Зроби це, і життя твоє врятоване. Ти вийдеш звідси, з своєю дитиною вільна, помилувана королем, і ніхто в усьому королівстві не заподіє тобі шкоди.

Жінка кинулася на землю і, ридаючи, запевняла, що вона неспроможна зробити таке диво, що вона б з радістю врятувала життя своїй дитині, а сама б охоче пішла на смерть.

Том вимагав, жінка доводила своє безсилля. Нарешті він сказав:

— Жінка, мабуть, говорить правду. Коли б моя мати була на її місці й мала диявольську силу, вона, не вагаючись, викликала б бурю і зруйнувала б усю країну, аби тільки в нагороду за це врятувати моє життя. Тепер я бачу, що всі матері однакові. Ти вільна, добра жінко, ти й твоя дитина, бо я певний, що ти не винна. Ну, а тепер, коли ти помилувана й тобі вже нічого боятися, скинь панчохи! Якщо ти зробиш бурю, я збагачу тебе!

Врятована почала палко дякувати королеві й поспішила виконати його бажання. Том завмер у нетерпеливому чеканні, трохи затьмареному легкою тривогою. Придворні ж навіть і не таїли свого страху. Жінка і її маленька дочка скинули з себе панчохи і, видно, докладали всіх зусиль, щоб віддячити королеві за його великодушність хоч невеличким землетрусом. Та ба! Все було марно. Том розчаровано зітхнув і мовив:

— Не турбуйся більше, добра душа, твоя дивна сила покинула тебе, йди з миром. Якщо ж колись втрачена сила вернеться до тебе, не забудь зробити мені бурю.

ПАРАДНИЙ ОБІД

Наближався час обіду, але, дивна річ, це мало турбувало Тома й зовсім не лякало. Ранішні події надали йому віри в себе. Він, наче маленьке кошеня, що потрапило на чуже горище, за якісь чотири дні так добре обжився в незнайомому оточенні, як доросла людина не обжилась би й за цілий місяць. Це яскравий приклад, як легко діти звикають до нових обставин.

Скористуємося з нагоди і, поки Тома вбирають у пишні шати, заглянемо до бенкетного залу. Це величезна кімната з позолоченими колонами й пілястрами, з чудовими малюнками на стелі й стінах. Коло дверей непорушно, наче статуї, стоять високі, стрункі гвардійці мальовничо одягнені, з алебардами в руках. На високому балконі, що в'ється довкола залу, влаштувались музиканти і юрба громадян з дружинами в святкових убраннях. Посеред залу на підвищенні стоїть стіл Тома.

А тепер дамо слово стародавньому літописцеві. "До залу входить камердинер з жезлом у руці, за ним ще один із скатертю. Обидва шанобливо опускаються на коліна, потім розстилають скатерть і, вклонившись ще раз, виходять. Далі з'являються ще двоє слуг; один з них несе жезл, а другий — сільницю, тарілку й хліб. Ці теж стають навколішки, потім ставлять принесене на стіл і виходять такою ж церемонією, як і перші. Нарешті входять двоє розкішно вбраних вельмож, і в одного з них у руці великий ніж; вони тричі граціозно падають ниць, потім наближаються до столу й натирають ніж хлібом з сіллю з такою глибокою пошаною, неначе тут сидить сам король".

Тільки-но закінчується урочисте готування до королівського обіду, як здалека по лунких коридорах доноситься звук сурми й невиразний вигук: "Король іде! Дорогу його величності найяснішому королеві!" Ці звуки раз у раз повторюються, линуть усе ближче й ближче і, нарешті, вже зовсім коло нас гримить військовий марш й лунає дзвінкий крик: "Дорогу королеві!" У ту ж хвилину в дверях з'являється блискуча процесія і поважно входить в зал.

Хай далі нам розповість літописець.

"Спереду йдуть вельможні люди, барони, графи, кавалери ордена Підв'язки, всі в розкішних шатах із непокритими головами; далі канцлер між двома сановниками,— один з них несе королівський скіпетр, другий — державний меч лезом догори в червоних піхвах, цяцькованих золотими ліліями,— а тоді вже сам король. Його стрічають громовим салютом дванадцять сурм і безліч барабанів, а на балконі всі підводяться з вітанням: "Хай живе король!" За королем іде його почет, а праворуч та ліворуч почесна варта з п'ятдесяти охоронців з позолоченими топірцями в руках".

Усе це було дуже приємно й гарно. У Тома радісно билосся серце, а в очах так і грали веселі вогники. Кожен його рух був дуже граціозний, тим більше, що, зачарований пишним видовищем, він не думав, як поводитись; та воно й важко бути незграбним у майстерно пошитому чудовому вбранні, коли вже трохи звикнеш до нього. Пам'ятаючи поради графа Гертфорда, Том на вітання відповів ледве помітним нахилом голови й милостивими словами: "Дякую тобі, мій добрий народі".

Він сів до столу, не знявши капелюха. Це вийшло в нього цілком природно, бо їсти в головному уборі — єдиний звичай, спільний і для королів і для таких злидарів, як Кенті; навіть щодо давності цієї традиції ні ті ні другі не мають жодних переваг. Вельможі, що супроводжували короля, лишаючись з непокритими головами, згуртувалися в кілька мальовничих груп.

Під звуки веселої музики ввійшли лейб-гвардійці — "старанно підібрані, найвищі станом і наймогутніші люди Англії". Але про це хай краще нам розкаже літописець.

"З'явилися лейб-гвардійці, з непокритими головами, в червоному убранні з золотими трояндами на спинах. Вони то виходили, то входили, приносячи щоразу на тарілках різні страви. Усі ці страви приймав один з

придворних і ставив на стіл, а королівський спробник давав кожному з лейб-гвардійців покуштувати страву, яку той приніс, щоб перевірити, чи немає в ній отрути".

Том чудово пообідав, дарма що сотні людей не зводили очей з кожного куска, який він клав собі в рот, стежили з такою гарячковою цікавістю, наче то була не страва, а вибухова речовина, що от-от мала розірвати його на шматки. Том не поспішав і ні трохи не втомлював себе, чекаючи, поки хтось стане перед ним навколішки й зробить за нього все, що треба. Крізь іспит він пройшов, ні разу не схибивши, з блискучим, нечуваним тріумфом.

Коли обід, нарешті, скінчився і Том, оточений блискучим почтом, рушив із залу під веселі звуки сурм та громові вітання, він подумав, що хоч обідати публічно й не така вже легка штука, він усе ж ладен був би так обідати по кілька разів на день, аби тільки відкупитися таким способом від інших, куди прикріших обов'язків королівського сану.

ФУ-ФУ ПЕРШИЙ

Майлз Гендон швидко йшов по мосту на Саутверкський берег. Він пильно вдивлявся в кожного незнайомця, сподіваючись знайти тих, кого шукав. Та все було марно. Розпитуючи прохожих, він деякий час ішов по Саутверку тією ж дорогою, що й втікачі, але раптом сліди їх обірвалися. Проте аж до самого вечора він докладав усіх зусиль, щоб знайти їх. Ніч застала його стомленим, голодним і розчарованим. Він повечеряв у гостиниці Табарда й ліг спати з тим, щоб зранку ж знову піти на розвідки й винишпорити все місто. Він лежав і думав: "Хлопець при першій змозі втече від негідника, що видає себе за його батька. А чи повернеться він до Лондона в своє старе житло? Ні, нізащо; він побоїться знов потрапити у пастку. Що ж він робитиме? В цілому світі у нього немає жодного захисника, крім Майлза Гендона, і, безперечно, він спробує розшукати свого друга. Тільки повертатися до Лондона йому небезпечно, і, знаючи, що Майлз Гендон збирається додому, він зразу подасться до Гендонського замка. Так, мені все ясно: треба не гаючи часу в

Саутверку, рушати через Кент до Монск-Голма, а по дорозі шукати в лісах й розпитувати подорожніх".

Тепер вернімося до зниклого маленького короля.

Страшний, наче розбійник, чоловік, який, за словами трактирного слуги, приєднався на мосту до парубка й обдуреного хлопчика, насправді не підходив до них, а мовчки йшов слідом. Ліва рука в нього була на перев'язі, а на одному оці красувався зелений пластир, він трохи шкутильгав і спирався на дубову палицю. Парубок вів короля по Саутверку різними завулками; і нарешті вони вийшли на великий шлях.

Тут король не на жарт розсердився і сказав, що далі не піде, що не він повинен іти до Гендона, а Гендон до нього. Він не попустить такого зухвальства. Він лишиться тут.

Тоді парубок сказав:

— Ти лишишся тут, коли твій друг лежить поранений у лісі? Ну що ж, лишайсь.

Король одразу змінив тон.

— Поранений? — скрикнув він.— Хто посмів його поранити? А втім, тепер це вже однаково. Веди ж мене до нього! Мерщій, мерщій! Та що в тебе свинцем налиті ноги? Його поранено! Хто б не був той лиходійник — хай навіть син герцога — він за це поплатиться.

До лісу було ще далеко, але вони швидко пройшли цю відстань. Парубок озирнувся, знайшов устромлену в землю гілку, до якої був прив'язаний, клаптик ганчірки, і повів короля в ліс.

Де-не-де він знов натрапляв на такі самі гілки, що, певне, вказували йому дорогу. Нарешті вони вийшли на поляну, де стояли обгорілі останки

ферми й напівзруйнована клуня. Ніде не видно було ніяких ознак життя... Навколо панувала мертва тиша. Парубок увійшов у клуню, король і собі вбіг слідом за ним. Тут теж не було ні душі. Король підозріло глянув на парубка і сказав:

— Де це ми?

У відповідь почувся глузливий регіт. Король скипів, схопив поліно й кинувся на парубка, але раптом позад нього ще хтось зареготав.

То був кульгавий бродяга, що йшов слідом за ними. Король повернувся до нього й гнівно крикнув:

— Хто ти такий? Чого тобі тут треба?

— Годі вже вдавати дурня! — сказав бродяга.— Перерядився я не так уже хитро, щоб ти не міг пізнати рідного батька.

— Ти мені не батько. Я не знаю тебе. Я король. Якщо ти десь сховав мого слугу, віддай його мені, а то гірко заплатиш за це.

Джон Кенті відповів, суворо відрубуючи кожне слово:

— Я бачу, що ти звихнувся з розуму, і бити тебе нема охоти. Але як урветься терпець, то доведеться. Тут, хоча б ти й ляпав язиком, то байдуже, бо ніхто на тебе не зверне уваги. Але краще привчайся до розумніших балачок, щоб не нашкодити мені в новому місці. Я вбив людину і не можу лишатись там, де жив раніш, а тебе теж візьму з собою, бо ти мені потрібний. З деяких міркувань я змінив ім'я — тепер мене звуть Джон Гобз, а тебе Джек. Гляди ж, не забувай! Ну, а тепер кажи: де твоя мати? Де сестри? Вони не прийшли на умовлене місце — ти знаєш, де вони?

Король похмуро сказав:

— Дай мені спокій із своїми загадками. Мати моя вмерла, сестри в палаці.

Парубок мало не пирснув зо сміху, і король, певне, знов кинувся б на нього з кулаками, але Кенті, чи то пак, Гобз стримав свого товариша:

— Не дражни його, Гуго. Він і так не сповна розуму, а ти ще його дратуєш. Сідай, Джек, заспокойся. Зараз я дам тобі їсти.

Гобз і Гуго почали про щось тихенько розмовляти, а юний король, щоб спекатися їхнього неприємного товариства, відійшов у найдальший куток клуні. Тут було темно і на землі товстим шаром була настелена солома. Він ліг, укритися соломкою й поринув у думи. У нього було багато турбот, але всі вони потонули й забулися в одному великому горі — втраті батька. При імені Генріха VIII трепетав увесь світ. Для кожного це була страшна потвора, з ніздрів якої вилітає гаряче полум'я, рука якої сіє кару й смерть. Але в хлопчика це ім'я викликало лише приємні почуття, і образ, що виринав у пам'яті, дихав любов'ю й ласкою. Він пригадував душевні розмови з батьком, з ніжністю продумував кожне його слово, і нестримні сльози, що котились у нього по щоках, свідчили про глибину й щирість його смутку. Було вже надвечір, коли хлопець змучений всіма тривогами, поринув, нарешті, в здоровий, спокійний сон.

Через деякий час — він не міг би сказати як скоро — у ньому помалу почала прокидатися свідомість. Лежачи з закритими очима, він спросоння питав себе, де він і що з ним, як раптом почув якісь одноманітні тужливі звуки — то стукотів по даху дощ. Йому враз стало добре й затишно, але це відрадне почуття вмить грубо порушив огидливий людський галас і непристойний регіт. Неприємно вражений, він підвів голову й побачив страшну, огидливу картину. У протилежному кутку клуні на землі яскраво горіло вогнище, а навколо нього в зловісному червоному світлі розляглася різнорідна компанія обшарпаних бродяг. Таких гидких чоловіків та жінок він навіть уві сні не бачив. Тут були здоровенні, дужі чоловіки, загорілі, довговолосі, вдягнені в фантастичне лахміття, тут були підлітки з жорстокими обличчями, в

такому самому дранті, сліпці-монахи з зав'язаними або заліпленими пластиром очима, каліки на милицях та дерев'янках, хворі з гнійними болячками, що світилися крізь рам'я; був тут підозрілий на вигляд рознощик із крамом, точильник, мідник і цирульник, кожен із своїм інструментом. Серед жінок були ще зовсім молоденькі дівчатка, були й дорослі в розквіті літ, були й старі зморшкуваті відьми. Але всі вони голосно кричали й безсоромно лаялися, всі були брудні й неохайні. Було тут і троє золотушних немовлят, була й пара голодних псів з мотузками на шиї — вони водили сліпців.

Настала ніч. Почалась гульня. Кухоль з горілкою переходив із рук у руки. Пролунав дружний крик:

— Пісню! Гей, Кажан, кульгавий Дот! Співайте!

Один із сліпців підвівся, позривав пластирі, що закривали його здорові очі, і скинув з своїх грудей зворушливу відозву, яка розповідала про причину його нещастя. Кульгавий Дот теж звільнився від своєї дерев'янки і став поруч товариша на здорові, дужі ноги. Обидва загорлали веселу пісню, а вся ватага нескладним хором підхоплювала приспів. Коли скінчили останній куплет, п'яна компанія так розійшлася, що всі як один повторили пісню з самого початку, сповнюючи клуню такими оглушливими звуками, що аж балки тремтіли.

Потім пішла розмова, але не злодійським жаргоном, яким співали пісню, бо цієї мови вживають лише тоді, коли побоюються ворожих вух. Між іншим, виявилось, що Джон Гобз не був новаком, а й раніш водився з цією зграєю. Зажадали, щоб він розповів про свої останні пригоди, і коли він сказав, що "випадково" вбив людину, бродяги заплескали в долоні й змусили його з кожним випити. Давні знайомі бурхливо привітали його, нові були раді потиснути йому руку, його спитали, де це він так довго пропадав. Він відповів:

— Останнім часом, коли закони стали такі суворі і скрізь їх так ретельно прикладають, у Лондоні краще, ніж по селах, і безпечніше. Якби не цей випадок, я б там і лишився. Я хотів був уже кинути блукати, але так уже вийшло.

Він поцікавився, скільки тепер чоловік у зграї. Отаман, відомий під прізвиськом Буян, відповів:

— Двадцять п'ять верстатів, напилків, кулаків, разом з дівками, старими бабами та іншою шушваллю.¹¹ Більшість тут, а решта подалась на схід зимовою дорогою. На світанку вирушимо й ми.

— Серед чесної компанії я щось не бачу Гургулі. Де він?

— Бідолаха вже лиже в пеклі гарячі сковороди, які, мабуть, йому не до смаку. Його впорали під час бійки.

— Шкода! Гургуля був бравий хлопчина і відважний.

— Та то правда. Чорна Бесс, його подружка, все ще з нами. Вона теж пішла на схід. Гарна дівка, добронравна і скромна — ніхто не бачив її п'яною частіш як тричі на тиждень.

— Аякже, вона завжди була чесних правил. Справді, спритна дівчина й цілком достойна шани. Мати в неї була далеко не така порядна й трималася гірше. Уїдлива, злюща баба, хоч напрочуд розумна.

— Через свій розум вона й загинула. Вона так чудово ворожила й провіщала майбутнє, що прославилась як відьма. Я аж розчулився, побачивши, як мужньо зустріла вона свою долю. До останньої хвилини вона лаяла й кляла юрбу, що дивилася на неї. Вже вогняні язики лизали її обличчя, вже тріщали її ріденькі сиві патли, а вона все сипала прокльони. Та ще які! Тисячу років проживеш на світі й не почувеш такої дотепної лайки. Гай-гай, її майстерність вмерла разом з нею. Лишилися

тільки нікчемні, жалюгідні силкування, а справжньої мистецької лайки немає.

Буян зітхнув. Співчутливо зітхнули і його товариші. Вся компанія на мить затужила, бо навіть у таких закоренілих негідників є іскра почуття, і зрідка, при особливих обставинах, їх оповиває хвилинний жаль і смуток, як, наприклад, у цьому випадку, коли загинув неабиякий талант, не перейшовши ні до кого в спадщину. Але добра кругова чара швидко розвіяла їх журбу.

— А хто ще з наших попався?

— Та кілька чоловік. Здебільше новаки, дрібні фермери, в яких казна забрала ферми та вівчарні. Залишившись без пристановища й без хліба, вони пішли з торбами. Їх упіймали, прив'язали до воза і, знявши сорочки, били батогами до крові. Потім забили в колодки і знов сікли. Вони вдруге пішли просити милостиню, їм знов дали канчуків і відрізали вуха. Коли ж вони втретє почали жебрувати — що ж бідолахам лишалося робити? — їх затаврували розпеченим залізом і продали в неволю; вони втекли, але їх впіймали й повісили. От і все, коротка казка. Ще деякі наші товариші зазнали лиха, тільки не такого страшного. Ану, Йокел, Бернз, Годж, покажіть свої прикраси!

На цей заклик встало троє бродяг. Постягавши з себе лахміття, вони оголили спини, посмуговані старими рубцями від нагаїв. Один з них відкинув волосся і показав шрам на місці вуха; другий теж показав понівечене вухо і випечену на плечі літеру Х; третій сказав:

— Мене звуть Йокел. Колись я був заможним фермером, мав люблячу дружину й дітей. Тепер у мене змінилося й ім'я і становище; дружина й діти вмерли. Може, вони в раю, може, десь в іншому місці, але, дяка богові, не в Англії. Моя добра, чесна старенька мати заробляла собі на хліб, доглядаючи хворих. Один з тих хворих помер, лікарі не знали з чого, і мою матір спалили як відьму, а діти мої дивились і плакали. Англійський

закон! Підійміть чарки! Вип'ємо за милосердний англійський закон, що визволив її з англійського пекла. Спасибі, друзі. Ми з дружиною почали просити милостині й ходили з хати в хату, тягаючи за собою голодну дітвору; але в Англії голодувати — злочин, і нас схопили, роздягли й погнали нагаями крізь три міста. Вип'ємо ще раз за милосердний англійський закон! Нагаї висмоктали кров з моєї Мері й наблизили щасливий день її визволення. Вона лежить в землі, не знаючи ні горя, ні турбот. А діти... звичайно, поки мене ганяли з міста до міста, померли з голоду. Вип'ємо, друзі, хоч один ковток за бідних маляток, які нікому не зробили шкоди.

Я знов почав ходити з довгою рукою, вимолюючи скоринку хліба, і мене забили в колодки й відтяли вухо — бачите рубець? Я знов став жебрувати, і мене продали в рабство — от на щоці, якщо змити оцю пляму, ви побачите випалену розжареним залізом літеру Р. Раб! Чи розумієте ви, що це значить? Англійський раб! От він стоїть перед вами. Я втік від свого господаря і тільки-но мене впіймають,— хай буде проклята країна, де панує такий закон! — поведуть на шибеницю.

У темряві пролунав дзвінкий голос:

— Ні, тебе не поведуть на шибеницю! Віднині цей закон скасовано!

Всі обернулись і побачили химерну постать маленького короля, що швиденько наближався до бродяг. Коли він виринув на світло, з усіх боків почулися запитання:

— Що воно таке? Хто це? Хто ти, хлопчику?

Хлопець нітрохи не збентежившись під перехресним огнем здивованих, цікавих поглядів, відповів з королівською гідністю:

— Я Едуард, король Англії.

Бродяги дико зареготали, напівглузливо, напівзахоплено, бо відповідь хлопця здалася їм чудовим жартом. Короля це боляче вразило. Він різко сказав:

— Ех, ви, темні пройдисвіти! Отак ви дякуєте за королівську ласку, яку я обіцяв вам?

Він докоряв їм гнівно і схвильовано, але слова його тонули серед реготу й насмішкуватих вигуків. Джон Гобз силкувався перекричати своїх товаришів, і, нарешті, це йому вдалося.

— Друзі! — гукнув він.— Це мій син. Він мрійник, дурень, зовсім божевільний. Не звертайте на нього уваги. Він уявляє себе королем.

— Я справді король,— промовив Едуард,— і ти в свій час переконаєшся в цьому. Ти признався, що вбив людину,— тебе за це повісять.

— А! Ти викажеш мене? Ти! Та я своїми руками задушу тебе...

— Ну-ну! — застережливо крикнув силач Буян і, вчасно кинувшись на поміч королеві, одним ударом збив Гобза на землю.— Ти вже, здається, не шануєш ні королів, ні отаманів? Якщо ти дозволиш собі ще раз так забутиися передо мною, я сам тебе повішу.— Потім він звернувся до його величності:

— А ти, хлопче, не загрожуй своїм товаришам, держи язик за зубами й не розпускай про нас поганої слави. Будь собі королем, якщо тобі так закортіло, але щоб від цього не було нікому шкоди. Та ще не називай себе королем Англії — це зрада. Може, ми й погані люди, але жоден з нас не зрадить свого короля. Тут уже всі ми чесні й вірні. Зараз побачиш, що я кажу правду. Ану, всі разом! Хай живе Едуард, король Англії!

— Хай живе Едуард, король Англії!

Клич обідранців прогрімів з такою силою, що старенька клуня аж здригнулась. Обличчя маленького короля на мить освітілося радістю, і, злегка нахиливши голову, в він мовив з величавою простотою:

— Дякую тобі, мій добрий народі.

Ця несподівана відповідь викликала нестримний вибух сміху. Коли гамір трохи вщух, Буян сказав добродушно, але твердо:

— Кинь це, хлопче, це нерозумно й небезпечно. Химеруй як знаєш, тільки вибери собі якийсь інший титул.

— Фу-Фу Перший, король дурнів! — гукнув мідник.

Цей титул одразу сподобався, і всі зареготали:

— Хай живе Фу-Фу Перший, король дурнів!

Бродяги гикали, нявчали й несамовито реготали.

— Тягніть його й коронуйте!

— Надіньте йому мантию!

— Дайте йому скіпетр!

— На трон його!

Такі вигуки сипались дощем, і не встиг сердега звести дух, як його коронували бляшаною мискою, загорнули, неначе в мантию, у драну ковдру, посадили на бочку, а в руки замість скіпетра дали паяльник. Потім усі кинулись перед ним на коліна з глузлигим голосінням і

образливими проханнями, витираючи начебто заплакані очі
засмальцьованими рукавами й фартухами.

— Зглянься над нами, наймилостивіший королю!

— Не топчіть стопами своїх нікчемних червів, ваша величність!

— Змилуйся над своїми рабами й потіш їх королівським стусаном.

— Приголуб і пригрій нас промінням свого милосердя, ясне наше
сонечко!

— Освяти землю дотиком своєї ноги, щоб ми могли з'їсти прах її і
стати благородними.

— Зволь плюнути на нас, володарю, щоб діти наших дітей
розповідали потомкам про твою королівську ласку й пишалися нею.

Але всіх перевершив своєю вигадливістю дотепний мідник: він підповз
на колінах до короля й удав, ніби цілує йому ноги. Той гнівно відштовхнув
його. Тоді мідник почав просити у всіх ганчірку, щоб зав'язати місце,
якого торкнулася нога його величності. Він запевняв, що, сподобившись
такої честі, він захищатиме вшановану щоку від впливу грубого повітря і
незабаром збагатіє, показуючи її за сто шилінгів. Ця його витівка була
така смішна, що вся ватага задихалась від захоплення й заздрості.

В очах маленького монарха бриніли сльози сорому й гніву. "Коли б я
їх тяжко образив,— думав він,— вони не могли б відплатити мені гірше. А
я ж обіцяв їм велику ласку, і от як вони поведуться зі мною".

ПРИНЦ СЕРЕД БРОДЯГ

Вся ватага бродяг встала ще вдосвіта й рушила в путь. Над головою нависли важкі хмари, під ногами було слизько, в повітрі віяло зимовим холодом. Зграя занепала духом. Одні були понурі й мовчазні, інші сердиті й роздратовані; всі були в поганому настрої, кожному хотілося похмелитись.

Буян віддав Джека на піклування Гуго, а Джонові Кенті велів не підходити до хлопця й дати йому спокій. До того ж він заборонив Гуго грубо поводитися з хлопцем.

Згодом надворі потепліло і хмари трохи розвіялися. Бродяги вже не трусилися від холоду, і настроїв в них покращав. Помалу вони розвеселилися, почали насміхатися один з одного й зачіпати прохожих. Це вже показувало, що вони знов цінують радощі життя. Їх, очевидно, боялися: всі давали їм дорогу й терпляче зносили їхні образи, не зважаючи навіть огризнутися. Вони зривали з огорожі розвішану білизну на очах її власників, які не тільки не заперечували, а, здавалось, були навіть вдячні, що грабіжники лишали цілими хоч огорожі.

Нарешті вони вдерлися гуртом у невеличку ферму й розташувалися там як вдома, поки господар і його домашні, тремтячи з переляку, опорожняли свою комору, щоб приготувати сніданок непроханим гостям. Бродяги гладили по підборіддю фермершу і її дочок, коли ті підносили їм страви, і з грубим, схожим на іржання, реготом ображали їх непристойними жартами. Вони шпурляли в фермера і його синів кістками й овочами, змушуючи їх раз у раз обертатися й присідати, і несамовито плескали в долоні, коли кому-небудь щастило влучити. Кінець кінцем, вони вимазали маслом голову одній з фермерових дочок, яка обурилася проти їхнього зухвальства. На прощання вони пригрозили спалити будинок разом з господарями, якщо ті здумають донести на них властям.

Десь опівдні, після довгої втомної путі, ватага зробила привал під тином на околиці великого села. Відпочивши з годину, всі розбрелися, щоб увійти в село з різних кінців і кожному взятися до свого ремесла.

Джека послали з Гуго. Вони довгенько тинялися по вулиці, і, нарешті, Гуго, не знайшовши собі діла, сказав:

— Ну й убоге ж сільце. Тут нічого і вкрасти. Доведеться нам просити милостиню.

— Нам? Ні, ти проси, це твоє ремесло, а я не буду,

— Ти не будеш просити милостині? — вигукнув Гуго, витріщивши очі на короля.— Відколи це ти так змінив свої звички?

— Що ти хочеш сказати?

— Як що? Ти ж усе життя жебрував по лондонських вулицях.

— Я? Ти ідіот!

— Прибережи свої люб'язності — на довше вистачить. Твій батько каже, що ти змалку ходив по милостиню. Може, він збрехав, але невже ти насмілишся сказати, що твій тато бреше? — поглузував Гуго.

— Той, кого ти звеш моїм батьком, бреше.

— Ну, годі вже тобі вдавати божевільного. Бався так, щоб не було від цього шкоди. От як скажу йому, він тобі всипле.

— Не турбуйся. Я сам йому скажу.

— Слово честі, мені подобається твоя сміливість. От тільки мені не по душі твоя дурість. У житті й так занадто багато стусанів та прочуханок, щоб самому на них напрошуватися. Але годі про це. Я вірю твоєму батькові. Я не маю сумніву, що він може збрехати, я навіть певний, що він бреше, коли треба. Всі, навіть найкращі з нас, так роблять. Але тут нема

потреби брехати. Розумні люди не брешуть на вітер. Ну, ходім. Коли ти більше вже не хочеш жебрувати, що ж ми робитимемо? Підем обкрадати кухні?

— Дай мені спокій із своїми дурницями. Ти мені набрид! — нетерпляче вигукнув король.

— Ну, от що, голубе,— розсердився Гуго.— Ні красти, ні жебрати ти не хочеш. Хай буде так. Але все ж я дам тобі роботу. Ти замануй прохожих, а я буду просити милостиню. Посмій тільки відмовитися!

Король зневажливо глянув на нього й хотів був щось сказати, але Гуго перебив його.

— Тсс! Он іде якийсь чоловік. На вигляд він добрий. Зараз я впаду на землю, наче причинний. Як тільки він підійде до мене, ти падай на коліна і плач. Кричи так, наче в тебе в череві засіло сто чортів, і кажи: "О сер! Це мій сердешний, безталанний брат. У нас нема нікого в світі. Ради господа згляньтеся над нещасним, покинутим хворим бідняком. Будь ласка, подаруйте з ваших багатств однісінький пенні скривдженій богом, пропащій людині". Тільки ж гляди, вий і голоси, аж поки ми не видуримо в нього пенні. А то я покажу тобі!

Гуго заохкав, застогнав, закотив під лоба очі й закрутився на місці. А коли прохожий був уже близько, він, дико скрикнувши, упав на землю і затіпався, немов у корчах.

— Ах, сердега,— вигукнув жалісливий незнайомець.— Бідний, як він мучиться! Дай я допоможу тобі.

— Ні, не треба, ваша милость,— хай благословить вас бог! — мені страшенно боляче, коли мене хтось торкається під час припадку. От мій брат розкаже вашій милості, як я страждаю, коли мене починає корчити. Дайте пенні на шматок хліба, і облиште мене з моїм лихом.

— Один пенні! Та я дам тобі й три, сердешний мученику,— і, нервово покопавшись в кишені, незнайомець простяг Гуго гроші.— От, візьми їх на здоров'я, голубчику. А ти, хлопче, допоможи мені перенести твого нещасного брата он до того будинку, де...

— Він зовсім не брат мені! — перебив його король.

— Як? Не брат?

— От бачите! — скрикнув Гуго, скрегочучи зубами.— Він зрікається рідного брата, який уже й так на краю могили!

— Справді, хлопче, в тебе жорстоке серце. Як тобі не соромно! Адже ж він не може ворухнути ні руками, ні ногами. Якщо він не брат твій, то хто ж він такий?

— Жебрак і злодій! Він узяв у вас милостиню й заразом заліз вам у кишеню. Якщо хочете зцілити його чудом, дайте йому палицею по шиї.

Але Гуго не став чекати чуда. Він умить схопився на ноги і помчав, як вітер. Обдурений прохожий, репетуючи на все горло, погнався слідом за ним. А король, палко дякуючи небу за своє визволення, побіг у другий бік і не перепочив ні на хвилину, аж поки не опинився в безпечному місці.

Він повернув у перший завулок, що трапився йому, і село лишилося далеко позаду. Кілька годин він летів чимдуж уперед, раз у раз тривожно озираючись, чи не женуться за ним. Нарешті, страх його минув, і його огорнуло приємне почуття спокою. Тут тільки він відчув голод і втому. Він постукав був у найближчу ферму, але його не схотіли слухати й грубо прогнали, його одяг не викликав довіри.

Розгніваний і ображений, він подався далі, вирішивши, що не стане більше так себе принижувати. Та голод покорив його гордість, і надвечір король ще раз спробував знайти собі притулок в одній фермі. На цей раз

його прийняли ще гірше: вилаяли й пригрозили заарештувати як бродягу, коли він зараз же не забереться геть.

Настала темна непроглядна ніч. А маленький зморений монарх поволі плівся далі. Він мусив іти далі, бо щоразу, як він сідав перепочити, холод пронизував його до кісток. Він пробирався крізь густий нескінченний морок, і всі відчуття його були нові й чудні. Часом до нього долітали якісь голоси, наближалися, звучали все ясніше й раптом завмирали. Він не бачив самих людей, а тільки якісь безформні, примарні тіні, і здригався з огляду. Іноді блимав огник, далеко-далеко, наче в іншому світі; зрідка чулося дзеленькання дзвоників овечої отари — глухе, невиразне, ледве вловиме; мукання корів, що долинали з нічним вітром, нагонило тугу; час од часу незримі польові та лісові простори розтинали жалібне собаче виття; всі звуки долинали з далини, і маленький король почував себе відірваним від життя, самотнім і загубленим серед безмежної пустелі.

Спотикаючись, він ішов уперед, зачарований силою нових вражень, раз у раз здригаючись від шелесту сухого листа на деревах; йому здавалося, що це шепочуть люди. Ішов він, ішов і несподівано побачив перед собою тьмяне світло бляшаного ліхтаря. Він ступив у тінь і став чекати. Ліхтар стояв коло відчиненої клуні. Король постояв трохи — тиша, ніщо не ворухнулось. Стоячи на місці, він дуже змерз, а привітна клуня так вабила до себе, що він вирішив увійти всередину. Він швидко й нечутно прокрався до дверей і тільки-но переступив поріг, як ззаду почулися голоси. Він прожогом кинувся за бочку, що стояла в клуні, і присів навпочіпки. Ввійшло двоє робітників з ферми і, балакаючи між собою, взялися до роботи. Поки вони ходили туди й сюди з ліхтарем, король розглядав у дальньому кутку клуні щось ніби стійло і вирішив пробратися туди, коли лишиться сам. Крім того, він помітив там же поблизу купу попон і подумав, що цієї ночі й вони згодяться на благо англійській короні.

Робітники управились і пішли з ліхтарем, зачинивши за собою двері. Король, тремтячи від холоду, добрався до попон, забрав їх і рушив у

підійти до стійла. З двох попон він зробив собі постіль, а іншими двома укритися.

Король був цілком задоволений, хоч старі ріденькі попусти не дуже гріли, а до того ще й задушливо смерділи гострим кінським потом.

Хоч він дуже змерз і страшенно хотів їсти, але так утомився, що незабаром забувся в легкій дрімоті. Але в ту хвилину, коли він уже зовсім засинав, хтось доторкнувся до нього. Він зразу прокинувся й заціпенів. Таємничий дотик у підніжжі скував його таким льодовим жахом, що в нього спинилося серце. Він лежав нерухомо, ледве дихаючи, і прислухався. Але не вловив ні поруху, ні звуку. Він довго чекав, напружуючи слух, та все було тихо. Він знов поринув у дрімоту і знов відчув таємний дотик. Як страшно, коли в підніжжі тебе легенько торкається щось нечутне й незриме. Хлопець перелякався на смерть. Що йому робити? Покинути цю досить зручну постіль і втекти від невідомого страхіття? Але куди тікати? Вибратися з зачиненої клуні він однаково не міг. Блукати в темряві з кутка в куток у чотирьох стінах, коли за тобою літає якась примара й щохвилини торкається то до щоки, то до плеча — нестерпно. А хіба лежати так всю ніч, завмираючи від страху, краще? Ні! Що ж робити? Лишалося одно — він добре це знав — простягти руку й довідатися, що воно таке.

Це легко було вирішити, але дуже важко зробити. Він тричі обережно простягав у темряві руку й одразу ж відсмикував назад, не тому, що натрапляв на щось, а тому, що боявся от-от на щось натрапити. Але в четвертий раз він простяг руку трохи далі й наткнувся на щось м'яке й тепле. Він закам'янів від жаху — йому здалося, що це мрець, який не встиг ще захопонати. Він подумав, що краще вмерти, ніж торкнутися його вдруге. Та він помилився, бо не знав ще непереможної сили людської цікавості. Трохи згодом проти його волі, наперекір його бажанню — рука його знов потяглася в той самий бік. Він помацав пасмо довгого волосся. Здрігнувся, але все ж провів рукою по волосся й натрапив на якийсь теплий мотуз. Провів рукою по мотузу й намацав невинне теля! Мотуз був зовсім не мотуз, а телячий хвіст.

Королеві стало дуже соромно за себе, що він натерпівся таких страхів і мук через якесь сонне теля. Але йому нічого було соромитися, бо ж він злякався не теляти, а чогось страшного неіснуючого, що ввижалося йому замість теляти. У ті далекі забобонні часи всякий інший хлопець злякався б не менше.

Король був у захваті не тільки тому, що невідоме страховище несподівано виявилось звичайнісіньким телям, а й тому, що в нього знайшовся товариш. Він почував себе таким самотнім і покинутим, що навіть близькість лагідної тварини була йому приємна. Люди так знущалися з нього, так жорстоко з ним поводитися, що він був радий опинитися в товаристві створіння хоч і не дуже розумного, та зате добросердного й лагідного. Отже він зважився забути свій високий сан і здружитися з телям.

Погладжуючи теляті теплу, шовковисту спину — бо воно лежало зовсім близько — король міркував, що теля може стати йому у великій пригоді. Тому він послав собі постіль на землі поруч теляти, згорнувся клубком, уткнувшись головою йому в спину, закутав попоною себе й свого друга, і за хвилину йому вже було так тепло й зручно, як на пуховиках у королівському палаці.

І враз напливли приємні думки; життя здалося прекрасним. Він скинув пута рабства й злочину, визволився з товариства підлих, жорстоких бродяг, йому було тепло й затишно, він був щасливий. Знявся нічний вітер. Він налітав буйними поривами, від яких здригалась і тріщала стара клуня. Часом вітер ущухав і завивав по кутках. Але королеві тепер було так добре, що це здавалось йому музикою. Хай дме й лютує вітер, хай стогне й завиває — йому це байдуже, ба навіть приємно.

Він лише щільніше пригорнувся до свого друга, насолоджуючись теплом, і непомітно поринув у блаженний, безмрійний сон, ясний і мирний. Десь вили собаки, жалісно мукали корови, бушував вітер, дощ люто стукотів по даху, а його величність монарх Англії безтурботно спав.

Поруч нього спало теля, нехитре створіння, якому не заважали ні буря, ні сусідство короля.

ПРИНЦ У СЕЛЯН

Прокинувшись рано-вранці, король побачив у себе на грудях м'якого щура, який вночі знайшов собі тут затишний притулок. Коли король ворухнувся, щур утік. Хлопець посміхнувся і сказав:

— Дурненький, чого ти боїшся? Я такий же бездомний, як і ти. Соромно мені кривдити безпорадного, коли я сам такий безпорадний. Я вдячний тобі за добру, привістку; раз уже король дійшов до того, що навіть щури безцеремонно сплять у нього на грудях, значить, щастя скоро знов повернеться до нього, бо нижче занепасти вже не можна.

Він підвівся, вийшов із стійла і в ту ж хвилину почув дитячі голоси. Двері клуні відчинилися і увійшли дві маленькі дівчинки. Побачивши хлопця, вони замовкли й стали як укопані, видивляючись на нього з одвертаю цікавістю. Вони почали перешіптуватися, підійшли трохи ближче, глянули на хлопця і знов зашепотіли. Потроху вони набралися смілості і стали вголос говорити про нього.

— А в нього гарненьке личко,— сказала одна.

— І кучеряве волосся,— додала друга.

— Тільки він погано вдягнений.

— І якийсь заморений.

Вони ступили ще кілька кроків уперед, соромливо обійшли навколо хлопця, пильно розглядаючи його з усіх боків, неначе це був якийсь дивовижний звір. Вони стежили за ним, немов боячись, що той звір може їх часом вкусити. Нарешті вони стали перед хлопцем і, з обачності

держачись за руки, простодушно дивились на нього. Потім старша, зібравши всю свою мужність, спитала просто:

— Хто ти такий?

— Я король,— поважно відповів хлопець.

Дівчатка злегка відсахнулися, широко розплющивши очі, і на хвилину зацікавилися. Але цікавість перемогла мовчанку:

— Король? Який король?

— Король Англії.

Діти глянули здивовано й збентежено одне на одного, потім на хлопця, і знов одне на одного. Нарешті молодша сказала:

— Ти чула, Мерджері? Він каже, що він король. Це правда?

— Як же це може бути неправдою, Пріссі! Хіба він стане брехати? Бачиш, Пріссі, коли він каже неправду, значить, бреше. Ну, подумай сама. Усе, що неправда, те брехня, інакше й бути не може.

Довід був такий ясний і незаперечний, що у Пріссі геть розвіялися всі сумніви. Вона поміркувала з хвилину і, покладаючись на чесність короля, сказала просто:

— Якщо ти справді король, я тобі вірю.

— Я справді король.

Отак усе й влаштувалось. Королівський сан його величності був визнаний без зайвих слів, і дівчатка почали розпитувати його, як він сюди

потрапив, чому він не по-королівському одягнений, куди він іде і що думає робити. Король і сам був радий спочити душею й поділитися своїми болями з кимсь, хто не глумився б над ним і вірив би йому. Отже він з запалом розповів усю свою історію, забувши на час навіть про голод; і маленькі, добрі, дівчатка вислухали його з глибоким, щирим співчуттям. Але коли він дійшов до останніх своїх пригод і його нові друзі дізнались, що він довго нічого не їв, вони перебили його на півслові й потягли додому, щоб чим-небудь нагодувати.

Король повеселішав і почував себе щасливим. "Коли я знов вернуся додому й буду королем, я завжди ущедрятиму ласкою малих дітей. Ці дівчатка зразу повірили мені й пожаліли мене в нещасті, тимчасом як дорослі, отже й розумніші люди, тільки знущалися з мене, вважаючи за брехуна".

Мати дівчаток прийняла короля ласкаво й щиро пожаліла. Її м'яке жіноче серце було зворушене гіркою долею бездомного і, як їй здавалося, душевно хворого хлопчика. Вона була вдова й дуже небагата. На своєму віку вона немало натерпілась горя і співчувала всім нещасним. Вона подумала, що божевільний хлопчик утік з дому, і все допитувалася, звідки він прийшов, щоб повернути його близьким. Вона заводила розмову про сусідні міста й села, але все дарма. З обличчя хлопця і з його відповідей видно було, що йому незнайоме те, про що вона говорить. Він дуже просто й з охотою розповідав про придворні звичаї, впадав у розпач, коли згадував про свого батька, покійного короля, але тільки-но розмова переходила на щось буденне, враз ставав байдужий і змовкав.

Жінка була збита з пантелику, але не здавалася. Готуючи обід, вона пускалася на всякі хитрощі, щоб вивідати в хлопця, хто він такий. Вона заговорила з ним про корів — він не зацікавився цією темою; зняла мову про овець — теж нічого не вийшло. Отже її гадка, що, може, він пастух, була помилкова. Тоді вона заговорила про млини, про ткачів, мідників, шевців, про всякі інші ремесла; потім про божевільні, тюрми, притулки — але нічого не добила. А втім у неї промайнув ще один здогад — може,

він слуга. Так, вона була певна, що потрапила на вірний слід — безперечно, він служив у якому-небудь домі. І вона завела розмову про хатнє господарство. Але й на цей раз їй довелося розчаруватися. Питання про те, як краще підмітати підлогу, нагонило на нього нудьгу. Опалення печей не викликало ніякого інтересу, миття та чищення посуду теж не справило ніякого враження. Добра жінка уже втратила надію, і тільки, щоб очистити сумління, закинула кілька слів про куховарство. На превелике її здивування й радість, обличчя хлопця враз просіяло. Ага, нарешті вона таки добилася свого! Вона була горда своєю кмітливістю й дотепністю. Її стомлений язик, нарешті, міг спочити. Король, натхнений пекучим голодом і ароматним запахом, що йшов від паруючих горщиків та каструль, враз пожвавішав і почав так красномовно описувати всякі смачні страви, що через три хвилини жінка впевнено сказала собі: "Я таки вгадала — він пособляв на кухні!" Король називав усе нові й нові страви і говорив про них з таким запалом і знанням справи, що його співбесідниця була вкрай вражена. "Звідки він знає стільки страв, та ще таких добірних? — дивувалася вона.— Адже ж їх подають на стіл тільки у вельмож та багатців. Ага, розумію? Мабуть, він, перш ніж звихнутися з розуму, служив у палаці; так, так, він, певне, прислужувався на кухні в самого короля! Треба зробити спробу".

Палаючи бажанням якнайшвидше перевірити свій здогад, вона веліла королеві пригланути за обідом, натякнувши, що він може й сам, коли є охота, покухарити й додати ще одну-дві страви. Потім вона зробила знак дівчаткам і вийшла разом з ними з хати. Король пробурмотів: "Колись таке саме доручення було дано одному англійському королеві; немає нічого принизливого для моєї гідності взятися до справи, яку виконував сам Альфред Великий. Але я постараюся краще за нього виконати свій обов'язок, бо в нього пироги погоріли".

Намір був добрий, але марний. Бо й цей король, так само, як його далекий предок, поринув у глибокі думи, і наслідком трапилася біда — страви підгоріли. Жінка повернулася вчасно, щоб врятувати сніданок від остаточної загибелі, і швидко вивела короля з задуми, гарненько

вилаявши його. Але, побачивши, що він і сам щиро засмучений тим, що не виправдав довір'я, вона пом'якшала і знов стала доброю й ласкавою.

Хлопець смачно й добре наївся і зразу підбадьорився. Ця трапеза була цікава тим, що і гість і господиня, кожен з висоти свого становища, вшанували одне одного великою ласкою, але ніхто з них не усвідомив цієї ласки. Добра жінка хотіла було нагодувати хлопця недоїдками десь у кутку, як годують бродяг або собак; але вона дуже шкодувала, що вилаяла бідолаху, і, щоб чим-небудь загладити свою суворість, посадила його за один стіл з собою і своїми дітьми, неначе він був їм рівня. Короля ж мучила совість, що він не виправдав довір'я сім'ї, яка була така добра до нього, і він змусив себе спокутувати свою провину, дозволивши жінці й дітям їсти разом з ним, замість стояти й прислужувати, поки він сам сидітиме за їхнім столом, як личить його санові й походженню. Кожному з нас не вадить іноді дозволити собі деяку вільність. Добра жінка цілий день почувала себе щасливою, вихваляючи себе за великодушне поводження з бродягою, а король теж був задоволений своєю смиренністю й милостивим ставленням до простої селянки.

Після сніданку фермерша веліла королеві помити посуд. Цей наказ спочатку трохи збентежив його, і він мало не обурився, але потім сказав собі: "Альфред Великий приглядав за пирогами. Безперечно, він згодився б і мити посуд. Ану спробую".

Спроба була невдала. На його здивування виявилось, що вимити дерев'яні ложки й миски нелегка справа. Це була нудна й морочлива робота, але все ж він, кінець кінцем, скінчив її. Йому вже хотілося якнайшвидше рушити в путь, але визволитися від хазяйновитої фермерші було не так просто. Вона доручала йому всяку дрібну роботу, і всі її завдання він виконував сумлінно й успішно. Потім вона посадила його разом з дівчатками чистити яблука; але це в нього ніяк не виходило, і вона дала йому нагострити кухонний ніж. Далі вона веліла йому розчісувати вовну, після чого він вирішив, що затьмив навіть славного короля Альфреда геройськими подвигами в галузі хатнього господарства, які здаються такими привабливими в історичних романах, і

що з нього вже досить. Тому коли по обіді фермерша дала йому кошик з кошенятами й веліла потопити їх, він відмовився. Принаймні він збирався відмовитися, бо це була найслушніша нагода, але йому перешкодили. Він побачив Джона Кенті з коробом рознощика за плечима й Гуго.

Негідники наближалися до воріт, але король угледів їх, перш ніж вони його помітили. Не сказавши ні слова, він узяв кошик з кошенятами й тихенько вийшов через задні двері. Кошенят він залишив у сінях, а сам пустився бігти по вузькому провулку.

ПРИНЦ І ПУСТЕЛЬНИК

За високою огорожею його не видно було з будинку фермерші. Охоплений смертельним жахом, він напружив усі сили й помчав до лісу, що виднівся вдалині. Він ні разу не обернувся, аж поки не сховався за деревами. Тоді він виглянув назад і побачив віддалік дві постаті. Цього було досить; він не став їх розглядати, а побіг далі. Він біг і біг, аж поки опинився в похмурому лісі. Тут він спинився, почувши себе в безпеці. Він уважно прислухався, але навколо панувала глибока жахлива тиша. Зрідка його напружений слух ловив якісь звуки, але такі віддалені, глухі й таємничі, наче це був стогін духів. Ці звуки були страшніші, ніж сама грізна тиша.

Спочатку він думав лишитися тут до кінця дня. Але незабаром холод пройняв його розігріте від бігу тіло, і він змушений був рушити далі, щоб зігрітися. Він подався навпростець через ліс, сподіваючись вийти на дорогу. Він усе йшов і йшов, та ліс ставав усе густіший. Почало смеркати, і король зрозумів, що наближається ніч. Він аж здригнувся від думки, що доведеться ночувати в такому жахливому місці. Він прискорив ходу, але від того просувався наперед ще повільніше, бо в сутінках раз у раз спотикався об коріння й плутався в чагарнику.

Як він зрадів, коли побачив, нарешті, невиразний вогник! Він обережно пішов на світло, раз у раз спиняючись, озираючись навколо й

прислухаючись. Вогник блимав у віконці без шибок убогої маленької хатинки. Він почув якийсь голос і в першу хвилину хотів утекти і сховатися, але роздумав, бо зрозумів, що це хтось молився. Він підкрався до віконця, став навшпиньки й зазирнув усередину. Хата була маленька з утопаною долівкою. У кутку було настелено ліжко з трави, накрите подертою ковдрою. Тут же стояло відро, кухоль, миска й кілька горщиків, а поруч невелика лавка й табурет на трьох ніжках.

В печі курився хмиз. Перед розп'яттям, освітленим одною лише свічкою, стояв навколішках старий чоловік, а коло нього на дерев'яній скрині, поруч людського черепа, лежала розгорнута книжка. Чоловік був високий на зріст і ширококостий. Волосся й борода в нього були дуже довгі й білі, як сніг. Одягнений він був у овечі шкури, що спадали від шиї до п'ят.

— Святий пустельник! — сказав собі король.— На цей раз мені пощастило.

Пустельник підвівся з колін. Король постукав у двері. Низький голос відповів:

— Ввійди, але залиш гріхи свої за порогом, бо земля, на яку ти ступиш, священна.

Король увійшов і став біля порога. Пустельник вступив у нього блискучі, неспокійні очі і промовив:

— Хто ти такий?

— Я король,— спокійно й просто відповів хлопець.

— Привіт тобі, королю! — в захваті вигукнув пустельник.

Він гарячково заметушився і, безнастанно повторюючи "Привіт тобі, привіт!", присунув лавку до вогнища, посадив на неї короля, підкинув у вогонь хмизу і схвильовано забігав по хаті...

— Привіт тобі! Багато хто шукав притулку в цьому святому місці, та всі вони були недостойні, і їх вигнано звідси. Але король, що зрікся корони й марного блиску, що одягнувся в лахміття, щоб присвятити своє життя благочестю й умертвінню плоті,— він достойний, він тут бажаний! Він житиме тут до кінця днів своїх.

Король спробував перебити пустельника і все пояснити, але той не слухав його, бо навіть не чув. Він говорив далі все голосніше, все з більшим запалом:

— Тут ти знайдеш спокій душі. Ніхто не відшукає тебе в цьому захистку, ніхто не потурбує закликком вернутися до пустого, безглуздового життя, яке господь допоміг тобі покинути. Тут ти молитимешся, тут вивчатимеш святе письмо. Тут міркуватимеш про безумства цього світу і про вічне блаженство майбутнього життя. Ти їстимеш сухарі й трави й щодня мордуватимеш своє тіло, щоб очистити душу. Ти носитимеш волосяницю й питимеш саму лише воду. Тут знайдеш ти мир і спокій, так, повний мир і спокій, бо всякий, хто прийде по тебе, повернеться назад ні з чим. Ніхто не знайде тебе, ніхто не збентежить.

Старий все ще бігав з кутка в куток, тільки говорив уже не вголос, а стиха бурмотів. Король скористався з нагоди, щоб розповісти йому про свої нещастя. Під впливом тривоги й страху він говорив дуже красномовно.

Але пустельник щось бубонів собі і не звертав на нього уваги. Він наблизився до короля й багатозначно промовив:

— Тсс! Я відкрию тобі таємницю!

Він нагнувся до хлопця, але враз відсахнувся від нього й прислухався. Хвилини через дві він підійшов навшпиньках до вікна, висунув голову, вдивляючись у пітьму, потім так само навшпиньках повернувся й, нахилившись до обличчя короля, прошепотів:

— Я архангел!

Король здригнувся і мимоволі подумав: "Краще б мені знов потрапити до бродяг, ніж у полон до божевільного!"

Його страх посилювався й відбився на обличчі. А пустельник сказав тихим схвильованим голосом:

— Я бачу, ти відчуваєш мою святість. В очах твоїх, побожний страх. Моя святість так вражає всякого, бо це святість небесна, Я здіймаюсь на небо і за мить повертаюсь назад. П'ять років тому послані богом ангели на цьому самому місці піднесли мене до гідності архангела. Вони випромінювали сліпуче світло. І вони схилились передо мною на коліна, королю! Так, схилились передо мною, бо я вищий від них. Я гуляв по небесних садах і розмовляв з патріархами. Дай мені руку,— не бійся,— дай мені руку. Знай, що ти торкаєшся руки, яку потискали Авраам, Ісаак, Іаков. Я був у золотих чертогах і лицезрів самого господа!

Він помовчав для більшого враження. Але враз обличчя його змінилося, він схопився на ноги й сердито вигукнув:

— Так, я архангел, лише архангел! А я міг би стати папою. Це щира правда! Мені сказав це голос з неба у сні, двадцять років тому. Так, я мав стати папою. І я був би папою, бо така була воля неба. Але король закритий мій монастир, і я, бідний, безвісний монах, не маючи нікого в світі, лишився без притулку, назавжди позбавлений сили, яку призначило мені небо!

Тут він знов забубонів, б'ючи себе кулаком по лобі в безсилій люті. Зрідка бурмотів прокляття, вигукуючи:

— От чому я тільки архангел, коли мені призначено бути папою!

Так він біснувався цілу годину, а маленький король сидів і мучився. Раптом старий заспокоївся і став дуже лагідний. Голос у нього пом'якшав, він спустився з хмар на землю й почав говорити так просто й добродушно, що незабаром зовсім скорив серце короля. Старий посадив хлопця ближче до вогню, силкуючись влаштувати його якнайзручніше; умілою й ласкавою рукою полікував його виразки; потім заходився готувати вечерю, весело балакаючи й гладячи хлопця то по щоці, то по голові так ніжно й пестливо, що весь страх і відраза, навіяні архангелом, скоро перейшли в прихильність і пошану.

В такому щасливому настрої минула й вечеря. Потім, помолившись перед розп'яттям, пустельник поклав хлопця спати в маленькій сусідній комірчині, закутавши його так дбайливо й любовно, наче мати. Приголубивши його на прощання, він сів коло вогнища, в задумі перегортаючи жар. Раптом він випростався й постукав по лобі, неначе силкувався щось згадати. Потім схопився, ввійшов у кімнату гостя й спитав:

— Ти король?

— Так,— крізь сон відповів хлопець.

— Який король?

— Англійський.

— Англійський? Значить, Генріх умер?

— Так, на жаль, він умер. Я його син.

На обличчя пустельника набігла чорна тінь, і він люто стиснув свої кістляві руки. Він постояв трохи, важко дихаючи й ковтаючи слину, потім прохрипів:

— Ти знаєш, що це він зробив нас бездомними й беззахисними?

Відповіді не було. Старий нахилився, вдивляючись у спокійне обличчя хлопця й прислухаючись до його рівного дихання.

— Спить, міцно спить,— прошепотів він, і обличчя його освітілося зловтішністю.— Серце його повне щастя,— сказав він і відвернувся.

Пустельник нечутно ходив по кімнаті, чогось шукаючи. Він то спинявся, прислухаючись, то озирався й кидав погляд на хлопця; і все бурмотів собі під ніс. Нарешті він знайшов те, чого шукав — старий, заржавілий кухонний ніж і брусок. Він присів коло вогню й почав тихенько гострити ніж, то щось бурмочучи, то вигукуючи вголос. Вітер завивав навколо самотньої халупки, звідкілясь доносилися таємничі нічні голоси, з усіх щілин дивились на старого блискучі оченята відважних мишей та щурів, але він так захопився своїм ділом, що нічого не помічав.

Час од часу проводив великим пальцем по лезу ножа й задоволено кивав головою.

— Ага, вже гостріше,— казав він,— куди гостріше.

Він не помічав, як летить час, і спокійно працював, поринувши в свої думки, які часом висловлював уголос.

— Його батько вчинив нам лихо, вкрай розорив нас, і тепер горітиме в пеклі на вічному вогні! Так, горітиме на вічному вогні. Він уникнув нашої помсти, на те була воля божа, так, воля божа, і ми не сміємо нарікати. Але він не уникнув невблаганного пекельного вогню, що горітиме довіку.

Він усе гострив і гострив, то щось бурмочучи, то стиха хихикаючи, то знов вигукуючи вголос:

— Все це накоїв його батько. Тепер я тільки архангел, а якби не він, я став би папою!

Король ворухнувся у сні. Пустельник нечутно підскочив до його постелі, став на коліна й заніс над хлопцем ніж. Той знов поворухнувся й розплющив очі; але в них не було й проблиску свідомості, вони нічого не бачили. За мить його рівне дихання сповістило, що він знов міцно заснув.

З хвилину пустельник нерухомо прислухався, затаївши дух. Потім поволі опустив руку й нечутно відійшов.

— Уже далеко за північ,— промимрив він.— Не дай бог закричить, а хтось випадково почує.

Він бродив по своїй норі, підбираючи ганчірки й обривки мотузків. Потім знов підкрався до хлопця й обережно, щоб не розбудити, зв'язав йому ноги. Він хотів зв'язати й руки; кілька разів він пробував схрестити їх, але хлопець виривав у сні то одну руку, то другу. Нарешті, коли "архангел" уже впав у розпач, хлопець сам схрестив руки на грудях, і вмить вони були зв'язані. Далі пустельник просунув йому пов'язку під підборіддя і стягнув її вузлом на голові — так тихо, так обережно й спритно, що хлопець не прокинувся і навіть не ворухнувся.

ГЕНДОН ПОСПІШАЄ НА ПОМІЧ

Старий нечутно, наче кішка, відійшов від хлопця і, принісши низенький ослінчик, сів. На половину його тіла падало тьмяне світло, а друга була в тіні. Не зводячи жадібних очей з хлопця, він терпляче чекав, тихенько гострив ніж і не помічав, як минають години. Він був схожий на сірого страховинного павука, який от-от проковтне безпорадну комаху, що заплуталася в його тенетах.

Минуло багато часу. Старий, який все ще дивився перед собою, але, замріявшись, нічого не бачив, раптом помітив, що очі в хлопця розплющені, широко розплющені й дивляться, дивляться, ціпеніючи з жаху, на ніж.

На обличчі старого спалахнула жорстока, диявольська радість і, не припиняючи своєї роботи, він сказав:

— Син Генріха VIII, чи ти помолився?

Хлопець безсило запручався в своїх путах, і крізь міцно стиснуті щелепи в нього вихопився якийсь невиразний звук. Пустельник зрозумів це, як ствердну відповідь на його запитання.

— Ну, помолися ще раз,— сказав він.— Читай молитву на відхід душі.

Дрож пробігла по тілу хлопця, і він пополотнів. Він знов запручався на постелі, намагаючись визволитися — крутився й обертався на всі боки, несамовито, як безумний, кидався, марно силкуючись порвати свої кайдани. А старий лиходій усміхався, хитав головою, і спокійно гострив свій ніж, бурмочучи:

— Прийшов твій останній час. Кожна хвилина дорога. Читай відхідну молитву.

Хлопець розпачливо застогнав і застиг. Він задихався. По щоках його крапля за краплею котилися сльози. Але це не викликало й іскри жалю в запеклій душі скаженого діда.

Займалося на світ. Пустельник помітив це й схвильовано, наче пойнятий раптовим страхом, заговорив:

— Я не смію далі втішатися своїм щастям. Ніч минула. Минула, як хвилина, як одна хвилина, а я хотів би, щоб вона тривала рік. Ну, виплодок губителя святої церкви, заплющ очі, коли боїшся дивитися...

Далі слова старого перейшли в безладне бурмотіння. Він став на коліна з ножом у руці і нахилився над переляканим хлопцем.

Що це? Коло халупи почулися голоси. Ніж так і випав з рук пустельника. Він накинув на хлопця овечу шкуру і, тремтячи, схопився на ноги. Гамір посилювався, голоси ставали грізніші. Хтось крикнув "рятуйте!", потім хтось швидко побіг геть. І враз у двері халупи посипалися громові удари, і хтось гукнув:

— Гей! Відчиняй! Та швидше, хай тобі біс!

У вухах короля ця лайка прозвучала, як найсолодша музика,— то був голос Майлза Гендона!

Пустельник, скрегочучи зубами в безсилій люті, вислизнув з опочивальні, причинивши за собою двері. І король почув розмову, що відбувалася в другій кімнаті.

— Привіт тобі, преподобний отче! А де ж мій хлопець?

— Який хлопець, друже?

— Який хлопець! Ти, отче, краще не бреши й не дури мені голову, бо мені зараз зовсім не до жартів. Недалеко звідси я впіймав двох негідників, які вкрали його в мене, і змусив їх признатися. Вони сказали, що він утік і що вони простежили його до твоїх дверей. Навіть показали мені його сліди. Ну, не викручуйся. Гляди, святий отче, якщо не віддаси його мені... Де хлопець?

— О шановний добродію, ви, певне, кажете про обідраного бродягу царського роду, який перебув тут ніч. Якщо такий пан, як ви, може цікавитися такими, як він, то знайте, що я послав його з дорученням. Він скоро вернеться.

— Скоро вернеться? Коли? Кажи, не гай часу. Може, я дожену його? Коли він вернеться?

— Не турбуйтеся, він скоро вже прийде.

— Ну, гаразд. Спробую почекати. Але стривай! Ти послав його з дорученням, ти? Це вже брехня — він не пішов би. Він вирвав би тобі всю бороду, якби ти дозволив собі таке зухвальство. Ти брешеш, друже, напевне брешеш. Він не побіг би ні для тебе, ні для якої іншої людини.

— Для людини, може, й не побіг би. Але я не людина.

— Господи помилуй, хто ж ти?

— Це таємниця — нікому не кажи. Я — архангел.

Майлз Гендон вигукнув щось страшне й не дуже благочестиве, а тоді додав:

— Ну, цим і пояснюється його ласкавість до тебе. Ні для кого з простих смертних він би й пучкою не кивнув. Але й король мусить коритися велінням архангела. Цсс! Щось наче стогне.

Увесь час маленький король тремтів то від страху, то від надії. Він силкувався стогнати якнайголосніше, сподіваючись, що Гендон його почує, але той, видно, не чув його стогону, бо не придав цьому ваги. Тому останні слова Гендона були для короля, як свіжий подих полів для вмираючого. Він зібрав останні сили й ще раз простогнав.

— Стогне? — перепитав монах.— То, мабуть, вітер.

— Може й вітер. Так, звичайно, вітер. Я весь час чую невиразний стогін... От, знов! Ні, це не вітер! Який чудний звук! Ходім, подивимося, що воно таке.

Король не тямив себе з радості. Його стомлені легені напружувалися щосили, але затиснуті щелепи й накинута на хлопця овеча шкура заглушали його крики. У бідолахи так і впало серце, коли він почув слова пустельника:

— Та це надворі, он у тих кущах. Ходім, я проведу тебе.

Король чув, як вони, розмовляючи, вийшли з хати, чув, як завмерли їхні кроки, і він лишився сам серед жахливої, зловісної тиші. Здавалося, минула ціла вічність, перш ніж знов почулися кроки й голоси, і на цей раз до короля долинув ще й новий звук — неначе стукіт копит. Потім він почув, як Гендон сказав:

— Я більше не буду чекати. Не можу більше чекати. Мабуть, він заблудився в лісі. В який бік він пішов? Швидше покажи.

— Він... чекай, я піду з тобою.

— Добре, добре. Та ти кращий, ніж здаєшся. Навряд чи знайдеться на світі ще один архангел з таким добрим серцем. Може, поїдеш верхи? Бери ослика, якого я придбав для свого хлопця, або приборкай своїми святими ногами цього клятого мула, якого я купив для себе. Мене здорово одурили! Він не вартий і щербатої копійки...

— Ні, сідай уже сам на свого мула, а осла веди за повід. Я краще піду пішки.

— Тоді, будь ласка, придерж оцю малу тварину, поки я, наражаючись життям, спробую злізти на велику.

Почулися удари, стусани, брикання й стукіт копит, і все це під добірну, громоподібну лайку. Далі посипалися грікі докори, що, очевидно, вплинули на совість мула, бо незабаром боротьба припинилася.

У невимовній тузі прислухався маленький в'язень до голосів і кроків, що помалу замирали вдалині. Надія покинула його, і тупий відчай стиснув серце.

— Єдиного мого друга обдурили й спроводили звідси,— сказав він.— Пустельник вернеться і...

Йому перехопило дух, і в розпачі він так шалено запручався, рвучись з своїх пут, що скинув з себе овечу шкуру.

Раптом король почув, як відчинилися двері. Він так і охолов, неначе його горла торкнувся ніж. З остраху він заплющив очі, з остраху розкрив їх — перед ним стояв Джон Кенті й Гуго.

Якби в хлопця рот не був зав'язаний, він би вигукнув: "Дяка богіві!" Хвилини через дві руки й ноги в короля були вільні, і його вороги, підхопивши його під руки, чимдуж побігли в ліс.

ЖЕРТВА ВІРОЛОМСТВА

Знов почалися сумні блукання короля Фу-Фу Першого з бродягами та злочинцями: знов довелося йому терпіти зухвалі насмішки, безглузді жарти та лихі витівки Кенті й Гуго за спиною в отамана. Тільки Кенті й Гуго ненавиділи хлопця. Інші захоплювалися його розумом і відвагою, а деякі навіть любили його. Три дні поспіль Гуго, під доглядом якого був король, нишком мучив його і не давав йому просвітку, а ночами, коли

починалася гуляня, він потішав компанію, допікаючи хлопцеві — наче ненавмисно — всякими дрібними капостями. Двічі він наступав на ногу королеві — теж випадково! І король, як личило його королівському санові, поставився до цього з презирливою байдужістю, неначе нічого не помічав. Коли ж Гуго втретє зробив те саме, король схопив дрючок і одним рухом збив мерзотника на землю — на превелике задоволення всієї ватаги. Гуго, не тямлячи себе від сорому й злоби, скочив на ноги, теж схопив дрючок і люто кинувся на свого маленького ворога. Бродяги оточили супротивників кільцем, підбадьорювали їх схвальними вигуками, бились об заклад. Але бідному Гуго не щастило. Його шалений незграбний напад вмить був відбитий спритною рукою, яку найкращі майстри Європи навчили всіх тонкощів фехтувального мистецтва. Маленький король стояв у спокійній позі, відбиваючи удари з такою певністю й легкістю, що юрба аж вила з захвату. Щоразу, коли він досвідченим оком помічав помилку супротивника й блискавичним рухом бив його по голові, здійснювалася оглушлива буря реготу й крику. Хвилину через п'ятнадцять Гуго, побитий, весь у синцях, під безжальний глум товаришів, утік з поля бою; а неушкодженого переможця юрба весело підхопила на плечі й понесла на почесне місце поруч отамана. Там його з пишними церемоніями піднесли до гідності "короля бойових півнів", а його колишній принизливий титул був урочисто скасований і заборонений під загрозою вигнання із зграї.

Усі спроби змусити короля давати якусь користь зграї були марні. Він уперто відмовлявся слухатися і весь час шукав нагоди втекти. Першого ж дня його вкинули у незачинену кухню, але він не тільки нічого не вкрав там, але ще й почав гукати хазяїв. Тоді йому наказали допомагати мідникові. Але він нічого не хотів робити і навіть замахнувся на мідника його паяльною трубкою. Нарешті Гуго і міднику довелось тільки про те й дбати, щоб не дати хлопцеві утекти. Він метав громи свого королівського гніву на всякого, хто зазіхав на його волю й незалежність. Його послали під наглядом Гуго жебрувати разом з обідраною неохайною жінкою й хворою дитиною, але й тут нічого не вийшло. Він не схотів просити милостиню ні для них, ні для себе.

Минуло кілька днів. Бродяче життя з усіма його поневіряннями, таке мерзенне, гидке й ганебне, ставало нестерпним, і маленькому в'язневі уже здавалося, що врятування од ножа пустельника було лише тимчасовим віддаленням смерті.

Уночі, уві сні, все це забувалося, і він сидів на троні й правив королівством. Зате як страшно було прокидатися! Відколи він знов потрапив у неволю до бродяг, кожен ранок приносив йому дедалі більше горя й муки.

Другого дня після поєдинку з королем Гуго прокинувся, палаючи жадою помсти. Він надумав два способи: насамперед якнайтяжче образити гордість свого переможця і його "вигадану" королівську гідність; а якщо це не вдасться, то накинути на хлопця який-небудь злочин і віддати його в руки невблаганного правосуддя.

Він вирішив зробити штучну рану на нозі короля, справедливо гадаючи, що це страшенно вразить його; а коли рана буде готова, з допомогою Кенті примусити хлопця сісти на шляху й просити милостиню. Звичайно рану робили так: брали мішанину з негашеного вапна, мила й іржі заліза, накладали її на ремінь і туго обв'язували ним ногу. Це роз'їдало шкіру, і вигляд оголеного м'яса був жахливий. Далі ногу натирали кров'ю, яка, висихаючи, набирала темного, гидкого кольору. Болячку обв'язували брудними ганчірками, але так хитро, щоб вона виднілася й викликала жаль у прохожих.

Гуго змовився з мідником, якого король побив паяльником. Вони повели хлопця начебто на роботу, а як тільки відійшли від табору, повалили його на землю. Мідник держав його, а Гуго міцно прив'язував йому на ногу вапняну припарку.

Король лютував, погрожував, що повісить обох, як тільки верне собі корону. Але негідники міцно держали хлопця, втішалися його безсилою люттю й сміялися з його загроз. Тимчасом мазь почала діяти, і

мерзотники таки зробили б своє діло, якби їм не перешкодили. В ту хвилину де не взявся "раб", який з таким запалом кляв англійські закони; він враз припинив знущання і зірвав з ноги хлопця пов'язку.

Король хотів узяти в свого визволителя палицю і тут же на місці розправитись з негідниками, але той не дозволив йому здійсмати бучу, а порадив почекати до вечора, коли вся згряя збереться докупі і ніхто з чужих не посміє втрутитися. Він повів усіх трьох до табору й там розповів усе Буянові. Отаман вислухав, подумав і сказав, що короля не слід більше примушувати просити милостиню, що він здатний на щось вище й краще, і тут же підніс його із жебраків у зlodії.

Гуго був у захваті. Він не раз посилав короля красти, але нічого з того не виходило; тепер же все буде гаразд, бо не посміє ж король не послухатися самого отамана. Отже він вирішив того самого дня вчинити крадіжку й видати короля поліції, але зробити це так хитро, ніби все трапилося випадково, бо король став загальним улюбленцем, і бродяги не дуже б церемонилися з якимсь із своїх сіреньких товаришів, якби той підстроїв хлопцеві таку лиху штуку й віроломно віддав його в лабеті їхнього спільного ворога — закону.

І от, вибравши слушний час, Гуго привів свою жертву до сусіднього села. Обидва повільно ходили по вулицях; один з них шукав нагоди здійснити свій підступний намір, а другий утекти й назавжди визволитися з ганебного рабства.

Кожен з них пропустив кілька більш-менш вдалих нагод, бо обидва потай вирішили на цей раз діяти напевно і не хотіли ризикувати.

Гуго пощастило першому. Він побачив, що назустріч їм іде жінка з великим вузлом у кошику. У Гуго злорадно блиснули очі, і він сказав собі:

— Тут уже я враз зверну все на нього, і хай милує тебе господь!

Він пождав — на вигляд спокійний, але в душі хвилюючись,— поки жінка пройде мимо; потім шепнув королеві:

— Почекай тут, я зараз вернусь! — і тихенько рушив слідом за жінкою.

Серце короля забилося з радості. Тепер, якщо Гуго відійде далеко, можна буде втекти.

Але надія його не справдилася. Гуго підкрався до жінки, вихопив із кошика вузол і побіг назад, по дорозі загорнувши свою здобич у шмат старої ковдри, що висів у нього на руці. Жінка вмить зняла страшенний галас, вона не бачила, як зник вузол, але почула, що кошик її раптом став легенький. Гуго, не зупиняючись, сунув вузол в руки королеві й шепнув:

— Біжи за мною і гукай: "Лови його, лови!" та, гляди, збий їх із сліду.

Гуго швиденько завернув за ріг і чимдуж помчав, по крученій вулиці, а ще через хвилину знов опинився недалеко і з невинним, байдужим виглядом почав спостерігати, що воно буде далі.

Обурений король кинув вузол на землю, і ковдра розгорнулася; саме в ту хвилину підбігла жінка, а за нею ціла юрба народу. Жінка схопила одною рукою короля, а другою свій вузол і почала завзято обкладати лайкою бідолашного хлопця, який даремно силкувався вирватись.

Гуго надивився всмак — його ворог впійманий і не уникне кари. Радісно хихикаючи, він подався до табору, роздумуючи, як розповісти про цю подію Буянові, щоб вона здалася йому правдивою.

Тимчасом король шалено рвався з рук жінки і гнівно кричав:

— Пустите мене, дурна голово! Це не я забрав твої злиденні пожитки.

Їх тісно оточила юрба, осипаючи короля загрозами й прокльонами. Закоптілий коваль у шкіряному фартуху і з засуканими по лікоть рукавами замахнувся на хлопця, гукаючи, що його треба як слід провчити; але в ту саму мить у повітрі блиснула довжелезна шпага і плазом упала на руку коваля.

— Тихше, тихше, люди добрі! — доброзичливо промовив власник шпаги.— Треба все робити спокійно, а не злобою й лайкою. Такі справи не нам з вами розбирати, а наглядачам закону. Пусти-но хлопця, голубонько.

Коваль змів поглядом ставного воїна і, пробурчавши щось собі під ніс, відійшов набік, потираючи забиту руку. Жінка неохоче випустила короля. Юрба неприязно косилася на незнайомця, але з обачності мовчала.

Король, в якого від щастя паленіли щоки й сяяли очі, кинувся до свого визволителя.

— Ти довго десь барився, сер Майлз, але прийшов вчасно. Посічи на капусту цю негідь!

ПРИНЦА ЗААРЕШТОВАНО

Гендон стримав посмішку і, нахилившись до короля, шепнув йому на вухо:

— Тихше, тихше, мій принце. Не кажи зайвого, а ще краще зовсім помовч. Звірся на мене, і все буде гаразд.

А сам подумав: "Сер Майлз! Їй-богу, я зовсім забув, що мене посвячено в рицарі! Дивно, як держаться у нього в пам'яті всі його химери! Хоч моє звання — пустий звук, все ж я радий, що заслужив його. Бо більше честі бути примарним рицарем у царстві Мрій і Тіней, ніж

плазуванням здобути собі титул графа в якому-небудь справжньому королівстві".

Юрба розступилася, щоб пропустити поліцая. Той підійшов і взяв короля за плече. Але Гендон сказав йому:

— Стій, друже, не займай його. Він і так піде, я за це ручаюся, йди сам вперед, а ми за тобою.

Полісмен і покривджена жінка рушили вперед, Майлз і король ішли ззаду, а за ними цікава юрба. Король почав був опиратися, але Гендон тихенько сказав йому:

— Подумайте, ваша величність, ваші закони — це прояв вашої королівської влади. Якщо той, хто видав закони, не додержує їх, як же можна вимагати, щоб їх шанували інші? Адже ж зараз один з цих законів порушено. Коли король знов зійде на трон, хіба не приємно йому буде згадати, як, опинившись мимоволі у становищі простого смертного, він, незважаючи на свій королівський сан, вчинив, як личить вірному громадянину, і скорився законові.

— Твоя правда, не треба більше слів. Раз король змушує своїх підданців терпіти такі закони, він і сам, опинившись у становищі підданця, терпітиме їх.

У мирового судді жінка потвердила під присягою, що маленький арештант і є той самий негідник, який обікрав її. Ніхто не міг спростувати її свідчення, і провина короля була ясна. Розв'язали вузол і коли побачили там жирне засмажене поросся, суддя захвилювався, а Гендон зблід і затремтів; тільки король в щасливому невіданні нітрохи не збентежився. Суддя помовчав серед зловісної тиші і звернувся до жінки з запитанням:

— Яку ж ціну визначаєш ти за свою власність?

Жінка вклонилася й відповіла:

— Три шилінги вісім пенсів, ваша милость. Це справжня ціна, і я не можу збавити ні пенні.

Суддя покосився на людей, що сиділи в суді, кивнув полісменові й сказав:

— Звільнити зал і зачинити двері.

Наказ був виконаний. У суді лишилися тільки двоє поліцаїв, обвинувачений, обвинувачка і Майлз Гендон. Майлз стояв нерухомий і блідий, як полотно; на лобі в нього виступили великі краплі холодного поту і, зливаючись у струмки, текли по обличчю. Суддя знов звернувся до жінки і сказав:

— Це бідний темний хлопець, та ще й, мабуть, голодний, бо зараз такі тяжкі часи для бідняків. Глянь, обличчя в нього чесне, але коли дошкуляє голод... Чи відомо тобі, добра жінко, що всякий, хто вкраде річ, яка коштує більше ніж тринадцять пенсів, мусить за законом піти на шибеницю?

Маленький король здригнувся і від жаху широко розплющив очі, але стримав себе і лишився спокійний. А жінка схопилася на ноги, трясучись від страху, і скрикнула:

— Ой лишенько, що ж я наробила? Боже милосердний, та я ж зовсім не хочу, щоб через мене бідолаху повісили! Поможіть мені, ваша милость! Що мені робити? Чи можна щось зробити?

Суддя, зберігаючи на виду непорушний спокій вершителя закону, просто відповів:

— Безперечно, можна зменшити ціну, поки її ще не внесено до протоколу.

— Ради бога, запишіть, що порося коштує тільки вісім пенсів. Слава тобі господи, що не дав прийняти на душу такий страшний гріх!

Гендон з радощів забув про етикет і дуже здивував короля, навіть вразив його королівську гідність, пригорнувши його до грудей. Жінка подякувала і, забравши порося, пішла собі. Полісмен, відчинивши їй двері, вийшов слідом за нею. Поки суддя писав протокол, Гендон, завжди сторожкий і чуйний, вирішив розвідати, чого полісмен пішов за жінкою. Він тихенько вислизнув у темний коридор і почув таку розмову:

— Жирне порося й, мабуть, дуже смачне. Я куплю його в тебе. Ось тобі вісім пенсів.

— Вісім пенсів! Ач який! Та я сама дала за нього три шилінги вісім пенсів, справжніми монетами минулого царювання, що їх старий покійний Генріх не встиг загарбати собі. Дулю я тобі дам за твої вісім пенсів!

— А ти он як! Ти ж під присягою посвідчила, що порося коштує лише вісім пенсів. Значить, ти її порушила, збрехала? Ану, йди назад до його милості — відповідати за свій злочин! А хлопця повісять...

— Ну, ну, голубчику, мовчи, я згодна. Давай уже вісім пенсів, та тільки нікому не кажи.

І жінка пішла, заливаючись слізьми. Гендон шмигнув назад у судовий зал, а незабаром увійшов туди й поліцай, сховавши в безпечному куточку свою поживу. Кінчивши писати, суддя прочитав королеві ласкаве й мудре повчання й присудив його до короткочасного ув'язнення в загальній тюрмі, а після того до прилюдного биття різками. Вражений король відкрив уже рот і, мабуть, дав би наказ тут же на місці відтяти голову доброму судді, але Гендон знаком застеріг його, і хлопець вчасно

стримався. Гендон узяв його за руку, вклонився судді, і обидва, під охороною поліцая, пішли до тюрми. Коли вони вийшли на вулицю, розлючений монарх спинився, вирвав руку й вигукнув:

— Дурню, невже ти думаєш, що я ввійду в загальну тюрму живим?

Гендон нахилився до нього й промовив досить суворо:

— Чи будеш ти мені вірити? Мовчи й не накликай на нас ще гіршої біди необережним словом. Що буде, те й буде. Ти не можеш ні прискорити цього, ні віддалити. Чекай терпляче. Ще буде час побавитися або радіти, коли станеться те, що судилося.

УТЕЧА

Короткий зимовий день вже закінчувався. Вулиці були безлюдні. Зрідка траплялися прохожі, та й ті заклопотано бігли своєю дорогою, наче хотіли якнайшвидше покінчити з справами і сховатися в затишку теплих домів від холодного вітру й пільми. Вони не дивилися ні вправо, ні вліво, й не звертали уваги на наших друзів, бо навіть не дивились на них. Едуард VI питав себе, чи траплялось коли-небудь, щоб на короля, який прямував до тюрми, народ дивився з такою дивовижною байдужістю. Нарешті поліцей дійшов до пустого базарного майдану й попростував на другий бік. Коли він дійшов до середини, Гендон поклав на плече йому руку і стиха промовив:

— Почекай хвилинку, голубчику. Нас ніхто не чує. Мені треба сказати тобі кілька слів.

— Мій обов'язок забороняє мені говорити з вами, сер. Прошу, не затримуйте мене, бо скоро ніч.

— А все ж почекай, бо справа стосується тебе особисто. Одвернись на хвилину й удай, що нічого не бачиш; дай нещасному хлопчикові втекти.

— Як ви смієте мені таке пропонувати, сер? Арештую вас ім'ям...

— Та ти не дуже квапся. Краще подумай, щоб не накоїти дурниць.

Тут Гендон притишив голос і шепнув на вухо поліцаєві:

— Порося, куплене за вісім пенсів, може коштувати тобі голови.

Бідний поліцай, застуканий зненацька, спочатку занімів, а потім почав голосно лаятись і погрожувати. Гендон спокійно й терпляче пождав, поки той вилається, а тоді сказав:

— Ти мені подобаєшся, друже, і мені б дуже не хотілося, щоб ти ускочив у біду. Знай тільки, що я все чув, і навіть можу це довести.

І він слово в слово повторив усю розмову поліцая з жінкою.

— Ну, що, хіба не так було? І хіба я не зможу так само розповісти все судді?

У першу хвилину поліцай остовпів з переляку й розпачу; потім опам'ятався і сказав з удаваною розв'язністю:

— І що вам за охота робити з мухи слона? Я просто трохи подражнив тітку ради забави.

— А порося в неї забрав теж ради забави?

— Ну, звісно,— роздратовано відповів поліцей.— Кажу ж вам, це був тільки жарт.

— Я починаю тобі вірити,— сказав Гендон, чи то серйозно, чи то на сміх.— Ти почекай тут трохи, а я побіжу спитаю його милость суддю — адже ж він добре знається і на законах і на жартах...

Він повернувся й пішов назад, договоривши останні слова вже на ходу. Поліцей подумав, пом'явся трохи, разів зо два смачно вилаявся й нарешті гукнув:

— Почекайте, сер, будь ласка, почекайте! Суддя! Та він так само любить жарти, як покійник. Ідіть-но сюди, побалакаємо... От нещастя! Здається, я таки вклепався в біду, і все через якийсь невинний легковажний жарт. Я чоловік сімейний, у мене жінка, діти. Ну, скажіть, ваша милость, чого вам від мене треба?

— Щоб ти осліп, оглух, щоб тебе розбив параліч, поки я повільно лічитиму до ста,— відповів Гендон таким тоном, ніби просив дрібної послуги.

— Та я ж тоді пропав,— розпачливо вигукнув поліцей.— Ну, будьте ж справедливі, сер. Розгляньте діло з усіх боків, і ви побачите, що це був тільки жарт. Це ж ясно. А коли б навіть це був і не жарт, то найбільше, що мені загрожує за таку малу провину,— це догана й застереження від його милості судді.

Гендон відповів з льодовою врочистістю:

— Такий жарт у кодексі законів має спеціальну назву — знаєш яку?

— Ні, не знаю. Я таки зробив дурницю. Я й гадки не мав, що це має назву. Я ж думав, що це я сам вигадав такий жарт.

— Так, це має назву. У кодексі законів цей злочин зветься — "Non compos mentis lex talionis sic transit gloria Mundi".¹²

— Ой, боже ж мій!

— І кара за нього — смертна!

— Господи, помилуй мене, грішного!

— Скориставшись з своєї влади над людиною, яка в хвилину небезпеки зробила помилку, ти захопив за безцінь чужу власність вартістю понад тринадцять пенсів. А це в очах закону є свідомо несумлінність, віроломство, зловживання на посаді, *ad hominem expurgatis in statu quo*, і карається цей злочин шибеницею — без викупу й відпущення гріхів.

— Ой, держіть мене, сер, у мене ноги підтинаються! Згляньтеся на мене, не дайте загинути! Я стану до вас спиною і нічого не буду бачити.

— Гаразд! Нарешті ти порозумнішав. А порося віддаси тій жінці?

— Віддам, віддам, неодмінно віддам. І ніколи вже не торкнуся поросяти, хоча б сам архангел приніс мені його з небес. Ідіть собі, заради вас я осліп, я нічого не бачу. Я скажу, що ви вдерлися в тюрму і силоміць вирвали в мене в'язня. Двері там поганенькі, старі, я сам їх виламаю вночі.

— Ламай, голубчику, від того нікому не буде шкоди. Суддя й сам жаліє сердешне хлоп'я. Він не буде лити сльози або перебивати тобі ребра за його втечу.

ГЕНДОНСЬКИЙ ЗАМОК

Тільки-но Гендон і король зникли з очей поліція, рицар попросив його величність іти за село і там в умовленому місці чекати, поки він збігає на заїжджий двір і розрахується. Через півгодини двоє друзів уже весело їхали на шкапах Гендона, прямуючи на схід.

Королеві було тепло й зручно, бо він скинув з себе лахміття й одягнувся в приношений костюм, куплений для нього Гендоном на Лондонському мосту.

Гендон боявся перевтомити хлопця. Він гадав, що важка подорож, нерегулярне харчування й недостатній сон шкідливо впливатимуть на його хворий мозок, тим часом як спокій, нормальне життя й свіже повітря, безперечно, прискорять його видужання. Він від душі хотів, щоб його маленький друг прийшов до розуму, щоб його бідну голівку не мучили страшні примари. Тому, незважаючи на своє бажання швидше добратися до рідного замка, де він не був стільки років, замість того, щоб скакати туди день і ніч, він їхав помалу.

Проїхавши миль з десять, наші подорожні добралися до великого сада й спинилися там на ніч у доброму заїзді. І тут усе пішло по-старому. Під час вечері Гендон стояв за стільцем короля й прислужував йому; потім роздяг його й поклав у ліжко, а сам ліг спати на підлозі коло дверей, загорнувшись в укривало.

Другого й третього дня вони поволі посувалися вперед і з великою охотою розмовляли про свої пригоди після розлуки. Гендон докладно розповів, як він скрізь шукав короля, як "архангел" водив його, мов дурня, по всьому лісу і кінець кінцем, втративши надію спекатися його, привів назад до хатини. Старий пішов у спальню,— розказував Гендон,— і вийшов звідти, хитаючись з горя, бо він, мовляв, сподівався застати хлопчика вже дома і в постелі, а його не було. Гендон цілий день просидів у халупі, сподіваючись, що король от-от повернеться, але не діждався і знов пішов його шукати.

— А старий святенник справді був дуже засмучений, що ваша величність не вернулися до нього,— сказав Гендон.— Це видно було з його обличчя.

— Ще б пак! — відповів хлопець і розказав усе, що з ним було.

Вислухавши короля, Гендон пожалів, що не вбив "архангела".

В останній день їхньої подорожі в Гендона був дуже піднесений настрій. Він говорив без упину. Говорив про свого старого батька, про брата Артура, про те, які вони великодушні й благородні; з любов'ю й захватом розповідав про свою Едіт і так розчулився, що навіть за підступного Г'ю по-братерському озвався добрим словом. Він уголос мріяв, як він зустрінеться з своїми, яка це буде несподіванка для всіх і як вони радітимуть.

Вони їхали по чудовій місцевості, усіяній гарненькими будинками й фруктовими садами. Дорога йшла через широкі пасовища, що бігли вдалину хвилястими, наче море, просторами. Після полудня Гендон раз у раз ухилявся від прямого шляху і, вилізши на який-небудь горбок, силкувався розглядіти в далечині дах рідної домівки. Нарешті він побачив його і схвильовано скрикнув:

— Он село, мій принце, а он і замок! Звідси видно башти. А он багато дерев — це парк мого батька. Тепер ти побачиш, що таке знатність і розкіш! У замку сімдесят кімнат — подумай тільки! — і двадцять сім слуг. Це не погано для таких, як ми з тобою, правда ж? Ну, мерщій, я аж горю з нетерпіння.

Хоч вони й дуже поспішали, але добралися до замку тільки після третьої години. Поки вони скакали по головній вулиці, Гендон не змовкав ні на хвилину. "Он церква, обвита тим самим плющем. Нічого в ній не змінилось. Он заїзд "Рудий Лев", а от базарний майдан. От "травнева жердина",¹³ а он водокачка — ніщо не змінилося. Ніщо, крім людей, бо

за десять років люди дуже міняються. Декого я пізнаю, а мене не пізнає ніхто".

Незабаром вони опинились на краю села і звернули на вузьеньку, покручену дорогу, обнесену високою огорожею. Вони швидко проскакали по ній з півмилі і через пишну браму з ліпними гербами на височенних кам'яних колонах в'їхали в сад. Перед ними виріс великий замок.

— Милості просимо до Гендонського замка, мій королю! — вигукнув Майлз.— Який сьогодні великий день! Батько, Артур і леді Едіт, мабуть, збожеволіють з радості і в першу хвилину не помічатимуть нікого, крім мене. Тобі, напевно здається, що вони приймають тебе холодно; але ти не ображайся. Коли я скажу їм, що ти мій вихованець і що я безмежно люблю тебе, вони пригорнуть тебе до грудей ради Майлза Гендона, і завжди знайдеться для тебе тепле місце в їхньому домі і в їх серцях.

Перед під'їздом Гендон скочив на землю, допоміг зійти з осла королеві і, взявши його за руку, рушив до дверей. Вони опинились у просторому покої. Гендон, поспішаючи, не дуже ввічливо підсунув королеві крісло й підбіг до молодого чоловіка, що сидів коло письмового столу проти каміна, де весело палав огонь.

— Обійми мене, Г'ю! — вигукнув він.— Скажи, що радий мене знову бачити! Швидше поклич батька, бо рідний дім не дім, поки я не торкнуся його руки, не гляну йому в вічі, не почую його голосу.

Але Г'ю, здивувавшись на хвилину, відкинувся назад і пильно глянув на Майлза Гендона. У його погляді спочатку світилася ображена гідність, а потім під впливом якоїсь тайної думки, відбилася цікавість, змішана з жалем. Він сказав лагідним голосом:

— У тебе, видно, з розумом не все гаразд, нещасний. З обличчя й одягу твого помітно, що ти багато натерпівся горя й нужди. За кого ти мене вважаєш?

— Як за кого? За того, хто ти є. Я вважаю тебе за Г'ю Гендона,— різко відповів Майлз.

— А ким ти себе уявляєш?

— При чому тут уява! Нащо ти удаєш, що не пізнав свого брата, Майлза Гендона.

Радісне здивування промайнуло на обличчі Г'ю.

— Як, ти не жартуєш? — вигукнув він.— Хіба мертві оживають? Дай боже, щоб це було так. Невже мій бідний пропащий брат після жорстокої розлуки знов вернувся в мої обійми? Ах, це занадто велике щастя, щоб бути правдою. Благаю, зглянься, не жартуй зі мною! Мерщій ходім на світло — дай розглянути тебе гарненько!

Схопивши Майлза за руку, він потяг його до вікна й почав жадібно розглядати його з голови до ніг, повертаючи на всі боки. А Майлз, сяючи з радості, весело посміхався і, киваючи головою, промовляв:

— Дивись, дивись, брате, не бійся! Ти не знайдеш жодної риси, яка не витримала б іспиту. Розглядай мене, скільки хочеш, мій любий Г'ю. Я справді колишній Майлз, твій Майлз, твій старший брат. Ах, сьогодні великий день — я ж казав, що це великий день! Дай мені руку, дай я поцілую тебе! Боже мій, я умру від щастя!

Він кинувся на груди братові, але Г'ю відвів його обійми й, понуро опустивши голову, сказав:

— Боже милосердний, дай мені сили перенести це тяжке розчарування!

Вражений Майлз в першу хвилину не міг вимовити ні слова. Нарешті він опам'ятався й вигукнув:

— Яке розчарування! Хіба я не брат тобі?

Г'ю сумно похитав головою й відповів:

— Молю небо, щоб це було так, щоб інші знайшли схожість, якої я не бачу. Боюся, що лист той був правдивий.

— Який лист?

— Одержаний із заморських країв років шість-сім тому. Там було сказано, що мій брат загинув у бою.

— Це брехня! Поклич батька — він мене пізнає.

— Мертвого не покличеш.

— Мертвого? — глухо промовив Майлз, і губи в нього затремтіли.— Мій батько помер! Яка жахлива вість! Радість моя отруєна. Ну, проведи мене до Артура. Він мене пізнає і потішить.

— Він теж умер.

— Боже, зглянься на мене, нещасного! Вмерли, обидва вмерли! Достойні вмерли, а я, недостойний, лишився жити! Благаю, не кажи, що й леді Едіт...

— Вмерла? Ні, вона жива.

— Ну, дяка богів! Знов моє серце сповнилося радості. Мерщій поклич її сюди. Якщо й вона скаже, що я не я... Ні, ні, вона цього не скаже, вона мене признає. Я здурів, що на хвилину піддався сумнівам. Поклич її, поклич і старих слуг. Вони теж пізнають мене.

— Всі вони повмирали, крім Пітера, Гелсі, Девіда, Бернарда й Маргарет.

По цих словах Г'ю вийшов з кімнати. Майлз з хвилину постояв у задумі й почав ходити з кутка в куток, бурмочучи про себе:

— Дивна річ, що п'ятеро нечуваних мерзотників живуть, а двадцять два чесних слуги померли.

Майлз все ходив взад та вперед і розмовляв сам з собою. Він зовсім забув про короля. Нарешті його величність серйозно й співчутливо вимовив слова, які могли здатися насмішкою:

— Не журися, що тобі не пощастило, добрий чоловіче. На світі є ще багато таких, як ти, чію особу ніхто не визнає й чії права висміюють. Ти не один.

— Ах, мій королю,— вигукнув Гендон, злегка почервонівши.— Не суди хоч ти мене! Почекай і ти побачиш. Я не брехун, вона сама це скаже; ти почуєш це з найчарівніших уст. Я брехун? Та я ж знаю цей старий зал, знаю портрети своїх прадідів і всі ці речі, як мале хлоп'я знає свою дитячу світлицю. Тут я народився й виріс, мілорде. Я кажу правду. Я не став би обдурювати тебе. Якщо ніхто мені не повірить, то ти все ж вір, благаю тебе. А то я не знесу цього.

— Я тобі вірю,— сказав король з дитячою простотою.

— Дякую тобі від щирого серця! — палко вигукнув зворушений Гендон.

А король додав так само просто:

— Ти ж мені віриш.

Гендон зніяковів, почувши себе винуватим, і радий був, що на його щастя з'явився Г'ю і можна було не відповідати на запитання хлопця.

Слідом за Г'ю увійшла красива й пишно вбрана леді, а за нею кілька слуг у лівреях. Леді йшла повільно, опустивши додолу очі. Обличчя в неї було повите невимовним сумом. Майлз Гендон кинувся до неї з радісним привітом:

— О, моя Едіт, моя люба!..

Але Г'ю суворо відсторонив його і спитав леді:

— Гляньте на нього. Ви його знаєте?

Ще за мить до того, почувши голос Майлза, красуня стрепенулася, і на щоках у неї спалахнув рум'янець. Тепер же вона вся тремтіла. Кілька секунд вона стояла нерухомо; потім поволі підвела голову й глянула в вічі Гендонові зляканим, закам'янілим поглядом. Крапля за краплею вся кров відлинула від її щік, і вони вкрилися смертельною блідістю. Нарешті вона мовила мертвим, як і її обличчя, голосом:

— Я не знаю його.

Потім повернулася і, стримуючи ридання, вийшла, хитаючись, з кімнати.

Майлз Гендон, як підкошений, упав у крісло й затулив обличчя руками. Після короткого мовчання брат його звернувся до слуг:

— Ви вже розгляділи цього чоловіка. Він вам відомий?

Слуги похитали головами. Тоді господар їхній сказав:

— Слуги вас не знають. Це якесь непорозуміння. Ви ж бачили, дружина моя теж не знає вас.

— Твоя дружина! — вмить Майлз притиснув Г'ю до стінки й залізною рукою схопив його за горло.— Ах ти, нещасний раб з лисячим серцем! Тепер я все розумію! Ти сам написав того брехливого листа, щоб украсти в мене наречену й спадщину! Геть з очей моїх, поки я не заплямив своєї чесної солдатської руки убивством такої гадини!

Г'ю, весь червоний, задихаючись, ледве добрався до стільця і наказав слугам зв'язати розбійника. Ті вагались, і один з них сказав:

— Він же озброєний, сер Г'ю, а в нас немає нічого.

— Озброєний! Що з того, адже він один, а вас багато. В'яжіть його, кажу вам!

Але Майлз порадив їм не підступатися до нього й додав:

— Ви мене добре знаєте. Я такий, як і був раніше. Тільки-но підійдіть!

Це не додало відваги слугам. Вони аж відсахнулися.

— Забирайтеся звідси, кляті боягузи, озбройтеся й охороняйте виходи, поки я пошлю по стражників,— сказав Г'ю.

На дорозі він обернувся до Майлза й додав:

— А вам я раджу не погіршувати свого становища марними спробами втекти.

— Втекти? Не турбуйся! Майлз Гендон господар у Гендонському замку і в усіх його угіддях. Він тут залишиться, будь певний.

НЕВИЗНАНИЙ

Король кілька хвилин сидів замислившись, потім глянув на Майлза й сказав:

— Дивно, дуже дивно! Не знаю, що це значить.

— Ні, тут нема нічого дивного, ваша величність. Від нього нічого іншого не можна було й сподіватися. Він зроду був такий підлий.

— Я кажу не про нього, сер Майлз.

— Не про нього? А про кого ж? Що саме дивно?

— Що короля не шукають.

— Що? Якого короля? Я щось не розумію.

— Невже? Хіба вас не вражає, що по всій країні не їздять гінці, шукаючи мене, не розвішані оголошення з описом моєї особи? Хіба можна не хвилюватися й не турбуватись, знаючи, що голова держави зник, пропав?

— Правда, правда, мій королю. Я й забув.

Гендон зітхнув і пробурмотів про себе:

— Бідна голівка! В ній все ще сидить безумна мрія!

— Але в мене є план, як нам обом відновити свої права. Я напишу листа трьома мовами — латинською, грецькою й англійською,— а ти завтра вранці повезеш його до Лондона. Не віддавай його нікому, крім мого дядька, лорда Гертфорда. Коли він прочитає листа, то зразу побачить, що це писав я. Тоді він пришле по мене.

— А чи не краще буде, ваша величність, почекати тут, поки я доведу свої права і вступлю у володіння своїми маєтностями? Тоді мені було б зручніше...

— Мовчи! Що таке твій нікчемний маєток й твої мізерні інтереси, коли справа йде про долю нації і непорушність престолу! — владно перебив його король і додав уже трохи лагідніше, немов каючись у своїй суворості: — Слухайся мене й не бійся. Я поверну тобі все, що тобі належить, і навіть дам ще більше. Я не забуду твоїх послуг і за все нагороджу.

По цих словах він узяв перо й сів писати. Гендон глянув на нього з любов'ю і сказав собі:

— Якби було темно, я подумав би, що це говорить сам король. Що й казати, в гніві він кидає громи й блискавки, як справжній монарх. Де він цього навчився? Ач, як упевнено виводить свої карлючки, гадаючи, що це латинські й грецькі слова. Якщо мені не пощастить якими-небудь хитрощами відвернути його від цієї забаганки, то доведеться завтра удати, ніби я вирушаю в путь виконувати його безглузде доручення.

Через хвилину думки сера Майлза вернулися до недавніх подій. Він так глибоко замислився, що, коли король подав йому написаного листа, він узяв його й машинально поклав у кишеню.

— Як дивно вона поводитися! — бурмотів він.— Мені здається, що вона мене пізнала і zarazом не пізнала. Я ясно бачу, що ці дві гадки суперечні, але не можу ні примирити їх, ні відігнати одну із них. Адже ж усе так просто, вона мусила впізнати моє обличчя, постать, голос — як же могло бути інакше? Проте вона сказала, що не знає мене, і, мабуть, це правда, бо вона не вміє брехати. Ага, я починаю розуміти. Це він вплинув на неї, наказав їй, примусив її збрехати. От і вся розгадка! Видно було, що вона помирає від страху — ну, звісно, це він її залякав. Я піду знайду її. Без нього вона скаже правду. Вона пригадає далекі минулі дні, коли ми ще дітьми гралися разом; це її розчулить, вона не зможе зрадити мене й признає. Вона ж не віроломна, вона завжди була чесна й правдива. Колись вона кохала мене, і це мене врятує, бо кого кохаєш, того не зрадиш.

Він швидко рушив до дверей, але в ту мить вони відчинилися, і ввійшла леді Едіт. Вона була дуже бліда, але ступала твердо й рішуче. Постать її була сповнена грації і спокійної гідності, але обличчя повивав глибокий сум.

Майлз радісно кинувся їй назустріч, але вона ледве помітним рухом спинила його. Вона сіла й запросила його теж сісти. Цим вона дала йому відчутти, що вони не друзі з дитячих літ, що він для неї чужий, гість. Від несподіванки він так збентежився й розгубився, що його раптом охопила непевність, чи справді він той, за кого себе видає. Леді Едіт сказала:

— Сер, я прийшла застерегти вас. Безумним неможливо довести їхні помилки, але, безперечно, можна допомогти їм уникнути небезпеки. Я знаю, що ваша фантазія здається вам щирою правдою і в ній немає нічого злочинного, але тут вам лишатися не можна, бо це небезпечно.

Вона пильно глянула Майлзові в обличчя і додала, підкреслюючи кожне слово:

— Це особливо небезпечно тому, що ви дуже схожі на нашого бідного загиблого хлопчика.

— Боже мій, пані! Адже ж я — це він.

— Я вірю, що ви так думаєте. Я певна в вашій чесності, я тільки попереджаю вас, і все. Мій чоловік панує над усією округою. Його влада безмежна. Люди благоденствують і гинуть з його волі. Якби ви не були схожі на людину, за яку себе вважаєте, він, може, й дозволив би вам спокійно тішитися своєю мрією. Але, повірте мені, я добре знаю його і знаю, що він зробить; він скаже всім, що ви божевільний самозванець, і всі його послухають.

Вона знов пильно подивилася на Майлза й додала:

— Якби навіть ви справді були Майлз Гендон, і мій чоловік знав би це і знала б уся округа — обдумайте мої слова — вам би загрожувала така сама небезпека, і він так само покарав би вас; він би зрікся вас, зрадив би вас, і ні в кого не вистачило б смілості допомогти вам.

— Цьому я цілком вірю,— гірко мовив Майлз.— Якщо він має силу змусити людину, яка все життя була моїм другом, зрадити мене й зректися, то тим більше слухатимуться його ті, хто не зв'язаний зі мною зарокон честі й вірності, хто боїться втратити шматок хліба й життя.

Щоки леді Едіт на мить порожевіли, і вона опустила очі; але голос її звучав так само твердо:

— Я попередила вас і попереджаю знов — тікайте звідси. Цей чоловік вас погубить. Це нещадний тиран. Я невільна його рабиня, я це знаю. Бідний Майлз, і Артур, і дорогий сер Річард вже звільнилися від нього; краще було б вам бути з ними, ніж потрапити у пазури цього душогуба. Ваші домагання — замах на його титул і багатство. Ви образили його в його власному домі, і ви загинете, якщо лишитесь тут. Ідіть, не гайте ні

хвилини! Якщо вам потрібні гроші, прошу вас, візьміть цей гаманець і підкупіть слуг, щоб вони вас пропустили. Послухайте мене, нещасний, і рятуйтеся, поки ще є час.

Майлз відхилив рукою гаманець і встав.

— У мене є до вас одне прохання,— мовив він.— Гляньте мені прямо в вічі. Так! Тепер відповідайте: хто я? Майлз Гендон?

— Ні, я вас не знаю.

— Покляніться!

Відповідь прозвучала тихо, але виразно:

— Клянусь.

— О, це неймовірно!

— Тікайте! Нащо ви гаєте дорогий час? Тікайте, рятуйтеся!

В ту хвилину в кімнату вдерлися солдати, і почалась одчайдушна боротьба. Але Гендона скоро подолали й потягли із замка. Короля теж схопили. Обох зв'язали й повели в тюрму.

У ТЮРМІ

Усі камери були переповнені, і наших друзів прикували до стіни у спільному відділенні, де звичайно держали всяких дрібних злочинців. Вони були не самі. Тут сиділо ще душ з двадцять безсоромних, галасливих чоловіків та жінок різного віку, закутих у ручні й ножні кайдани. Король гірко нарікав на солдатів, що посміли так обурливо зневажати його королівську гідність,— але Гендон похмуро мовчав. Він

був занадто приголомшений. Він, як блудний син, поспішав додому, певний, що всі збожеволіють від щастя, побачивши його, і раптом замість радісної зустрічі — тюрма. Дійсність була така несхожа на його оповідання, що він розгубився вкрай; навіть він не знав, плакати йому чи сміятися. Він наче вибіг помилуватися райдугою, а його раптом вразила блискавка.

Але поступово Майлз дав якийсь лад своїм плутаним, болісним думкам і зосередився на поведінці леді Едіт. Він обмірковував її з усіх поглядів, але не міг зробити ніякого висновку. Пізнала вона його чи не пізнала? Він довго силкувався розв'язати цю загадку, і кінець кінцем вирішив, що вона таки пізнала його, але зреклася з корисливих міркувань. Тепер він готовий був осипати прокльонами її ім'я, але це ім'я так довго було для нього священним, що язик не повертався образити його.

Загорнувшись у подерті й засмальцьовані тюремні ковдри, Гендон і король провели жахливу ніч. Підкуплений тюремник приніс деяким арештантам горілки, і, звичайно, це кінчилося непристойними співами, криками й бійкою. Було вже за північ, коли один з чоловіків напав на свою сусідку і, певно, вбив би її кайданами, якби на поміч не прибіг тюремник. Він кілька разів ударив бешкетника по голові своєю палицею, і бійка припинилася. Арештанти втихомирилися, і всі, хто не звертав уваги на стогін побитих, засинали.

Дні і ночі в тюрмі тяглись одноманітно. Вдень приходили люди, обличчя яких були більш-менш знайомі Гендонові, подивитися на "самозванця", познущатися з нього й відцуратися його. А вночі знов починалася гульня з сварками й бійками.

Аж от якось тюремник привів якогось дідуса і сказав йому:

— Негідник тут. Оглянь усіх і, може, ти його пізнаєш.

Гендон підвів голову і вперше за весь час, що сидів у тюрмі, щиро зрадів. "Це Блейк Ендрус,— подумав він,— усе своє життя прослужив у нашій родині. Це добрий, чесний чоловік, і серце в нього вірне, тобто такий він був раніш. Тепер чесних людей немає; всі стали брехунами. Він мене пізнає, але зречеться, як й інші".

Старий обвів очима всіх в'язнів, подивився кожному в обличчя і нарешті сказав:

— Я не бачу тут нікого, крім поганих волоцюг та босяків. Де ж він?

Тюремник засміявся.

— А от! — сказав він.— Вдивись гарненько в цю тварюку і скажи, якої ти про нього думки.

Старий підійшов до Гендона, довго й пильно дивився на нього, потім покрутив головою і сказав:

— Та ні, хіба ж це Гендон? Це ж не Гендон!

— Молодець! Твої старечі очі ще добре бачать. Я б на місці сера Г'ю взяв би цього пройдисвіта і...

Тюремник став навшпиньки, удаючи, наче він висить на шибениці, і захрипів, як у зашморгу. Старий злісно промовив:

— Хай дякує господу богу, якщо його не покарають ще гірше. Якби цей негідник потрапив мені в руки, я б його спік живцем.

Тюремник зареготав злорадним сміхом.

— Побалакай з ним як слід, дідусю, та посмійся трохи. Всі так роблять,— сказав він і пішов до себе.

Старий упав на коліна й зашепотів:

— Дяка богів, ти знов вернувся, мій добрий пане. Я думав, що ти давно вже помер, і раптом таке щастя — ти живий! Я зразу впізнав тебе, і так важко було мені не виказати радості й удати, ніби я нікого тут не бачу, крім усякого сміття та вуличного наброду. Я людина бідна й стара, сер Майлз, але скажи тільки слово, і я піду розповім усю правду, дарма що мене за це повісять.

— Ні,— відповів Гендон,— не треба. Ти лише загубиш себе, а мені не допоможеш. Проте спасибі. Ти трохи вернув мені віру в людей.

Старий слуга став у великій пригоді Майлзові й королеві. Він заходив по кілька разів на день ніби поглузувати з брехуна і завжди приносив йому потай що-небудь, смачненьке, щоб хоч трохи скрасити вбоге тюремне харчування; крім того, він приносив і свіжі новини. Ласощі Гендон приховував для короля; без них його величність, мабуть, не вижив би, бо він ніяк не міг їсти грубу, огидну їжу, яку приносив тюремник. Щоб не збудити підозру, Ендрус приходив до Гендона ненадовго, але щоразу йому вдавалось розповісти пошепки що-небудь нове, тимчасом, як уголос він обкладав його лайкою.

Отак помалу Гендон дізнався, що сталося з його родиною, поки він був на чужині. Артур умер шість років тому. Ця втрата дуже підірвала здоров'я батька, а тут ще їй від Майлза не було ніяких вістей. Сер Річард, почувачи, що скоро помре, хотів за життя свого одружити Г'ю з Едіт. Але Едіт благала почекати, сподіваючись, що от-от повернеться Майлз. Потім надійшов лист, який сповіщав про смерть Майлза. Цей удар остаточно підкосив сили сера Річарда. Певний, що кінець його близький, він став квапити з весіллям; Г'ю, звичайно, теж наполягав. Едіт випрохала собі ще місяць, потім другий, потім третій: нарешті їх

повінчали коло смертельного одра сера Річарда. Шлюб був нещасливий. Ходили чутки, що незабаром після весілля молода знайшла серед паперів свого чоловіка кілька незакінчених чернеток фатального листа і одверто обвинуватила його в підлому шахрайстві, що прискорило їхнє одруження і смерть сера Річарда. По всій околиці ходили страшні чутки про те, як жорстоко поводить ся новий пан з своєю дружиною і з слугами. Після смерті батька сер Г'ю скинув з себе маску і став одвертим, жорстоким деспотом для всіх, хто жив у його володіннях і мав у нього шматок хліба.

Одне з повідомлень Ендруса якось дуже зацікавило короля:

— Йде поголоска, що король збожеволів. Тільки, ради бога, нікому не кажіть, що чули це від мене, бо за такі розмови карають на смерть.

Його величність сердито глянув на старого і сказав:

— Король не збожеволів, добрий чоловіче, і краще б тобі займатися своїми справами, ніж поширювати всякі злочинні чутки.

— Що він там каже, отой хлопець? — спитав Ендрус, вражений таким різким і несподіваним випадом.

Гендон зробив старому знак мовчати, але той почав розказувати далі.

— Покійного короля поховують у Віндзорі шістнадцятого, а двадцятого у Вестмінстері коронуватимуть нового.

— Треба ж спочатку знайти його,— пробурмотів король, потім впевнено додав: — Ну, про це вже вони подбають, та й я теж.

— Що він таке... — почав був старий і запнувся, побачивши, що Гендон знов робить йому знаки.

— Сер Г'ю теж їде на коронацію і покладає на неї великі надії. Він сподівається вернутися додому пером, бо тішиться великою ласкою лорда-протектора.

— Якого лорда-протектора? — спитав король.

— Його світлості герцога Сомерсетського.

— Якого герцога Сомерсетського?

— Як, якого? У нас тільки один — Сеймур, граф Гертфорд.

— З якого це часу він герцог і лорд-протектор? — сердито вигукнув король.

— З останнього дня січня.

— А скажи, будь ласка, хто підніс його в цей сан?

— Він сам і верховна рада з дозволу короля.

Його величність здригнувся.

— Короля? — скрикнув він.— Якого короля?

— Як, якого короля? (Господи помилуй, що це з хлопцем?) У нас тільки один король,— його величність Едуард Шостий — хай захистить його господь! Так, король у нас ще зовсім хлопчик, а який добрий та ласкавий! Не знаю, при умі він чи ні — кажуть, здоров'я його поправляється — але всі в один голос хвалять його, всі благословляють і молять бога продовжити дні його царювання. Бач, він почав з доброго діла, помилювавши засудженого на смерть герцога Норфолькського, а тепер хоче скасувати жорстокі закони, що душать і гноблять народ.

Почувши ці вісті, король зацікавився від здивування і так глибоко поринув у глибокі свої думки, що не чув більше, про що розповідав старий. Він питав себе: невже той маленький злидар, якого він лишив у палаці переодягнутим у свій костюм, і є король? Ні, це неможливо. Якби той хлопець здумав удавати з себе принца Уельського, його враз зрадили б манери й мова; самозванця вигнали б з палацу й кинулися б шукати справжнього принца. Невже на його місце посадили якого-небудь нащадка старовинного роду? Ні, бо його дядько, лорд Гертфорд, нізащо не допустив би цього; він всевладний і, безперечно, зразу придушив би таку змову.

Усі ці міркування були марні. Чим більше силкувався хлопець розгадати таємницю, тим більше заплутувався і тим дужче боліла в нього голова, не даючи заснути. Гарячкове бажання якнайшвидше добратися до Лондона з кожною годиною росло, і ув'язнення ставало нестерпним.

Гендон, незважаючи на всі старання, не міг заспокоїти короля; але двом жінкам, прикутим поруч нього, якось пощастило заспокоїти його. Їхні лагідні умовляння вернули йому рівновагу і терпіння. Він був їм дуже вдячний і зразу прихилився до них усією душею. Він спитав, за що їх посадили, і коли жінки відповіли, що вони баптистки,¹⁴ посміхнувся й мовив:

— Хіба це такий злочин, щоб саджати за нього в тюрму? Шкода тільки, що мені доведеться скоро розлучитися з вами, бо за таку дрібницю вас тут довго не держатимуть.

Жінки нічого не сказали, але щось в їхніх обличчях збентежило короля. Він сказав стурбовано:

— Ви мовчите? Скажіть мені, будь ласка, вам не загрожує ще якась кара? Кажіть, не бійтеся!

Жінки спробували перевести розмову на щось інше, але король стривожився ще більше й невгавав:

— Невже вони битимуть вас канчуками? Ні, ні, це занадто жорстоко. Скажіть, що вони не зроблять цього. Ні, не зроблять?

Жінки не в силі були приховати свого збентеження й відчаю, і одна з них відповіла, задихаючись від хвилювання:

— О любий, добрий хлопчику, ти краєш нам серце! Поможі нам, боже, знести наше...

— Це признання! — вигукнув король.— Значить, бездушні лиходії катуватимуть вас! О, не плачте! Я не можу бачити ваших сліз. Мужайтесь! Я вчасно верну свої права, щоб урятувати вас від цього страшного лиха, от побачите!

Коли вранці король прокинувся, жінок уже не було.

— Їх випустили! — радісно вигукнув він, потім сумно додав: — Що я тепер робитиму без них? Вони так потішали мене.

Кожна з жінок на пам'ять пришпилила йому до сорочки клаптик стрічки. Він сказав, що берегтиме ці дарунки і скоро розшукає цих добрих жінок, щоб узяти їх під свій захист.

Саме в ту хвилину увійшов тюремник із своїми помічниками і наказав вивести всіх ув'язнених на тюремний двір. Король був у захваті — яке щастя знов побачити блакитне небо, подихати свіжим повітрям! Він хвилювався й сердився на вартових, але, нарешті, дійшла й до нього черга; його одв'язали і веліли йти з Гендоном слідом за іншими.

Чотирикутний брукований двір тюрми був розташований під чистим небом. Ув'язнені пройшли під маленькою кам'яною аркою і стали в один

ряд, спиною до стіни. Перед ними протягли вірьовку, а по боках стали вартові. Ранок був холодний і похмурий; за ніч випав сніжок і, вистеливши величезний двір білим укривалом, надав йому ще сумнішого вигляду; час від часу зимовий вітер рвав сніг із землі й вихрив його.

Посеред двору стояли дві жінки, прикуті до стовпів. Король одразу впізнав їх і здригнувся. "Леле! — сказав він сам собі.— А я гадав, що їх випустили на волю. Подумати тільки, що таких жінок будуть сікти... в Англії! Не в якійсь поганській країні, а в християнській Англії! Їх битимуть канчуками! А я, кого вони так голубили й потішали, мушу дивитися на цю страшну несправедливість! Це ж дико, неймовірно! Я — владар цієї великої держави, неспроможний захистити їх. Ну, стережіться, душогуби! Настане час, коли я змушу всіх вас тяжко поплатитися. За кожен удар, що впаде на цих жінок, ви дістанете по сто ударів".

Широкі ворота розчинилися, і в двір висипала юрба селян. Вони оточили засуджених жінок і заступили їх від короля. Потім увійшов священник, юрба пропустила його і знов зімкнулася. Король чув якусь розмову, наче хтось відповідав на запитання, але нічого не міг розібрати. Раптом знялася метушня. Сторожа збігалась, метушилась, то зникаючи в юрбі, то знов з'являючись. Гомін ущух і запанувала глибока тиша.

Пролунала команда, юрба розступилася. Король глянув, і в нього в жилах похолола кров. Навколо жінок були розкладені купи хмизу, і якийсь чоловік, стоячи навколішках, розпалював огонь.

Жінки похилили голови й затулили руками обличчя. Дрова вже потріскували, жовті вогники повзли вгору і за вітром слалися клуби голубого диму. Священник підняв руки і почав читати молитву. Саме в ту хвилину в ворота вбігли дві молоді дівчини і з розпачливим зойком кинулись до засуджених на смерть жінок. Вартові схопили дівчат, але одна з них вирвалася і, крикнувши, що хоче вмерти разом з рідною своєю матір'ю, обхопила її за шию. Коли її знов відтягли, на ній уже горіла одежа. Її держало троє вартових, а палаючий край плаття відірвали й кинули геть. Дівчина пручалася, кричала, що в неї нема більше нікого в

світі, і благала дати їй умерти разом з матір'ю. Обидві дівчини голосно ридали й виривалися, як раптом їхні ридання заглушили пронизливі, повні страшної муки, передсмертні крики. Король відвів очі від нещасних дівчат, глянув на вогнище і одвернувся. Він притулився блідим обличчям до стіни і вже не оглядався.

"Те, що я бачив тут за цю коротку мить,— думав він,— ніколи не згладиться у мене в пам'яті. Це ввижатиметься мені вдень і вночі аж до самої смерті. Краще б я осліп".

А Гендон стежив за королем і задоволено думав: "А хлопець мій потроху видужує; він якось змінився, став лагідніший. Раніш він неодмінно накинувся б на цих катів, почав би кричати, що він король, і вимагав би, щоб жінок звільнили. От-от забуде він свою маячню і прийде до розуму. Хоч би вже швидше!"

Того самого дня на ніч у тюрму привели кількох арештантів, які вранці мали вирушити під конвоем у різні кінці королівства, щоб відбутися там кару за свої злочини. Король поговорив з ними, розпитував усіх в'язнів (він хотів підготуватися до своїх майбутніх обов'язків на троні), і повість їхніх страждань вразила його в саме серце. Серед ув'язнених була одна нещасна напівбезумна жінка, яка вкрала у ткача два метри полотна і за це була присуджена до шибениці. Другий арештант був раніш обвинувачений у конокрадстві; але проти нього не було ніяких доказів, і він уже думав був, що визволився від кари, та не встигли його випустити, як знов посадили за те, що він забив оленя в королівському парку. На цей раз злочин його був доведений, і його чекав зашморг. Особливо засмутило короля оповідання одного підмайстра. Цей хлопець одного вечора знайшов сокола, що залетів від свого господаря, і забрав його додому, гадаючи, що має на це право; але суд обвинуватив його в крадіжці і засудив до смертної кари.

Розгніваний такою нелюдською жорстокістю, король благав Гендона розбити кайдани й тікати до Вестмінстера, щоб він міг швидше сісти на престол і врятувати цих нещасних від смерті.

"Бідна дитина! — зітхнув Гендон.— Ці жахливі оповідання знов вплинули йому на розум. Якби не цей лихий випадок, він би скоро видужав".

Серед ув'язнених був ще старий суддя, людина з суворим і відважним обличчям. Три роки тому він написав памфлет на лорда-канцлера, обвинувативши його в несправедливості. За це його виставили до ганебного стовпа, відтяли вуха, вилучили з адвокатського стану, стягли штраф в три тисячі фунтів стерлінгів і засудили на довічне ув'язнення. Недавно він так само образив лорда-канцлера, і йому мали відтяти рештки вух, стягти з нього п'ять тисяч фунтів стерлінгів, потаврувати обидві шоки і до смерті держати в тюрмі.

— Це почесні рубці,— сказав він, відкидаючи назад сиве волосся, з-під якого виднілися обрубки вух.

Очі в короля палали гнівом.

— Ніхто не вірить мені, і ти не повіриш,— сказав він.— Та все рівно. Ось послухай, не пізніше як через місяць ти будеш вільний. І самі закони, що збезчестили тебе й безчестять Англію, будуть скасовані. На світі все не так, як треба: королі повинні час від часу на собі випробовувати свої закони і таким способом учитися милосердя.

ЖЕРТВА

Тимчасом Майлзові набридло ув'язнення і бездіяльність. Коли, нарешті, настав день суду, він був дуже задоволений і сказав, що радий буде всякому вирокowi, аби тільки не сидіти більше в тюрмі. Але він помилився. Коли його визнали за "буйного бродягу" і присудили виставити на дві години до ганебного стовпа за напад на господаря Гендонського замка, він мало не збожеволів від люті. На його заяву, що він рідний брат обвинувача і законний спадкоємець титулів і маєтностей

сера Річарда, суд не звернув ніякої уваги, наче ця справа недостойна була й розгляду.

По дорозі на майдан, де Гендон мав відбути кару, він лаявся й грозився, але ніщо не допомогло. Поліцаї силоміць тягли його, та ще й частували стусанами за непокірливість.

Король не міг пробратися крізь натовп і змушений був іти далеко позаду, відірваний від свого доброго друга. Самого короля теж мало не присудили забити в колодки за приятелювання з підозрілою особою, але, зваживши на його літа, відпустили, обмежившись лише доганою та застереженням. Коли юрба, нарешті, спинилася, він гарячково заметушився, силкуючись продертися вперед, і після довгих спроб це йому вдалося. Коло ганебного стовпа, під градом насмішок та знущань жорстокої юрби, сидів у колодках його нещасний рицар — вірний охоронник короля Англії! Едуард чув, коли читали присуд, але й наполовину не зрозумів тоді його значення. В міру того, як він усвідомлював всю глибину цієї нової образи, заподіяної його королівському санові, у ньому розгорався гнів. Раптом у повітрі пролетіло яйце й розбилось об щоку Гендона; юрба зареготала. Тоді, не тямлячи себе від люті, король підскочив до стовпа й накинувся на чергового поліцая.

— Яка ганьба! — гукнув він. — Це мій слуга — негайно відпустили його на волю. Ти знаєш, хто я? Я ...

— Мовчи, мовчи! — злякано крикнув Гендон. — Ти погубиш себе! Не слухайте його, він божевільний!

— Заспокойся, чоловіче, я й не думав слухати його; та от провчити його трохи не вадить, — відповів поліцай і, повернувшись до свого помічника, сказав: — Дай он тому малому дурневі разок покуштувати канчука, щоб знав надалі, як себе тримати.

— А ще краще всипати півдюжини,— порадив сер Г'ю, під'їхавши подивитись на муки брата.

Короля схопили. Він навіть не опирався, паралізований думкою про нечувану образу, яка загрожувала його священній особі. Історія Англії вже була заплямована повістю про те, як одного з її королів били батогами, і Едуарда поймав нестерпний жах, що і про нього впишуть літописці таку ганебну сторінку. Він потрапив у тенета, і порятунку не було. Доводилося або знести кару, або благодати визволення. Ні, краще вже король стерпить удари, ніж проситиме пощади.

Але Майлз Гендон виручив його.

— Пустіть дитину! — скрикнув він.— Звірі ви, а не люди! Хіба ви не бачите, який він маленький і кволий? Пустіть його — я беру на себе його кару.

— От спасибі! Чудово придумано! — вигукнув сер Г'ю і злісно посміхнувся.— Пустіть старчення, а цьому молодцю дайте замість нього дюжину, тільки ж дивіться, гарненьких.

Король палко запротестував був, але сер Г'ю одразу вгамував його:

— Кажи, кажи, не бійся! Кажи все, що в тебе на душі. Тільки пам'ятай, що за кожне твоє слово він матиме на шість ударів більше.

Гендона вийняли з колодок і оголили йому спину; і коли по ній заходив канчук, бідний маленький король одвернувся й більше вже не стримував сліз, дарма, що вони зовсім не личили його королівському санові.

"Відважне, вірне серце! — казав він сам собі.— Його благородний вчинок ніколи не зітреться в мене з пам'яті. Я цього ніколи не забуду, та й їм пригадаю!" гнівно додав він.

Великодушність Гендона з кожною хвилиною росла в його очах, а
заразом і вдячність до нього.

"Той, хто рятує свого короля від ран і смерті,— а він це зробив для мене — робить йому велику послугу,— думав король,— але це ніщо проти сьогоднішнього його подвигу. Адже ж він урятував свого короля від ганьби!"

Гендон без стогону, без крику, з мужністю справжнього воїна, зносив удари. Його стійкість і те, що він визволив хлопця від кари, взявши її на себе, викликало пошану навіть у темної юрби, що зібралася навколо нього. Насмішки й грубі жарти змовкли; чути було тільки, як свистить канчук. Коли Гендона знов забили в колодки, навколо панувала мертва тиша; навіть не вірилося, що недавно тут стояв глумливий крик.

Король тихенько підійшов до Гендона й шепнув йому на вухо:

— Не в силі короля зробити тебе благороднішим, добра, велика душа, бо ти й так благородний. Але король може звеличити тебе перед людьми.

Він підняв з землі канчук і, легенько торкнувшись ним закривавленого плеча Гендона, сказав:

— Едуард, король Англії, надає тобі гідність графа.

Гендон був зворушений. Сльози навернулися йому на очі, але заразом він так гостро почував увесь гіркий комізм свого становища, що ледве стримав посмішку, йому, голому й закривавленому, підвестися одразу від ганебного стовпа на надхмарну височінь графської гідності — що може бути смішніше!

"Я весь залитий блиском величі! — казав він собі.— Примарний рицар з царства Мрій і Тіней став примарним графом! Запаморочливий зліт для

безперих крил! Якщо так ітиме й далі, то скоро я, наче "травнева жердина", буду весь обвішаний усякими прикрасами. Але хоча самі ці ознаки гідності й не мають ціни, я все ж цінуватиму в них любов, з якою їх мені дарують. Ці смішні мнимі титули, що їх мені дають від щирого серця й чистою рукою, далеко кращі, ніж справжні, куповані принизливою запобігливістю в корисливих владарів".

Грізний сер Г'ю круто повернув коня, жива стіна безмовно розступилася перед ним і так само безмовно зімкнулася. Ніхто не зважувався висловити скатованому своє співчуття або схвалення; але сама тиша була достатньою ознакою шани. Якийсь глядач, що спізнився, не знаючи, що тут було до нього, здумав познущатися з "самозванця" й шпурнути в нього дохлою кішкою; але його зразу збили з ніг і відіпхнули, не кажучи ні слова. Потім знов настала глибока тиша.

ДО ЛОНДОНА!

Після двох годин Гендона звільнили від ганебного стовпа і наказали назавжди покинути той край. Шпагу йому віддали, а також вернули мула й ослика. Коли він з королем вирушив у путь, юрба шанобливо розступилася, щоб дати їм дорогу, а зразу ж після того розійшлась.

Гендон їхав мовчки, поринувши в свої думки. А йому таки було про що подумати. Що робити? Куди податися? Треба шукати допомоги в якої-небудь знатної особи, бо інакше доведеться відмовитися від спадщини, та ще й ганебно признати себе самозванцем. Але де ж знайти таку допомогу? Де? От питання! У нього промайнула думка, яка раптом виросла в надію, дуже маленьку й мало здійсненну, але, не маючи нічого кращого, він радий був і їй. Він пригадав, як старий Ендрус розповідав про доброту юного короля і про його заступництво за всіх скривджених і знедолених. Чому б не спробувати пробратися до нього — і попросити правосуддя? Гай-гай! Хіба такого бідняка допустять перед ясні очі монарха? Ну, там видно буде. Нічого сушити собі голову завчасно. Йому доводилося бувати в бувальцях і братися не раз на всякі хитрощі. Безперечно, він і тут дасть собі раду. Так, він поїде до столиці. Може,

йому допоможе старий друг його батька, сер Гемфрі Марлоу, що був за старшого на кухні в покійного короля чи то в конюшні. Тепер, коли перед Майлзом Гендоном з'явилася якась мета, коли він знав, куди прикласти свої сили й енергію, журба та відчай, що затуманювали його душу, вмиють розвіялися. Наш рицар зразу випростався й озирнувся. Він навіть здивувався, побачивши, як далеко вони від'їхали.

Король, понуривши голову, трусився на ослику позаду. У нього теж роїлися думки й плани. Раптовий сумнів затьмарив радісний настрій Гендона; чи схоче хлопець знов повернутися до міста, де за свій коротенький вік він не знав нічого, крім голоду, побоїв та нужди? Треба зараз же спитати його. Однаково це доведеться зробити. Гендон придержав мула й гукнув:

— Я забув спитати, куди їхати. Наказуйте, ваша величність.

— До Лондона!

Гендон рушив далі, дуже задоволений такою відповіддю, хоч і здивований.

Вся їх подорож минула спокійно, без ніяких пригод, але під кінець їм таки не пощастило. Дев'ятнадцятого лютого, десь о десятій годині вечора, вони в'їхали у ворота Лондонського мосту і опинилися серед величезного тиску. Юрба вила й кричала "ура"; веселі, збуджені від пива обличчя аж лисніли в сяйві незчисленних факелів. Раптом з воріт звалилася мертва голова якогось страченого герцога, а може графа, вдарилась об лікоть Гендона й покотилася під ноги юрбі. Які недовгочасні діла рук людських! Минуло якихось три тижні з дня смерті старого короля і не пройшло трьох діб, як його поховали, а вишукані оздобы, що він їх так дбайливо вибирав для свого пишного мосту з-поміж найзнатніших людей Англії, вже почали опадати. Якийсь громадянин спіткнувся об мертву голову і штовхнув у спину сусіда: той раптом обернувся і вдарив першого, хто трапився йому під руку, а приятель

безвинно ураженого збив з ніг напасника. Час для бійки саме наспів, бо народ уже заздалегідь почав святкувати завтрашній день — день коронації, і від вина та вірнопідданських почуттів у всіх зашуміло в голові. Хвилин через п'ять у бійці взяло участь вже чимало охочих, а через десять або п'ятнадцять хвилин вона розрослась у загальне бойовище. Гендона раптом відтіснили від короля, і обидва вони загубилися серед галасливого людського стовпища. Тут ми й покинемо їх.

УСПІХИ ТОМА

Поки справжній король, одягнений у дрантя, напівголодний, зацькований геть усіма, як божевільний і обманщик, блукав по країні, поки він зносив знущання й глум бродяг, поки сидів разом із злодіями та вбивцями в тюрмі, мнимий король Том Кенті втішався зовсім іншим життям.

Коли ми бачили його востаннє, він тільки-но почав знаходити принаду в королівській владі. З кожним днем принада ця ставала яскравіша, і кінець кінцем усе життя його стало приємним і осяйним, як сонячне проміння. Страхи його минули; сумніви розвіялися; ніяковість зникла й натомість прийшла спокійна впевненість. Паж для биття був йому невичерпним джерелом корисних відомостей.

Коли йому хотілося погратися чи поговорити, він запрошував до себе леді Елізабет та леді Джен Грей, а коли їх товариство набридало йому, він відпускав їх з таким виглядом, наче для нього це була цілком звичайна річ. Він навіть анітрохи не соромився, коли принцеси на прощання цілували йому руку.

Тепер йому подобалося, що його з такими церемоніями укладають спати, подобався складний і врочистий ритуал ранішнього одягання. Він почував горде задоволення, коли йшов обідати в супроводі блискучих сановників та охоронників; він так пишався своєю почесною охороною, що навіть наказав подвоїти її, тобто збільшити до ста чоловік, йому любо

було прислухатися, як по довгих коридорах лунали сурми й вигуки герольдів: "Дорогу королеві!"

Він навіть набрав смаку до засідань ради в тронному залі і здавався собі чимсь більшим, ніж звичайний автомат, що повторював слова лорда-протектора. Він полюбив приймати знатних послів з їх пишними почтами й вислухувати дружні привітання від могутніх монархів, які називали його "братом". О, Том Кенті з Смітного двору, який та щасливець!

Він захоплювався своєю розкішною одежею й замовляв ще нову. Він знайшов, що чотирьохсот слуг для нього мало, і потроїв їх число. Лестощі упадливих придворних були милі для його слуху, як солодка музика. Він лишився добрим і лагідним заступником усіх пригноблених і нещадно боровся проти жорстоких законів; але, відчувши себе ображеним, умів обдарувати якого-небудь графа, ба навіть герцога, таким поглядом, що в того аж кололо в п'ятах. Одного разу, коли його "сестра", люта святоша Мері, здумала доводити, що він робить нерозумно, милуючи стільки людей, яких слід було б кинути в тюрму, повісити або спалити, і нагадала, що при їхньому найяснішому покійному батькові у тюрмах іноді сиділо зразу понад шістдесят тисяч ув'язнених і що за його славне королювання скарано на смерть сімдесят дві тисячі злодіїв та розбійників,— хлопець спалахнув величним гнівом і повелів їй іти до своїх покоїв та молити бога, щоб він вийняв у неї з грудей камінь і вложив туди людське серце.

Але невже Том Кенті ніколи не турбувався про нещасного маленького принца, який поставився до нього так лагідно і з таким запалом кинувся до палацової брами помститись за нього над зухвалим вартовим? Звісно, турбувався, його перші дні й ночі в палаці були отруєні болісними думками про зниклого принца; він тоді щиро бажав, щоб принц повернувся й відновив себе в законних своїх правах. Але час минав, принц не повертався; Том дедалі більше піддавався чарам свого нового життя і помалу образ зниклого безвісти маленького монарха стирався з його свідомості. А коли іноді принц і впливав у нього в пам'яті, то тільки як небажаний привид, бо Томові тоді ставало ніяково й соромно.

Про свою нещасну матір та сестер Том теж забув. Спочатку він сумував за ними, тужив, дуже хотів їх бачити, а потім якось заспокоївся й на саму думку, що вони колись з'являться до нього, обідрані й брудні, зрадять його своїми поцілунками й потягнуть з трону знов назад у нужденну діру, на голод і злидні, він аж холонув з жаху. Кінець кінцем вони зовсім перестали бентежити його, і він був дуже радий, бо коли перед очима в нього ставали їхні скорботні, повні німого докору обличчя, він здавався собі мерзеннішим за все на світі.

Опівночі дев'ятнадцятого лютого Том Кенті мирно заснув у розкішному ліжку в палаці, серед королівської пишноти, під охороною вірних васалів, почувачи себе цілком щасливим хлопцем, бо завтра його мали урочисто коронувати на короля Англії. А в ту саму годину справжній король, Едуард, голодний, стомлений, змучений довгою подорожжю, в подертій під час вуличного бойовища одежі, стояв затиснутий у юрбі народу, що з гострою цікавістю стежила за метушнею робітників, які поралися коло Вестмінстерського абатства, закінчуючи готування до коронації.

КОРОНАЦІЙНИЙ ПОХІД

Коли другого ранку Том Кенті прокинувся, навкруги так гуло, що аж луна йшла. Томові цей громовий гуркіт здався музикою, бо він сповіщав, що весь англійський народ висипав на вільне повітря, дружно вітаючи великий день.

Том знов зайняв почесне місце в дивному плавучому параді на Темзі, бо за старовинними звичаями коронаційний похід мав пройти через увесь Лондон, починаючи від Тауера.

Коли Том прибув до Тауера, стіни стародавньої фортеці неначе раптом тріснули в тисячі місцях, і з кожної розколини вирвався червоний вогняний язик і білий клуб диму. Розлігся оглушливий вибух, в якому потонули радісні крихи юрби; земля двигтіла. Раз у раз шугали снопи

полум'я, клубився дим і гриміли постріли, і все це відбувалося так швидко, що старий Тауер вмить затягся чорною заслоною. Тільки шпиль Білої башти, прикрашений прапорами, височів над морем диму, як гірська вершина над пасмом хмар.

Том Кенті, одягнений у розкішні шати, сів на чудового бойового скакуна в багатій попоні, що спадала аж до самої землі, його "дядько", лорд-протектор, герцог Сомерсетський, теж верхи на коні, рушив слідом за ним. Обабіч вишикувалась королівська гвардія в блискучих панцирах. За протектором потяглася нескінченна низка пишних вельмож із своїми васалами. За ними йшов лорд-мер і альдермани¹⁵ в малинових бархатних мантиях, з золотими ланцюжками на грудях; далі депутації всіх лондонських гільдій, багато вбрані, з барвистими знаменами різних корпорацій. Похід замикала старовинна почесна артилерійська рота, яка існувала вже більше як три століття і була єдиною військовою частиною в Англії, що користувалася правом (це право існує й тепер) не підлягати розпорядженням парламенту. Ця блискуча процесія величаво прокладала собі шлях серед незчисленних юрм народу. От що розповідає про це літописець:

"При в'їзді в місто народ зустрів короля привітальними криками, молитвами, ласкавими словами і всіма знаками щирої любові. А король, звернувши до юрби своє ясне обличчя і милостиво розмовляючи з усіма, хто був близько до його світлості, виявив не меншу приязнь до народу. На вигуки "Хай живе його величність!" він відповідав: "Хай живе мій народ!" і "Дякую від щирого серця!" Народ був у захваті від ласкавих слів свого короля".

На розі Фенчерч-Стріт, на високому помості, стояла гарненька дитина в чудовому вбранні і при наближенні короля привітала його такими віршами:

Привіт тобі, королю! — виспівують серця.

Привіт тобі! — уста всі промовляють.

Нехай живе король! Хай править без кінця!

Хай дням його ясним не буде краю!

Юрба у захваті одностайно підхопила слова дитини. Том Кенті глянув на бурхливе море сяючих облич, і серце в нього радісно забилося.

Раптом він побачив віддалік двох колишніх своїх товаришів, обірванців з Тельбухового провулка. Один з них був лордом-адміралом при його потішному дворі, а другий першим лордом королівської опочивальні. Томові аж захопило дух від гордості. От якби вони його впізнали! Яке б то було несказанне щастя, якби вони впізнали його зараз, якби побачили, що нікчемний, засміяний король брудних завулків став справжнім королем, що коло нього упадають герцоги і принци, що до ніг його схиляється вся Англія! Але він мусив зректися самого себе і стримати палке бажання, бо така радість коштувала б йому надто дорого. Том одвернувся, а замурзані хлопчаки весело горлали йому вслід, не маючи й гадки, кого вони так щиро вітають.

Народ раз у раз кричав: "Милості! Милості!", і Том кидав у юрбу цілі жмені новеньких блискучих монет.

Літописець розповідає: "В кінці Грейсчерч-Стріт місто спорудило грандіозну арку, під якою з одного боку вулиці на другий простягнувся поміст. На помості були виставлені зображення найближчих предків короля. Там сиділа Елізабет Йоркська посеред величезної білої троянди, що кучеряво обгортала її своїми пелюстками: поруч неї в червоній троянді сидів Генріх VII; руки вінценосного подружжя були з'єднані, і на них красувалися виставлені напоказ шлюбні обручки. Від цих троянд тяглося стебло до другого помосту, де вже в червоно-білій троянді сидів Генріх VIII, а коло нього Джен Сеймур — мати нового короля. Від цієї пари знов ішов паросток до третього помосту, де було зображення самого Едуарда

VI на троні, у всій його королівській величі. Усі помости були завітчані гірляндами з червоних та білих троянд".

Ця надзвичайно гарна портретна галерея викликала таке бурхливе захоплення в народі, що його крики заглушили тоненький голосок дитини, яка мала пояснювати в хвальних віршах зміст цього видовища. Але Том Кенті не жалів, бо вірнопідданський рев юрби був йому миліший за найкращі вірші. Коли Том повернув до юрби своє юне щасливе обличчя, народ помітив дивну схожість його з зображенням, і знов знялася буря хвальби та оплесків.

Урочиста процесія посувалася вперед, переходячи з-під одної тріумфальної арки до другої, мимо незчисленної низки символічних картин, що прославляли чесноти, таланти й заслуги юного короля. По всьому Чіпсайду, з кожного вікна звисали прапори й знамена, розкішні килими, дорогі тканини, бархат і парча — всі скарби, що звичайно лежать сховані по скринях. Так само багато були прикрашені й інші вулиці, а деякі навіть пишніше.

"І всі ці дива, всі ці розкоші виставлені ради мене, ради мене!" бурмотів Том Кенті.

Щоки мнимого короля пашіли від хвилювання, очі іскрилися, він упивався своїм щастям. І несподівано, саме в ту хвилину, як він підняв руку, щоб кинути народові жменю монет, він угледів серед юрби бліде, здивоване обличчя, що пильно дивилося на нього широко розкритими очима, йому аж світ запаморочився — то була його мати! — і мимовільним, звичним змалку порухом руки (долонею наверх) він затулив обличчя. За якусь мить жінка пробилася крізь натовп, повз вартових вперед і опинилась коло нього. Вона обхопила його ногу, вкрила її поцілунками і, примовляючи: "Сину мій, любий мій!" підняла до нього осяяне любов'ю й радістю обличчя. У ту ж секунду один з королівських охоронників з прокльоном відтяг її геть і дужою рукою відкинув назад у натовп. Слова: "Я не знаю тебе, жінко" вже зірвалися з уст Тома, але, побачивши, як грубо й жорстоко обійшлися з його матір'ю, він аж

скривився з болю. Коли ж вона обернулася, щоб востаннє глянути на свого сина, поки юрба не сховала його від її очей, у неї був такий засмучений, такий нещасний вигляд, що Томові враз стало соромно за себе. І цей сором спопелив його гордість, висушив усю радість краденої могутності, його велич здалась йому нікчемною; вона спала з нього, мов зотліле лахміття.

А процесія йшла і йшла. Оздоблення вулиць ставало дедалі багатше, і все гучніше лунали народні вітання. Але Томові Кенті до всього було байдуже. Він нічого не чув і нічого не бачив. Королівська влада втратила для нього всю принаду, в навколишній пишноті йому вчувався докір. Його гризло сумління. "Хоч би вже вирватися з полону", казав він собі, несвідомо повторюючи ті самі слова, що й в перші дні свого мимовільного звеличення.

Блискуча процесія звивалася, немов яскрава, нескінченна змія по кривих вулицях старого міста, і народ усе вітав її вигуками. Але король їхав з похиленою головою й відсутнім поглядом, нічого небачачи перед собою, крім скорботного обличчя матері.

— Милості! Милості! — розлягалися крики, але до короля вони не долинали.

— Хай живе Едуард, король Англії!

Здавалося, земля двигтіла від гуркоту вітань, але король не чув їх. До нього вони долинали, як плеск далекого прибою, бо їх заглушав потужний голос його душі, його совісті, що раз у раз повторював ганебні слова: "Я не знаю тебе, жінко!"

Ці слова краяли серце королеві, як жалібний дзвін крає серце людині на похороні друга, якого вона при житті підступно зраджувала.

На кожному повороті його чекали нові почесті, нові розкоші слалися перед очима, лунали нові вибухи гармат, нові палкі вітання. Але король ні словом, ні жестом не відповідав на них; він чув лише невблаганний суворий голос свого безутішного серця.

Помалу на обличчях його вірних підданців радість стала в'янути і натомість з'явилася якась тривога; навіть привітальні крики звучали не так гучно. Лорд-протектор помітив це і зразу догадався про причину. Він порівнявся з королем, низько вклонився йому в сідлі й промовив:

— Ваша величність, тепер не час замислюватись. Народ дивиться на твою похилену голову, на твоє захмарене чоло і вбачає в цьому недобрий знак. Послухайся мене: дай знов засяяти сонцю королівської величі, дай розсіяти йому тривожні сумніви твоїх підданців. Підведи голову, кинь промінь усмішки на свій народ!

Сказавши це, герцог сипнув направо й наліво по жмені монет і вернувся на своє місце. Мнимий король машинально зробив те, про що його просили. В його усмішці не було душі, але мало хто мав досить гострі очі, щоб це помітити. Він так мило й граціозно кивав головою юрбі, так щедро засипав її блискучими монетами, що тривога народу розвіялася і вітання вибухли з новою силою.

Але коли процесія вже наближалася до Вестмінстерського абатства, герцогові довелося ще раз наблизитися до короля і зробити йому зауваження.

— О великий володарю мій! — шепнув він.— Розвій свій згубний сум! На тебе дивиться весь світ! — Із серцем додав: — Щоб вона згинула, ця злиденна жебрачка! Це вона засмутила вашу величність.

Осипаний самоцвітами хлопець глянув на герцога погаслими очима й глухо мовив:

— То була моя мати.

— Боже мій! — простогнав лорд-протектор, осаджуючи коня.—
Недобрий знак був віщий. Він знов збожеволів!

ДЕНЬ КОРОНАЦІЇ

Вернімося трохи назад і увійдімо о четвертій годині ранку пам'ятного дня коронації у Вестмінстерське абатство. Ми тут не самі: хоч надворі ще ніч, але освітлені факелами хори вже повні людей, які ладні просидіти на місці і сім і вісім годин, аби тільки узріти видовище, яке рідко доводилося бачити двічі в житті — коронування короля. Так, Лондон і Вестмінстер піднялися ще з третьої години, коли ревнули перші гармати, і вже цілі юрми неродовитих багатів, що купили собі право пройти на хори, тіснилися коло входів, призначених для громадян їхнього стану.

Години тягнуться повільно й тоскно. Метушня стихла, бо хори давно були переповнені. Ми теж можемо сісти, обдивитися й поміркувати на дозвіллі. Переповнені людом галереї й балкони то вимальовуються в тьмяних сутінках, то ховаються за колонами й виступами. Нам добре видно усю величезну північну частину хрещатого собору, порожню, бо найвища аристократія ще не прибула. Ми бачимо також широкий, вистелений багатими тканинами поміст, де на підвищенні стоїть трон. Біля сидіння трону вправлено плоский, нетесаний камінь (Сконський камінь, на якому колись вінчалось на царство багато поколінь шотландських королів, а згодом стали коронуватися й англійські монархи); трон і підніжжя вкрито золотою парчею.

Навколо панує тиша; сумно блимають факели; години ліниво повзуть. Аж от, нарешті, зазоріло, факели погашено, по всьому собору розливається м'яке світло. Помалу вимальовуються всі обриси грандіозної будівлі, але якось тьмяно й таємниче, бо сонце повите хмарами.

О сьомій годині сонне чекання порушується. З останнім ударом годинника в північній частині собору з'являється перша переса, 16 вбрана з пишністю царя Соломона. Пишно одягнений розпорядник веде її на призначене місце, а другий, теж виряджений наче пава, несе довжелезний шлейф леді, і коли леді сідає в своє крісло, укладає шлейф у неї на колінах. Потім він ставить їй під ноги ослінчик і кладе її коронку так, щоб вона була під рукою, коли настане час надіти її на голову.

Переси плывуть одна за одною блискучим потоком, тут і там мигтять барвисті розпорядники, розсаджуючи дам і дбаючи про те, щоб їм було якнайзручніше. У соборі стало веселіше: грає життя, і рух, і барви. Потім знов настає тиша, бо всі переси вже прийшли, всі розсілися по місцях, утворивши живий райдужний квітник, усіяний брильянтовими іскрами, немов Молочний Шлях! Тут є жовті, зморщені, зовсім посивілі вдови, що пам'ятають ще коронацію Річарда III і його неспокійні, давно забуті часи; є і вродливі літні леді, і чарівні молоді жінки, і ніжні гарненькі дівчата з блискучими очима й свіжим рум'янцем на щоках; легко може статися, що вони навіть не зуміють як слід надіти свої коронки, коли настане урочиста хвилина, бо для них це річ незвичайна, і вони будуть дуже хвилюватися. А втім, це ніяк не може трапитися, бо в усіх перес зачіски зроблені так, щоб можна було на перший знак швидко й безпомилково посадити коронку як слід.

Ми уже бачили, що всі ці леді засипані брильянтами, ми милувалися їхньою красою, але далі нас чекає щось справді надзвичайне. О дев'ятій годині хмари на небі зненацька розходяться, в собор вдираються потоки сонячного світла і заливають ряди прекрасних дам; кожен ряд спалахує сліпучими вогнями, і раптова яскравість цього видовища проймає нас, мов електричний струм. Але от, замикаючи похід чужоземних гостей, у пасмо світла вступає посол з якогось далекого східного краю, і нам аж дух зайнявся — такий блиск розливає він навколо себе; бо з голови до ніг він весь іскриться самоцвітами і шлях свій щедро засипає променисто золотим дощем.

Час минав; спливла година, друга, третя; гримнули гармати, сповіщаючи про прибуття королівської процесії. Радість охопила стомлених чеканням людей. Всі знали, що доведеться ще пождати трохи, бо король мусить одягтися й підготуватися до урочистої церемонії, але поки що можна було приємно розважитися розгляданням перів королівства, що з'являлися один по одному в своїх розкішних мантиях. Кожного пера шанобливо вели на його місце і клали перед ним його корону. Глядачі на хорах з щирою цікавістю дивилися на все; більшість з них уперше бачила герцогів, графів та баронів, імена яких славилися в історії вже п'ять віків. Коли, нарешті, всі пери посідали, з хорів відкрилося пишне видовище, яке назавжди лишилося в пам'яті всіх присутніх.

На поміст зійшли єпископи в парадних ризах та митрах і зайняли призначені місця; за ними рушив лорд-протектор та інші вельможі, потім закуті в сталь гвардійці.

Настала хвилина напруженого чекання. Гримнула урочиста музика, і Том Кенті в довгій парчевій мантиї з'явився в дверях. Всі повставали, і почалось коронування.

Абатство сповнилося звуками урочистого гімна, і Тома підвели до трону. Один по одному відбувалися освячені старовиною ритуали, пишні й величні. Але що ближче надходив кінець церемонії, то блідішим ставав Том Кенті і дедалі страшніший розпач стискав його сповнену каяттям душу.

Аж от архієпископ Кентерберійський взяв з подушки корону Англії і підняв над головою тремтячого Тома. В ту мить в північній частині собору спалахнула наче райдуга, бо всі пери й переси разом, як одна людина, узяли свої коронки, піднесли їх угору і завмерли.

По собору прокотився глухий гомін. У цю урочисту хвилину перед очима глядачів з'явилася раптом нова дійова особа, якої раніш ніхто не помічав. То був хлопець з непокритою головою, у стареньких черевиках і

в простенькій та ще й подертій одежі. Величним рухом, який ніяк не пасував до його убогого вигляду, він зняв угору руку й владно мовив:

— Забороняю класти корону Англії на голову цього злочинця! Я — король!

Вмить хлопця схопило кілька рук. Але Том Кенті, в королівській мантиї, кинувся вперед і дзвінко крикнув:

— Пустіть його! Він справді король!

Присутніх охопила паніка. Всі попідводилися з місць і спантеличено дивилися один на одного та на головних осіб цієї вистави, не тямлячи, чи наяву вони це бачать, чи у сні. Лорд-протектор був приголомшений так само, як і інші, але швидко опанував себе і твердо промовив:

— Не зважайте на слова його величності! Його знов посіла недуга. Схопіть бродягу!

Його б послухалися, але Том тупнув ногою й вигукнув:

— Під загрозою смерті забороняю вам торкатися його! Він — король!

Руки придворних опустилися. Усі заціпеніли. Ніхто не рухався, ніхто не говорив. Власне, ніхто не знав, що треба робити в таких нечуваних випадках. А поки всі силкувались дати собі раду, маленький обірванець з гордою поставою і ясным чолом сміливо йшов уперед і за якусь хвилину опинився на помості. Том радісно кинувся йому назустріч і, упавши на коліна, вигукнув:

— О найясніший мій королю! Дозволь бідному Тому Кенті першому присягнути тобі на вірність і сказати: поклади на себе корону і вступи в свої права.

Лорд-протектор суворо глянув в обличчя зухвалому обірванцеві, але раптом суворість згасла в його очах і натомість в них засвітилося безмірне здивування. Те ж саме сталося і з усіма сановниками. Вони перезирнулися і мимовільно разом відступили. "Яка дивна схожість!" подумав кожен з них.

Лорд-протектор поміркував з хвилину, потім промовив з шанобливою поважністю:

— З вашого дозволу, сер, я хотів би задати вам кілька питань, які...

— Я відповім на них, мілорде.

Герцог став розпитувати хлопця про королівський двір, про покійного короля, про принца та принцес, і той відповідав на все, не запинаючись, цілком правильно. Він точно описав парадні покої в палаці, апартаменти покійного короля й принца Уельського.

Це було дивно, неймовірно, і всі присутні були вражені вкрай. Том Кенті почув, як до нього вертається щастя, і окрилився надією, але лорд-протектор похитав головою й сказав:

— Усе це справді гідне подиву, але таку ж блискучу відповідь дав би нам і наш найясніший король.

Том засмутився — його все ще називали королем! — і всі надії його враз потьмарились.

— Це ще не докази,— додав протектор.

Зрадливі хвилі щастя пливли швидко-швидко, але вони лишили Тома Кенті на троні, а справжнього короля понесли у відкрите море! Лорд-протектор, похитуючи сумно головою, казав собі: "І для держави, і для

всіх нас небезпечно розв'язувати таку страшну загадку. Це посіє нелад у народі й підірве нерушимість престолу". Він повернувся і сказав:

— Сер Томас, арештуйте цього... ні, чекайте! — Обличчя в герцога раптом проясніло, і він спитав обірваного претендента на престол:

— Де лежить велика державна печатка? Відповідай, і загадка буде розгадана; бо це може знати тільки принц Уельський. От від якої дрібниці залежить тепер доля трону й династії!

То була щаслива думка, мудра думка. Її одностайно привітали всі державні мужі Англії безмовною ухвалою, що раптом засвітилася у них в очах. Так! Тільки справжній принц міг розв'язати таємницю зниклої печатки. Маленький самозванець добре вивчив свій урок, але тут він спіткнеться, бо навіть той, хто навчив його, і сам не міг би відповісти на це запитання. Добре, дуже добре! Тепер уже скоро можна буде покласти край цій клопіткій і небезпечній справі. Вельможі ледве помітно кивали головами і потай посміхалися, від задоволення, певні, що зухвалий хлопець зааніміє з сорому. Але, на превелике їх здивування, хлопець відповів спокійно й твердо:

— В цій загадці немає нічого хитрого.

І, ні в кого не питаючи дозволу, він повернувся й дав наказ з такою легкістю і простотою, неначе зроду звик наказувати:

— Мілорд Сент-Джон, піди до мого кабінету,— ти ж знаєш його краще, ніж хто інший,— і там у лівому кутку, найдальшому від дверей з передпокою ти знайдеш у стіні, майже коло самої підлоги, мідний цвях; натисни його, і тоді відкриється маленька потайна схованка, про яку навіть ти не знаєш, та й взагалі ніхто на світі не знає, крім мене й надійного майстра, що зробив її для мене. Перше, що впаде тобі в око, буде велика державна печатка. Принеси її сюди!

Всіх здивували ці слова, а особливо кожного вразило те, що з-поміж усіх вельмож маленький бідняк, не вагаючись, вибрав саме лорда Сент-Джона й назвав його на ймення так упевнено й спокійно, немов знав його все життя. Той мало не кинувся виконувати його наказ, але одразу ж схаменувся і трохи почервонів. Том Кенті повернувся до нього і різко мовив:

— Чого ж ти гаєш час? Хіба ти не чув королівського наказу? Йди!

Лорд Сент-Джон вклонився низенько, але вельми обережно, віддавши поклін не комусь з королів, а обом ураз, тобто пустому місцю між ними — і вийшов.

Серед придворних почався ледве помітний рух, повільний, але безперервний — наче в калейдоскопі, коли частинки одної кольористої фігури відпадають і прилучаються до другої: помалу блискуча юрба, що оточувала Тома Кенті, перемістилася ближче до прибулого. Коло Тома майже нікого не лишилося. Настала хвилина напруженого чекання, протягом якої і та невеличка решта легкодухих, що ще стояли коло Тома, набралася відваги й потихеньку приєдналася до більшості. І тепер Том Кенті в королівських шатах і коштовних самоцвітах стояв сам-самісінький серед красномовної порожнечі.

Аж от коло входу показався лорд Сент-Джон. Гомін враз ущух, і в соборі запанувала глибока тиша; лише кроки його лунали під високим склепінням. Всі, затаївши подих, пильно стежили за кожним його рухом. Він зійшов на поміст, спинився на хвилину, потім наблизився до Тома Кенті і, вклонившись, мовив:

— Ваша величність, печатки там немає.

Якби серед вуличного натовпу раптом з'явився зачумлений, люди б шарахнулись від нього далеко не з такою швидкістю, як гурт пополотнілих, зляканих на смерть придворних відлинув від маленького

злидаря, що домагався англійської корони. Мить — і він стояв один, без друзів і захисників, під перехресним огнем презирливих і грізних поглядів. Лорд-протектор люто крикнув:

— Викиньте це старчення на вулицю і проженіть по всьому місту канчуками. Негідник кращого не заслуговує.

Охоронники кинулись виконувати наказ, але Том Кенті владно спинив їх.

— Назад! — гукнув він.— Хто його торкнеться, заплатить головою!

Лорд-протектор розгубився вкрай.

— Чи добре ви шукали? — спитав він лорда Джона.— А втім, не варто й питати. Адже ж це просто неймовірно! Нема нічого дивного, коли пропадає якась дрібниця. Але як могла загубитися така велика річ, як державна печатка Англії, масивне золоте кружало...

Том Кенті, сяючи очима, крикнув:

— Чекайте! Яка вона? Кругла? І важка? І на ній вирізьблені якісь літери? Так? Ну, тепер я знаю, що це за велика печатка, яка завдала вам стільки клопоту й мороки. Якби ви раніш сказали мені, що воно таке, то одержали б її ще три тижні тому. Я знаю, де вона лежить, тільки не я перший поклав її туди.

— А хто ж, ваша величність?

— Той, хто стоїть перед вами,— законний король Англії. І він сам скаже, де вона лежить, тоді ви повірите, що він знав це давно. Подумай, мій королю, напруж свою пам'ять! Це було останнє, що ти зробив, перш ніж вибіг у моєму дранті з палацу, щоб покарати солдата, який мене образив.

Запанувала гробова тиша. Всі втупили очі в невідомого хлопця. А він стояв нахмурений, з похиленою головою. Він рився в пам'яті і серед безлічі нікчемних споминів силкувався вловити одну важливу дрібницю, від якої залежало все його життя: згадає — сяде на престол, а ні — то лишиться назавжди злидарем, покидьком... Летіла мить за миттю, плвли хвилини, а хлопець усе думав і мовчав. Аж от, важко зітхнувши, він повільно похитав головою і вимовив розпачливо, тремтячими губами:

— Я пригадав увесь той день, але, де подів печатку, не знаю.

Він помовчав трохи, потім підвів очі і сказав з лагідною гідністю:

— Мілорди і джентльмени! Якщо ви хочете позбавити прав свого законного, монарха тільки тому, що він не може дати вам зараз цього доказу, то хай буде по-вашому. Я тут безсилий. Але...

— Та це ж безумство! — скрикнув Том Кенті, охоплений жахом.— Почекай! Подумай! Не здавайся! Ще не все пропало! Слухай, що я тобі казатиму, стеж за кожним словом. Я нагадаю тобі все, що сталося того ранку, все як було. Ми розмовляли, я розповідав тобі про своїх сестер — Нен і Бет — ну от, пригадуєш? Гаразд! І про свою бабу і про те, як граються хлопці з Смітного двору,— ти й це не забув? Чудово! Ти тільки слухай і помалу все згадаєш. Ти дав мені їсти й пити і з королівською делікатністю відіслав слуг, щоб мені не соромно було перед ними за свої манери — ага, ти й це пам'ятаєш!

Поки Том перелічував усі ці подробиці, а другий хлопець на знак згоди кивав головою, присутні остовпіло дивилися на них. Усе це було так схоже на правду, але як могла зав'язатися ця неймовірна дружба між принцом і злидарем? Ніколи ще люди не були такі розгублені, приголомшені й зацікавлені, як зараз.

— Ради забави, ми помінялись одягом. Потім стали перед дзеркалом і враз помітили, що ми так схожі один на одного, наче й не

переодягалися... ну, пам'ятаєш? Потім ти помітив, що солдат ушкодив мені руку — дивись, я й досі не можу писати нею, пальці не згинаються. Тоді ти схопився і, поклявшись помститися за мене, побіг до дверей; та штука, що ви її звете печаткою, лежала на столі,— ти схопив її по дорозі і, шукаючи, де б її покласти, побачив...

— Стривай! Годі! Я згадав! — схвильовано вигукнув маленький обірванець.— Йди, мій добрий Сент-Джон, у рукавиці міланського панцира, що висить на стіні, ти знайдеш печатку!

— Так, ваша величність, так! — вигукнув Том Кенті.— Тепер корона Англії твоя, і тому, хто здумає змагатися з тобою за неї, краще б родитися німим. Мерщій, мілорд Сект-Джон! Лети на крилах!

Усі посхоплювались на ноги, не тямлячи себе від хвилювання. Внизу і на помості стояв такий страшенний гамір, що ніхто нічогісінько не чув, крім того, що кричав йому на вухо сусід або що він сам кричав сусідові. Час летів непомітно. Нарешті по собору прокотився шепіт, і на помості з'явився лорд Сент-Джон, тримаючи високо над головою велику державну печатку. Розлігся оглушливий крик:

— Хай живе справжній король!

Кілька хвилин собор дрижав від привітальних криків і громової музики; в повітрі знявся вихор білих хусточок. А обірваний хлопець — віднині перша особа в Англії — стояв посеред помосту, гордий і щасливий, оточений васалами, що опустили перед ним на коліна.

Потім усі попідводилися, і Том Кенті вигукнув:

— А тепер, мій королю, візьми назад свої королівські шати і віддай бідному Томові, покірному слугі твоєму, його лахміття!

Лорд-протектор сказав:

— Хай малого негідника роздягнуть і кинуть у Тауер.

Але новий, справжній король промовив:

— Ні, цього я не дозволю. Якби не він, я не одержав би свою корону. Ніхто не сміє його кривдити. А тобі, мій любий дядю, лорд-протектор, соромно бути таким несправедливим до цього бідного хлопця — адже ж я чув, що він зробив тебе герцогом (тут лорд-протектор спалахнув). А що він не був справжнім королем, то й гучний титул твій нічогісінько не вартий. Завтра ти проситимеш у мене через його посередництво ствердити тебе в цім званні, а інакше лишишся простим графом, а не герцогом.

Після такої догани його світлість герцог Сомерсетський вирішив, що краще відійти трохи назад. А король повернувся до Тома і сказав йому ласково:

— Мій бідний хлопчику, як це ти згадав, куди я сховав печатку, коли я й сам про це забув?

— Ах, мій королю, це було легко, бо я не раз її вживав.

— Вживав її і не міг сказати, де вона?

— Та я не знав, чого вони шукають, ваша величність. Вони мені не казали, яка вона на вигляд.

— А для чого ж ти її вживав?

Щоки в Тома густо почервоніли; він опустил очі додолу і мовчав.

— Та ну, кажи ж, голубчику, не бійся! — заспокоював його король.— Для чого вживав ти державну печатку Англії?

Том вагався з хвилину і, нарешті, сконфужено промовив:

— Я розбивав нею горіхи.

Бідне хлоп'я! Навколо розлігся такий вибух реготу, що воно ледве встояло на ногах. І якщо в кого ще лишалася непевність у тому, що Том Кенті не був монархом Англії, то ця відповідь розвіяла всі сумніви.

З Тома зняли розкішну мантию й накинули її на плечі королеві, прикривши його лахміття. Справжнього короля помазали миром і на голову йому поклали корону. Потім звістка про все облетіла місто, і весь Лондон, здавалось, розривався від привітальних вигуків.

ЕДУАРД — КОРОЛЬ

Майлз Гендон і без того впадав прохожим в око, а коли він, весь пошматований, вирвався з дикої юрби на Лондонському мосту, вигляд у нього був надивовижу мальовничий. Грошей у нього й раніш було обмаль, а тепер і зовсім нічого не лишилося: злодюжки геть вичистили йому кишені.

Та те йому було байдуже, аби тільки знайти свого хлопчика. Як справжній воїн, він ніколи не робив нічого навмання, а завжди складав собі план дій.

Що насамперед міг розпочати хлопець? Куди він міг податися? Ну, звісно,— думав Майлз,— його потягне на старі місця, де він жив колись. Так буває з усіма бездомними й нещасними, однаково — здорові вони чи не сповна розуму. Ну, а де ж міг він жити? Його лахміття і зв'язок з бродягою, який, видно, добре знав його і навіть називав своїм сином, свідчать про те, що він жив в одному з найбідніших кварталів Лондона. Чи довго доведеться його шукати? Ні, Майлз знайде його дуже скоро. Він глядітиме не хлопця, а юрби і рано чи пізно знайде свого маленького друга посеред якого-небудь вуличного зборища, що знущатиметься з

бідолахи, бо він, як звичайно, буде проголошувати себе королем. Тоді Майлз Гендон розправиться з тими тварюками по-своєму, забере свого улюбленця, потішить його, приголубить, і більше вже вони ніколи не розлучаться.

Цілими годинами блукав Майлз по брудних задвірках Лондона. Помічаючи якесь зборище чи то просто гурт людей, він мчав туди чимдуж, але хлопця ніде не було. Це дуже дивувало Майлза, але він не журився. На його думку, план його був бездоганний; от тільки він гадав, що йому зразу пощастить, а справа трохи затяглася.

До світанку він виходив багато миль, виглядів чимало людських стовпищ, але, кінець кінцем, лише втомився й зголоднів, йому дуже хотілося спати, ще більше снідати, та не було за що. Просити милостиню йому й на думку не спадало; заставити шпагу — це значило розлучитися з честю; можна було б продати щось з одежі; але шукати покупців на такий мотлох було однаково, що торгувати болячками.

Опівдні він був ще на ногах — уже блукаючи серед юрби, що проводжала королівський похід, бо він гадав, що його божевільного хлопчика теж привабить це пишне видовище. Він пройшов слідом за процесією весь її звивистий шлях аж геть до Вестмінстерського абатства; довго блукав серед натовпу, що оточував собор, і, кінець кінцем, розгублений і розчарований, пішов собі геть, силкуючись добрати якогось нового, кращого плану. Коли він, нарешті, отямився з задуми, то побачив, що місто лишилося далеко позаду і надворі вже сутеніло. Він опинився коло ріки, поблизу розкішних садиб, де таких обірванців, як він, приймали не дуже гостинно.

Погода була тепла, і він розлігся на землі під огорожею спочити трохи та поміркувати. Незабаром його огорнула дрімота; він почув глухий, далекий гуркіт гарматних пострілів і, пробурмотівши "короля вже короновано", вмить заснув. Перед тим він пробув на ногах більше як тридцять годин і прокинувся тільки другого ранку, коли надворі вже стояв білий день.

Він устав розбитий, заляклий, голодний, умився у ріці, підкріпив свій шлунок, вщерть наповнивши його водою, і поплівся до Вестмінстера, лаючи себе, що прогаяв стільки часу. Голод навіяв йому новий план; насамперед добратися до старого Гемфрі Марлоу й позичити в нього трохи грошей, а потім... ну, та потім буде видно, а поки що треба зробити хоч це.

Десь об одинадцятій годині він підійшов до палацу і, хоч кругом було багато народу, він, завдяки своєму костюмові, не лишився непоміченим. Він пильно вдивлявся в кожне обличчя, сподіваючись знайти хоч одну добру душу, що згодиться доповісти про нього старому Марлоу; про те, щоб пробратися самому в палац, звичайно, нічого було й думати.

Аж от повз нього пройшов паж для биття; побачивши Майлза, він обернувся і гарненько придивився до нього. "Якщо це не той самий бродяга, про якого так турбується його величність, то я безмозкий осел — хоч я, здається, завжди був ослом. Приміти всі збігаються. Навряд чи бог створив одразу два таких опудала! Яка б тоді була ціна дивам, якби господь отак їх марнотратив. Треба щось придумати, щоб заговорити до нього".

Але тут сам Майлз Гендон допоміг йому. Відчувши, що на нього ззаду хтось пильно дивиться, він обернувся і помітив в очах хлопця зацікавленість. Тоді він підійшов до нього і спитав:

— Ви тільки-но вийшли з палацу? Ви з придворних?

— Так, ваша милость.

— А чи знаєте ви сера Гемфрі Марлоу?

Хлопець здригнувся з несподіванки. "Він питає про покійного батька!" подумав він про себе, а вголос сказав:

— Добре знаю, ваша милость.

— Він там?

— Там,— відповів хлопець і додав про себе: "в могилі".

— Чи не будете ви такі ласкаві доповісти йому про мене й передати, що мені треба сказати йому по секрету кілька слів.

— Залюбки, сер.

— Тоді скажіть йому, що його питає Майлз Гендон, син сера Річарда. Я буду вам дуже вдячний.

"Король щось не так називав його,— розчаровано подумав хлопець,— ну, та однаково. Це, певне, його рідний брат, і він зможе дати відомості його величності про того дивака". І він сказав Майлзові:

— Почекайте мене там, сер, поки я принесу вам відповідь.

Гендон підійшов до вказаного місця. То була ніша в палацовій стіні з кам'яною лавочкою, де в погану погоду ховались вартіві. Тільки-но він сів, як мимо пройшов загін алебардників під командою офіцера. Офіцер, побачивши чужу людину, спинив своїх солдатів і велів Гендонові вийти з ніші. Той послухався і негайно був заарештований, як підозріла особа, що вешталася коло палацу. Справа повертала на лихе. Бідний Майлз хотів був в'яснити непорозуміння, але офіцер грубо наказав йому замовкнути й велів своїм людям роззброїти його та обшукати.

"Невже їм пощастить щось знайти,— подумав Майлз.— Мені он як треба було, і то нічого не знайшов"..

І справді в нього нічого не знайшли, крім запечатаного листа. Офіцер розірвав конверт, і Гендон посміхнувся, пізнавши "карлючки", надряпані його маленьким другом зловісного дня в Гендонському замку. Коли офіцер прочитав уголос англійський текст послання, він аж побагровів, а Гендон, навпаки, пополотнів.

— Ще новий претендент на престол! — вигукнув офіцер.— Останнім часом їх розвелоя, як кролів. Схопіть негідника і як слід пильнуйте, поки я віднесу цей документ його величності королю:

І він пішов до палацу, лишивши Гендона в міцних руках алебардників.

— Ну, тепер уже кінець усім моїм злигодням,— пробурмотів Майлз.— Напевне, буду теліпатися на мотузі, бо те писання так не минеться. А що ж тепер станеться з моїм нещасним хлопчиком!

Незабаром він побачив офіцера, що поспішно наближався до нього, і зібрав усю свою мужність, щоб зустріти неминучу долю, як годиться справжньому солдатові. Офіцер велів алебардникам звільнити заарештованого й повернути йому шпагу; потім він шанобливо вклонився і сказав:

— Прошу, сер, іти за мною.

"Якби я зараз не йшов на вірну смерть і не боявся збільшити свої гріхи, я б задушив цього мерзотника за його глумливу чемність", подумав Гендон, ідучи за офіцером.

Вони пройшли через людний палацовий двір до головного входу, і там офіцер з новим поклоном передав Гендона блискучому придворному. Той теж почтиво вклонився йому й повів через великий коридор між двома рядами пишно вбраних палацових лакеїв (які низько кланялися "величавому опудалу", а за спиною в нього нишком надривалися зо сміху), потім по широких сходах, що аж кишіли царедворцями, і нарешті

ввів його до величезного залу, повного англійської аристократії. Він провів Майлза вперед, ще раз вклонився йому, нагадав, що треба зняти капелюх, і лишив його посеред кімнати. Всі пильно дивилися на нього; хто гнівно хмурився, а хто глумливо усміхався.

Майлз Гендон прикипів на місці. За кілька кроків від нього, під розкішним балдахіном, сидів молодий король: трохи одвернувшись і схиливши голову, він розмовляв з райським птахом в образі людини — мабуть, з якимсь герцогом. Гендон стояв і думав, що й без того гірко умирати в розквіті сил, а тут ще доводиться терпіти таке приниження. Йому хотілося, щоб король швидше вирішив його долю — дуже вже образливо дивилися на нього деякі вельможі. Аж от король підвів голову, і Гендон побачив його обличчя, йому аж дух зайнявся! Як зачарований, дивився він на юне прекрасне личко і, нарешті, вигукнув:

— Як, володар царства Мрій і Тіней на троні!

Не відриваючи здивованих очей від короля, він бурмотів щось невиразне. Потім озирнувся навколо, пильно оглядаючи блискучу юрбу й розкішний зал, і стиха мовив:

— Але це ж правда, це не сон, а дійсність!

Він знов глянув на короля й подумав: "Сниться це мені... Чи він справді володар Англії, а не бездомний, божевільний сирота? Хто розгадає мені цю загадку?"

Раптом у нього в голові майнула блискуча думка. Він підійшов до стіни, взяв стілець і сів посеред залу.

Прокотився гнівний шепіт. Хтось обурено схопив його за плече; чийсь голос вигукнув:

— Встань, блазню нерозумний! Як смієш ти сидіти перед королем?

Гомін привернув увагу короля; він простяг руку й крикнув:

— Облиште його, він має на це право!

Вражена юрба придворних відлинула назад. А король казав далі:

— Знайте, леді, лорди й джентельмени, що це мій вірний і улюблений слуга, Майлз Гендон. Своєю славною шпагою він врятував мене від ран, а може, й від смерті, і за це волею короля його посвячено в рицарі. Знайте також, що він вчинив ще вищий подвиг, визволив свого короля від канчуків та ганьби, взявши їх на себе, і за це його піднесено до гідності пера Англії, графа Кентського, й наділено золотом і землями. Крім того, привілей, яким він зараз скористався, даровано йому самим королем, і з моєї волі віднині й довіку всі старші в його роду матимуть право сидіти в присутності англійських королів, аж поки існуватиме престол.

За п'ять хвилин до того в зал увійшли дві особи, що спізнилися на коронацію і прибули з провінції лише сьогодні вранці. Вони слухали короля в німому зачудованні, остовпіло поглядаючи то на нього, то на "опудало". То були сер Г'ю і леді Едіт. Але новий пер Англії, граф Кентський, не помічав їх. Він усе ще дивився на короля й бурмотів:

— Це мій маленький злидар! Мій божевільний хлопчик! Це той, кого я хотів вразити розкішшю, здивувати замком на сімдесят кімнат! Це той, кого я жалів за те, що він ніколи не знав ніякої одежі, крім лахміття, ніякої ласки, крім стусанів, ніякої їжі, крім недоїдків. Це той, кого я взяв у годіванці і мріяв вивести в люди. Хай би я краще провалився з сорому!

Але раптом він опам'ятався, став на коліна і, поклавши руки в долоні королеві, заприсягнув йому на вірність і подякував за титули та маєтки. Потім він підвівся й шанобливо відійшов убік. І знов усі втупили в нього очі, та тільки вже не з насмішкою, а з заздрістю.

Тимчасом король помітив сера Г'ю і, блиснувши очима, гнівно вигукнув:

— Позбавити цього розбійника вкрадених титулів та маєтностей і ув'язнити аж до моїх розпоряджень.

Колишнього сера Г'ю забрали.

Аж от на другому кінці залу зчинивсь якийсь рух. Придворні розступилися, і між двома живими стінами пройшов Том Кенті в химерному, але багатому вбранні. Він наблизився до короля і став перед ним на коліна.

— Я дізнався,— мовив король,— про все, що ти робив ці кілька тижнів, і дуже задоволений. Ти правив державою лагідно й милосердно. Ну, що, знайшов ти свою матір і сестер? Чудово! Ми подбаємо про них. А батька твого ми присудимо до шибениці, якщо ти побажаєш цього і якщо дозволить закон. Знайте ви всі, що віднині всі діти, які виховуються на королівський рахунок, матимуть не тільки тілесну, а й духовну їжу. Цей хлопець теж там житиме й посяде почесне місце серед вихователів. А що він був королем, йому належить особлива шана. Зверніть увагу на його вбрання: воно присвоєне лише йому, і ніхто не сміє носити таке саме. По цій одежі його всі пізнаватимуть і, пам'ятаючи, що він був королем, віддаватимуть йому належні почесні. Він перебуває під особливим захистом англійської корони і йому дарується почесний титул королівського вихованця.

Сповнений щастя й гордості, Том Кенті поцілував руку короля, і йому дозволено було піти. Не гаючи часу, він побіг до своєї матері, щоб розповісти їй і сестрам усе, що трапилося, й поділитися з ними своєю великою радістю.

ПРАВОСУДДЯ І ВІДПЛАТА

Коли всі таємниці, нарешті, роз'яснилися, Г'ю Гендон признався, що дружина його зреклася Майлза з його наказу. Спочатку він загрожував їй, що коли вона його не послухає, їй доведеться вмерти. Вона відповіла, що життям своїм не дорожить і нізачо не зрадить друга. Тоді її чоловік заявив, що її він пощадить, але Майлза вб'є. Тут вона дала слово й додержала його.

Г'ю не переслідували за цей злочин і за привласнення собі майна й титулу брата, бо ні Майлз, ні леді Едіт не схотіли свідчити проти нього; та за тих часів дружині взагалі заборонялося виказувати на чоловіка. Г'ю утік на континент, де незабаром помер, і тоді Майлз, граф Кентський, одружився з його вдовою. Ото була велика радість у гендонських маєтках, коли молоде подружжя прибуло до рідного замка.

Батько Тома Кенті так і загинув безвісти.

Король розшукав фермера, якого колись затаврували й продали в неволю, велів кинути злочинну зграю "Буяна" і дав йому можливість жити в достатках.

Він випустив з тюрми старого законника і зняв накладений на нього штраф. Подбав про дочок нещасних баптисток, яких спалили на вогнищі, і суворо покарав поліція, який незаслужено відшмагав канчуками сера Майлза Гендона.

Він визволив від шибениці хлопця, який піймав заблудлого сокола, і жінку, яка вкрала у ткача шматок полотна, але вже не встиг врятувати чоловіка, засудженого на смерть за те, що він убив оленя в королівському лісі.

Він дарував велику ласку судді, що зглянувся на нього, коли його обвинуватили в крадіжці, і з щирим задоволенням стежив за тим, як цей суддя здобув загальну пошану і ставав відомою й статечною людиною.

До кінця днів своїй король любив розповідати про свої лихі пригоди, починаючи з тої хвилини, як вартовий прогнав його від палацової брами, і аж до тої ночі, коли він замішався в юрбі робітників, що оздоблювали абатство, прослизнув у собор і, сховавшись у сповідальні, заснув так міцно, що мало не проспав коронацію. Він казав, що часто згадує цей дорогоцінний урок і що проймається все глибшим бажанням використати його на благо своєму народові.

Майлз Гендон і Том Кенті лишилися улюбленцями короля на все його недовге царювання і щиро сумували за ним, коли він умер. Славний граф Кентський був надто делікатний, щоб зловживати своїм привілеєм. Але все ж він скористався з нього двічі після того випадку, про який ми вже знаємо: один раз при вступі на престол королеви Марії, а вдруге під час вступу на трон королеви Елізабет. Один з його нащадків скористався з цього права під час вінчання на царство Джемса I. Перш ніж здумав використати своє право його син, минуло щось із чверть століття, і "привілей Кентів" був забутий більшістю придворних. Тож коли тодішній граф Кент дозволив собі сісти в присутності Карла I, зчинився страшенний переполох; але справу швидко роз'яснили і право ствердили. Останній з графів Кентських поліг у бою під час війни, б'ючись за короля, і з ним кінчився цей дивний привілей.

Том Кенті дожив до глибокої старості. Це був вродливий срібноволосий старик, з величним і лагідним виразом обличчя. Всі його щиро поважали і віддавали шану його надзвичайному вбранню, яке нагадувало про те, що він колись правив державою. Люди розступалися перед ним і шепотіли один одному: "Скинь шапку, це королівський вихованець".

Усі низенько вклонялися йому й високо цінували його привітну усмішку, бо життя його було чесне й гідне подиву.

Так, король Едуард VI жив недовго, бідний хлопчик, але цілком достойно. Не раз, коли який-небудь гоноровитий сановник, який-небудь роззолочений королівський васал докоряв йому надмірною

поблажливістю й доводив, що той чи інший закон, який король хотів пом'якшити, і без того занадто м'який, і без того не завдає нікому страждань і утисків, юний король звертав на нього свої великі сумні й лагідні очі і казав:

— Що знаєш ти про утиски й страждання? Це знаю тільки я та мій народ.

Як на ті жорстокі часи царювання Едуарда VI було напрочуд милосердне. І тепер, розлучаючись з ним, збережімо й ми про нього добру пам'ять.

1 — Принц Уельський — наступник англійського престолу, пізніше король Едуард VI.

2 — Чіпсайд — вулиця в Лондоні. Колись, до великої пожежі 1666 року, це був відкритий майдан, на якому влаштовували базари, ярмарки тощо.

3 — Тауер — фортеця на північному березі Темзи, куди колись садовили державних злочинців.

4 — Темпл Бар — давні міські ворота Лондона.

5 — Панч і Джуді — персонажі англійського народного лялькового театру.

6 — Фартінг — найдрібніша англійська монета (чверть пенні).

7 — Уолбрук — канал, засипаний триста років тому.

8 — Статуї Гога і Магога, що знаходилися в Лондонській ратуші, зображали двох легендарних велетнів, які були нібито поставлені як охоронці при вході в королівський палац.

9 — Лорди Кінгсейл, нащадки де-Курсі, досі користуються цим надзвичайним привілеєм. (Автор).

10 — Джема I і Чарльз II у дитинстві мали при собі таких хлопців, яких карали замість них, коли вони погано вчили уроки. Тим-то я й насмілювався, в особистих інтересах, приставити такого хлопця й до свого маленького принца. (Автор).

11 — Злодійські наймення для різних категорій злодіїв, старців та бродяг.

12 — Тут Гендон, щоб налякати поліція, говорить по-латині нісенітницю.

13 — В середні віки в Англії був звичай святкувати в лісі "маївку". Повернувшись з гуляння, городяни встановляли на майдані "травневу жердину", обвішану гірляндами й стрічками.

14 — Баптистами називаються послідовники певного релігійного вчення.

15 — Альдермани — члени міського управління в Англії.

16 — Переса — дружина пера.